

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

HATVANHETEDIK KÖTET

1994/1-2. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MCMXCIV

E szám nyomdai munkája a SOROS Alapítvány támogatásával készült

E számunk szerzői

Bertényi Iván dr., egyetemi tanár, igazgató (Eötvös József Kollégium)
Diószegi István dr., egyetemi tanár, a Magyar Történelmi Társulat elnöke
Jakó Zsigmond dr., történész (Cluj / Kolozsvár)
Lakos János dr., a Magyar Országos Levéltár főigazgatója
Magyar Zoltán, nyugalmazott okl. építészmérnök (Németország)
Nyáry Zsigmond dr., nyugalmazott statisztikus (Budapest)
Nyulásziné Straub Éva dr., főosztályvezető (Magyar Országos Levéltár)
Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
főtitkára
Pekár Zsuzsa, nyugalmazott tudományos kutató (Budapest)
Szluha Márton mérnök, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság tagja (Budapest)
Vajay Szabolcs dr., a Genealógiai és Heraldikai Társaságok Nemzetközi Szövetségének
tiszteletbeli elnöke (Svájc)

TURUL

LXVII. évfolyam

1994/1-2. füzet

Szerkesztik: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, s nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

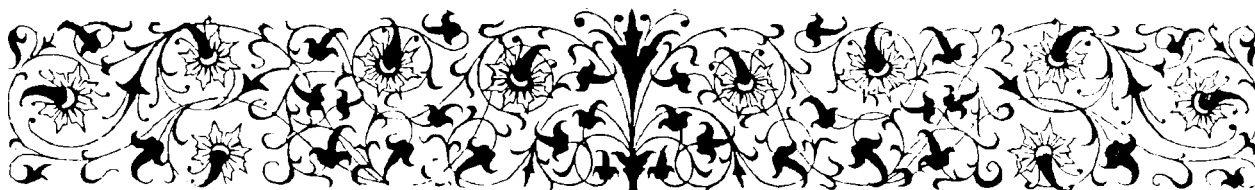
Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai kivitelezés: Agapé Kft. Szeged

Felelős vezető: Harmath Károly

ISSN 1216 -7258

I. ÉRTEKEZÉSEK ÉS ÖNÁLLÓ CIKKEK

A TÖRTÉNETI SEGÉDTUDOMÁNYOK FEJLŐDÉSE MAGYARORSZÁGON 1951–1991 KÖZÖTT

Második, befejező rész

A középkori paleográfia tárgykörében Mezey László, majd Varjas Béla készített (egyetemi jegyzetként kiadott) összefoglalót.¹⁴³ Mezey László rendezte sajtó alá elhunyt mestere, Hajnal István a középkori írásfejlődésben az egyetemeknek meghatározó jelentőséget tulajdonító nagy munkájának 2. kiadását.¹⁴⁴ Ugyanő hosszabb tanulmányt írt A latin írás magyarországi történetéből,¹⁴⁵ hozzászólt a Pray-kódex keletkezéséhez,¹⁴⁶ cikket közölt az oxfordi Bodleian könyvtár egyik Comestor-kódexének magyar vonatkozásairól,¹⁴⁷ valamint Az aracsai kő olvasásához¹⁴⁸ címmel. A régi könyvek kötéséhez felhasznált kódextöredékek gyűjtésével foglalkozó munkaközösséget szervezett és azt haláláig irányította.¹⁴⁹ Mezey közreműködött a hazánkban és a környező országokban ránkmaradt kéziratok liturgikus könyvek jegyzékének Radó Polikárp vezette összeállításában is.¹⁵⁰

Az epigráfiai és paleográfiai szempontból egyaránt fontos zsidó feliratok összegyűjtését Scheiber Sándornak köszönhetjük.¹⁵¹ A késői népvándorláskori Kárpát-medencében fellelhető rovásírás- emlékekről Vékony Gábor értekezett,¹⁵² A székelymagyar rovásírás emlékeiről pedig Csollány Dezső.¹⁵³ Róna Tas András A szarvasi tütartó rovásírásos feliratáról, Kósa Ferenc A székelyderzsi rovásfelirat újabb megfejtési kísérletéről¹⁵⁴ közölt tanulmányt, Sándor Klára A bolognai rovás emlékekről publikált könyvet.¹⁵⁵ Szendrei Janka a középkori magyarországi hangjegyzírásokról írt.¹⁵⁶ A

magyar rovásírás eredetére vonatkozóan Simon Péter javasolt új elméletet.¹⁵⁷ A paleográfusok részéről újabban mind nagyobb figyelemre méltatott kérdéskör az írószerek és az íróeszközök története, amelyről Horváth Jánosné és Pedroni Emma Anna publikáltak cikkeket.¹⁵⁸

Itt említjük meg, hogy a közelmúltban kísérlet történt egy új történeti segédtudomány, a történeti grafológia (pszichografológia) meghonosítására, amely a múlt neves szereplőinek eredetiben ránk maradt kézírásából próbál cselekedeteik rugóira, jellemükre stb. következtetni.¹⁵⁹ Az új diszciplína azonban mindmáig csak kevés követőre talált hazánkban.

A pecséttan művelőinek komoly segítséget jelentett a Németh Annamária tollából 1960-ban megjelent bibliográfia,¹⁶⁰ amely jó összefoglalója a korábban megjelent szfragisztikai irodalomnak, vizsgált korszakunk irodalmának azonban – publikálása időpontjából adódón – csak egy részét öleli fel. Kár, hogy oly helyen jelent meg, ahol a róla nem tudók aligha keresik, és hogy folytatása azóta is várat magára. Így az újabb időszak termését csak az évenkénti általános és szakkönyvtári átnézésével – például a Levéltári Közlemények hasábjain megjelent bibliográfiák átvizsgálásával – lehet összegyűjteni.

A pecséttan ismeretek bőségesebb, színvonalasabb, szisztematikus feldolgozására (a történelem segédtudományairól publikált kötetben¹⁶¹ közölt

fejezet kivételével) nem vállalkozott a kutatás. *Kumorovitz L. Bernátnak* a magyar szfragisztika nagy tudósának 1944-ben megjelent *A magyar pecséthasználat története a középkorban* c. alapvető munkája a II. világháború viharában néhány példánytól eltekintve még a nyomdában megsemmisült. A kutatók úgy igyekeztek segíteni a hiányon, hogy fénykép- és xeroxmásolatokban használták a munkát, a szerző pedig a témájára vonatkozó újabb kutatási eredményeket beleolvastva szinte haláláig dolgozott egy második, bővített kiadáson, amely nemrégiben látott csak napvilágot.

Kumorovitz professzornak köszönhetjük a Budapesti Történeti Múzeumban létrehozott nagy pecsétmásolat gyűjteményt is, amely egy hosszú, tudós élet kutatásainak eredményeként a középkori magyar pecséthasználat egészére kiterjedő igénnyel készült, nagy mértékben könnyítvén meg a forrásfeltáró munkát. Kumorovitz színezetlen gyűjteményével szemben az eredeti pecsétek színét, sőt, többé-kevésbé súlyát is igyekszik utánozni (ugyanakkor összehasonlíthatatlanul kevesebb anyagot tartalmaz) a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat gyűjteménye. Minthogy elsősorban a művészettörténeti vizsgálatok szempontjainak a figyelembevételével állították össze, távolról sem törekszik teljességre. (Nagy hiányossága pl., hogy a nagyalakú, függőpecsétekre koncentrálna a kisebb, rányomott pecsétek nem kerültek be a másolatok sorába.)

Már korábban is készült néhány szép tanulmány a pecsétnyomókról.¹⁶² Ezek azonban csak utóbb kerültek a nemzetközi szakmai közvélemény középpontjába, amikor a Nemzetközi Pecséttani Bizottság 1981-es budapesti ülésén egy előadás felhívta rájuk a figyelmet.¹⁶³ Ezután született csak határozat a hazai pecsétnyomó-állomány európai méretű feltérképezésére. A munkát – a Művelődési Minisztérium segítségével – e sorok írója irányította. A pecsétnyomók tekintetében támadt nemzetközi figyelem nemcsak gondozásukra és megőrzésükre készítette a muzeológusokat és levéltárosokat, hanem az egyes intézményekben őrzött nyomók publikálására is ösztönzően hatott.¹⁶⁴

A pecsétnyomatok (pecsétek) forrásbázisa is bővült az elmúlt évtizedekben. I. András király törvénybe idéző fémbillogának a párja a Bács-Kiskun megyei Mélykuton,¹⁶⁵ Salamon király ólompecsétje a belgrádi felsővár ásatásai során került elő.¹⁶⁶

Ezek mellett figyelmet keltett még a szakmában az a Szatmárcsekén lelt, problematikus „Adalbert” királyhoz köthető idézőpecsét, amelynek tulajdonosát *Kubinyi András* pecsétpaleográfiai vizsgálatok bevonásával III. Béla királyban próbálta valószínűsíteni.¹⁶⁷ *Marosi Ernő* Mária királynő pecsétjéről értekezett,¹⁶⁸ *Solymosi László* egyik legrégebbi magánoklevelünk máig fennmaradt pecsétjét egy idézőpecséttel azonosította,¹⁶⁹ e sorok írója a XIV. századi országbírók pecsétjeit dolgozta fel.¹⁷⁰ *F Vattai Erzsébet* Az esztergomi latinok kettős pecsétjéről,¹⁷¹ *Érszegi Géza* Körmeny középkori pecsétjéről és címeréről értekezett,¹⁷² *Bodor Imre*, *Fügedi Erik* és *Takács Imre* a középkori főpapi pecséteket publikálta és dolgozta fel – kár, hogy nem a teljesség igényével, hanem egy másodlagos forrásgyűjteményben való előfordulásuk alapján.¹⁷³ *Kubinyi András* Buda középkori pecsétjeit,¹⁷⁴ *Holub József* Pécs város pecsétjeit¹⁷⁵ és Zalaegerszeg régi pecsétjeit,¹⁷⁶ *Tompos Ernő* a Soproniak középkori pecsétjeit és (külön tanulmányban) Schleichengrad Mihály soproni kovácsmester pecsétjét.¹⁷⁷ *Prokopp Gyula* II. Lajos király pecsétgyűrűjét mutatta be.¹⁷⁸

Külön ki kell emelnünk azokat a pecsétismertetések, illetve képpublikációkat, amelyek valamely jelentős középkori uralkodónk tiszteletére más tudományterületek művelőivel közösen készített emléktárgy keretében (Székesfehérvárott, Schallaburgban vagy Budapesten) rendezett emlékkiállítások katalógusában mutatták be Nagy Lajos (1342–1382), Zsigmond király (1387–1437), vagy I. Mátyás (1459–1490), illetve II. Ulászló (1490–1516) és a kortárs hatalmi elit ránk maradt pecsétjeit, pecsétnyomóit.¹⁷⁹

Az elmúlt évtizedek szfragisztikai munkásságát erősen jellemezte, hogy nagy mennyiségben publikáltak az idő múlásával a megsemmisülés veszélyének fokozottabban kitétt, korajútkori falusi pecséteket. Az első „tömeges” publikációt *Horváth Zoltán*: A jobbágyvilág alkonya Sopron megyében c. munkája jelentette, amely függelékében leközölte a vármegye XVIII–XIX. századi falusi pecsétjeit.¹⁸⁰ A korajútkori délkelet-dunántúli pecsétjeink fáradhatatlan kutatója, *Bezerédi Győző* jópár évvel korábban is szentelt már tanulmányokat e témának,¹⁸¹ majd – többek között a Janus Pannonius Múzeum Évkönyvében – cikkek sorát publikálta, a baranyai községek pecsétkataszterét is közzéve.¹⁸² A Sopron- és Baranya-megyei községek mellett más vármegyék falusi pecsétanyagának feldolgozására is sor került. Alapos munkát végzett *Hor-*

TARTALOM

1. Értekezések, önálló cikkek

Bertényi Iván:	A történeti segédtudományok fejlődése Magyarországon 1951-1991 között – Második, befejező rész	1
Nyáry Zsigmond:	Adatok a Bedeghi és Berencsi Nyáry család történetéhez	12
Szluha Márton:	A Káldy család (heraldikai rajz: ifj. Bogdán István)	24
Pekár Zsuzsa:	Haggenmacherek Magyarországon. Az első nemzedék (Második közlemény)	35
Magyar Zoltán:	A budapesti Magyar utca és a névadó család	42

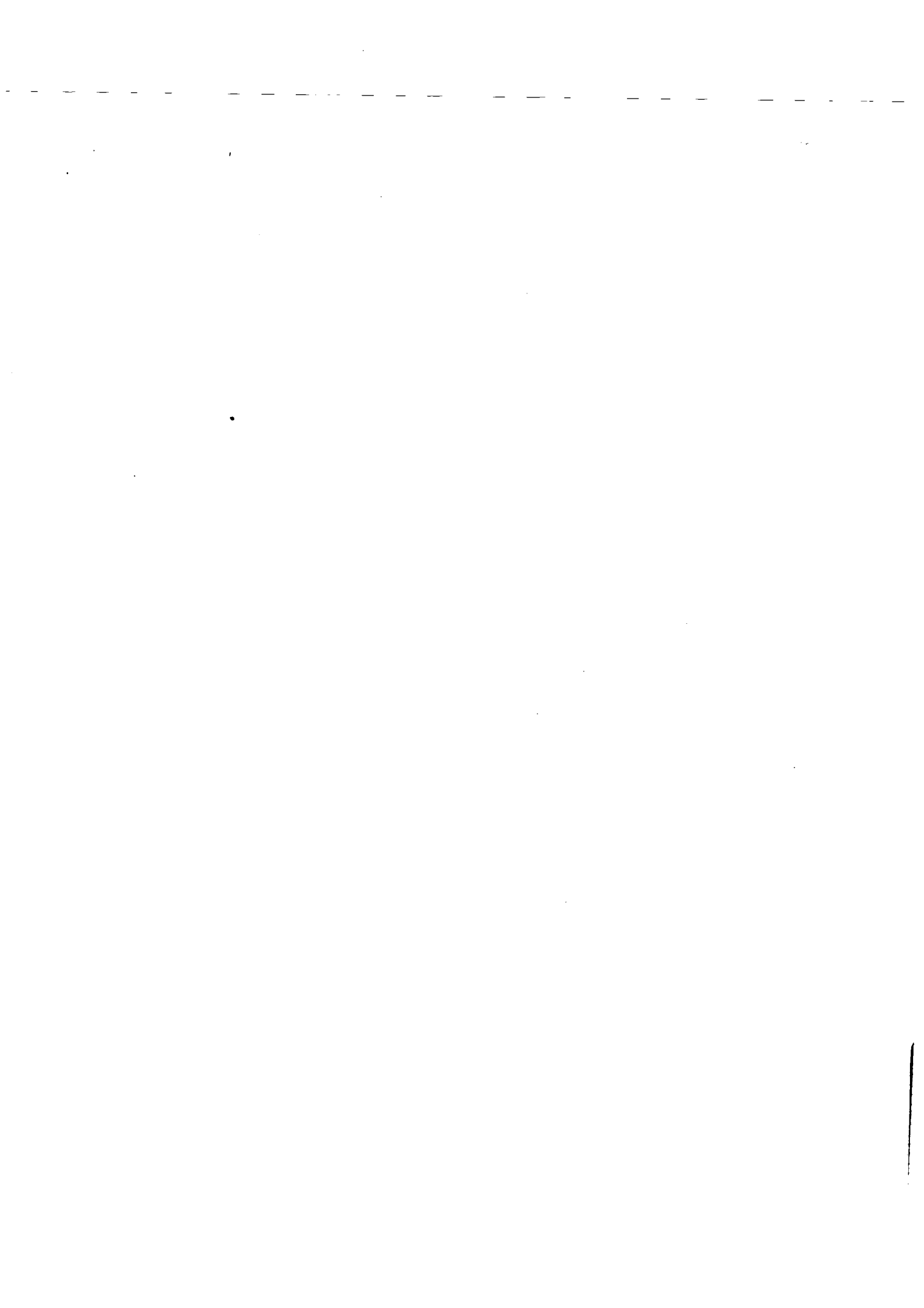
2. Kisebb rovatok

Címereslevél-gyarapodás a Magyar Országos Levéltárban – összeállította Nyulásziné

Straub Éva, heraldikai rajzok: ifj. Bogdán István	48
Filkorn Pál 1910-1993 (Vajay Szabolcs)	50
Ember Győző 1913-1994 (Lakos János)	51
Benda Kálmán 1913–1994 (Diószegi István)	52
Bogyay Tamás 1909–1994 (Vajay Szabolcs)	52

Könyvismertetés

Zsigmondkori oklevéltár.III. (1411-1412). Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. (ism.: Jakó Zsigmond)	53
Diplomata Hungariae Antiquissima. Volumen I, 1000-1131. Edendo operi praefuit Georgius Györffy. (ism.: Vajay Szabolcs)	55
Steven Tötösy de Zepetnek: A Zepetneki Tötösy család adattára (ism.: Vajay Szabolcs)	56
„Erdélyi Történelmi Adatok”; Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603-1678 (ism.: Vajay Szabolcs)	57
Benda Kálmán Emlékkönyv	58
Steiner, Jörg C.: Das Feldpilotenabzeichen (A Táboripilóta-jelvény) (ism.: Pandula Attila)	58
Borda Antikvárium – 17. Katalógus (ism.: Pandula Attila)	58
Trenčan, Ľudovít: Rady a vyznamenania Slovenskej republiky 1939-1945. (A Szlovák Köztársaság rendjelei és kitüntetései 1939-1945.) (ism.: Pandula Attila)	58
Hazai és nemzetközi hírek	59
Szerkesztőségi hírek	60
Kérdezz-felelek rovat	61
Deutschsprachige Zusammenfassung (Nyáry Zsigmond)	62
Résumé en français (Vajay Szabolcs)	64

váth Lajos, aki néhány regionális tanulmányt követően egész Pest megye községi pecsétjeit gyűjtötte össze monográfiájában, a polgári kori közigazgatás megszervezéséig terjedő időszakból.¹⁸³ Egyetlen község régi pecsétjeinek feldolgozására is született tanulmány.¹⁸⁴ A községi címereken túlmenően több tanulmány vizsgálta a későközépkori és koraújkorai vármegyei címereket és pecséteteket is.¹⁸⁵

A nemzetközi pecséttan irodalomban is újdonságnak számított a legújabbkori pecsétbevonulása a szfragisztikába. E tekintetben úttörő vállalkozás Réti Lászlóé, aki – ha kivétlenül is – feldolgozta az első magyarországi kommunista kormányzat, a Tanácsköztársaság központi és helyi szerveinek pecsétjeit.¹⁸⁶ Könyveinek a hiányai főként akkor váltak nyilvánvalóvá, amidőn utóbb mások, jelesen Horváth Lajos és Csiffáry Gergely vállalkoztak az I. világháborút követő válságos időszak pecsétjeinek egy körülhatárolt területen való részletes feltárására.¹⁸⁷ Csakhamar sor került jelenkori pecsétvizsgálatára is: Baranya megyére vonatkozóan Tegzes Ferenc végzett ilyen vizsgálatokat, míg Békés megye termelészövetkezeteinek a pecsétjeit Bálint Ferenc dolgozta fel.¹⁸⁸

A pecséttan körébe vágnak azok az elmúlt évtizedek során végzett interdiszciplináris kutatások is, amelyek más szakterületek felől közelítettek a pecsétkezeléshez, s vették igénybe a szfragisztika eredményeit más tudományágak kérdéseinek megoldásához. Így következtetett a XIV. századi magyar királyi kancellária egyes osztályaira, részlegeire Kumorovitz L. Bernát professzor az ott alkalmazott pecsétkezelés segítségével.¹⁸⁹ A királyi nagypecsét nyomójának két különböző kézbe adásából következtetett Gerics József a hatalom megosztására az 1370-es években.¹⁹⁰ De bevonhatók voltak a nádori, országbírói pecsétkezelés a XIV. századi nagybírói székek működésének vizsgálatába is,¹⁹¹ miként a református egyház későfeudális-kori szimbólumainak történetéhez,¹⁹² vagy a középkori hitelesség kritériumainak megállapításához.¹⁹³ Művészettörténeti,¹⁹⁴ néprajzi,¹⁹⁵ jelvénytörténeti,¹⁹⁶ stb. vizsgálatokhoz is komoly segítséget jelentettek a kutatóknak a pecsétkezelés.

A pecséttan elméleti kérdéseinek a vizsgálatában és a középkori függőpecsétkezelés elkészítését, oklevelekre erősítését illetően hasznos megfigyeléseket végzett Kovács Béla.¹⁹⁷ A nemzetközi szakki-fejezések értelmezéséhez, az egyes szfragisztikai szakszavaknak magyarra, ill. magyarról idegen

nyelvekre való szabatos fordításához, sőt, meghatározásai révén akár a pecséttan ismeretek elsajátításához is hasznos segítséget nyújt a Nemzetközi Pecséttan Bizottság által a közelmúltban kiadott Nemzetközi Pecséttan Szótár.¹⁹⁸ (Magyar munkatársa e sorok írója volt.)

Végül megemlíthetjük, hogy főként a pecséttan eredményeinek a népszerűsítése, a történészek és más művelt érdeklődők tájékoztatása szempontjából fontosak, de anyagközlésük révén a forrásbázisról egyfajta „keresztmetszetet” is nyújtanak a közelmúltban hazánkban is nemegyszer rendezett pecsétkiállítások, ill. az ezek anyagáról a szakfolyóiratokban közzétett ismertetések.¹⁹⁹

A heraldika teljes kultúrpolitikai „kegyvesztetése” idején – a genealógiához hasonlóan – önálló tudományos kutatási témaként szintén nem volt művelhető. Azok a kutatók, akik címertani témák választásával átmentették e „feudális áltudományt” a nehéz éveken, valamely más szaktudomány által felvetett problémakör oldaláról közeledtek hozzá, ekként próbálva legalább a címerek vizsgálatának a létjogosultságát a kommunista ideológusok számára elfogadhatóvá tenni.

Magyar László az ornitológia,²⁰⁰ Kalmár János a régészet,²⁰¹ Radocsay Dénes a művészettörténet,²⁰² Györffy György a korai magyar társadalomtörténet²⁰³ problematikájának megoldásához kísérelte meg a címerek tanulságát is felhasználni; e sorok írója pedig a magyar irodalomtörténet kérdései, jelesen az Arany János által önmagával szemben támasztott „epikai hitel” kérdéskörének a megoldásába vonta be a heraldikai források elemzését.²⁰⁴ A Művészettörténeti ABC hasábjain Kumorovitz L. Bernát a lexikonműfaj által megszabott keretek közti csodálatos tömörséggel összefoglalta a heraldika szabályait is,²⁰⁵ a címerek iránt érdeklődőknek azonban az 1960-as évek második feléig lényegében be kellett érniük néhány, Nagybákay Péter és e sorok írója által írt népszerűsítő folyóiratban megjelent tanulmánnyal.

A város címerek iránti érdeklődés jelentkezésével párhuzamosan lassan polgárjogot nyert a más társadalmi csoportok, közösségek által viselt címerek vizsgálata is. Így Szentgyörgyi Mária Az erdélyi puskás címerekről, értekezett¹⁰⁶ Petrovich Béla A pécsi egyetem és címere²⁰⁷ címmel publikált tanulmányt, míg Tompos Ernő egy külföldi heraldikai forrásban szereplő soproniaknak címeranyagát vizsgálta.²⁰⁸ Sokat köszönhet e nehéz időszak heraldikájára Csapodi Csabának és Gárdonyi Klárának, akik I. Mátyás király könyvtárának

többször megismételt (magyar- és idegennyelvű szöveggel kísért) kódexhasonmás kiadásain a poszessori és egyéb, díszítő jelleggel szereplő címereket is publikálták, sőt, heraldikai elemzésükre is mindig sort kerítettek.²⁰⁹ A Mátyás és felesége tulajdonában őrzött kódexek szétválasztását *Csapodi Csaba* épp a címerek segítségével végezte el, s ehhez a Mohács előtti korszak királynéi címereit is feltárta.²¹⁰ *Szabics Imre* és e sorok írója nyelvészeti szakcikkekben címer szavunk etimológiáját vizsgálta, míg *Huszár Károly* a vadászat oldaláról közeledett a címerekhez.²¹¹ A magyar heraldika forrásait számbavevő, ill. a heraldikai rangjelölő koronák elterjedését vizsgáló, külföldön megjelent tanulmányok, nemzetközi heraldikai kongresszusi előadás²¹² Magyarországon úgyszólván visszhang nélkül maradtak. Végre 1970 táján a külföldön élő neves magyar heraldikus, *Vajay Szabolcs* korai sisakdíszekről publikált tanulmányával,²¹³ majd e sorok írójának a nemzetközi Dózsa-ülésszakon elhangzott hozzászólásával megtört a jég. Ez utóbbi azt bizonyította, hogy a nép széles rétegei, az antifeudális mozgalmakban uraik ellen felkelt parasztok is használtak címereket.²¹⁴ Az úgyahogy „szalonképessé” vált címertan első nagy fegyverténye az egymás után születő, vörös csillagokkal, fogaskerekekkel, búzakalászokkal és könyvekkel teletűzdelt, antiheraldikus város címerek leleplezése volt.²¹⁵

A város címerek hibái miatt kirobbant botrány azt eredményezte, hogy e sorok íróját, majd más heraldikusokat is (Csorba Csaba, Érszegi Géza, Nyulásziné Straub Éva, Harsányi László) bevonták a Képző- és Iparművészeti Lektorátus címersűrűjének munkájába, s így a szaktudomány képviselői mind hathatósabban léphettek fel szakmailag hibás város címerek készítése, elfogadása ellen. De még így is hosszú időnek kellett eltelnie, hogy a vidéki városokban magát sokáig szívósan tartó kommunista ideológia engedjen merevségéből, s ne a sztálinista szimbólumrendszer köréből válasszák a municipális heraldika címerképeit. *Várkonyi Endre*, az 1957-es kádárista államcímer propagátora²¹⁶ még akkor is a régi, bibliai alakokra, földesúri jelvényekre utaló szimbólumok elvetését szorgalmazta, s új, „szocialista” heraldikai motívumok alkalmazásának szükségességét bizonygatta,²¹⁷ amikor már régóta folyt a szakmai küzdelem a címertan eredeti, helyes szabályainak tiszteltben tartásáért.

Az 1970-es évek heraldikájához a régi címertan legfontosabb forráscsoportja, a pecsétek vizsgálata

is szolgáltatott anyagot. Így állított fel hipotézist a háromtornyú vár pecsétábra és címerkép korai várispánsági székhelyre utaló szimbolikájáról, vagy következtetett a székesfehérvári pecsét (és címer) használatba vételének az idejére *Kubinyi András* Székesfehérvár régi pecsétjére támaszkodva.²¹⁸

Az 1980-as években már egyre több heraldikai kiadvány látott napvilágot. A kutatást megkönnyítette, hogy *Nyulásziné Straub Éva*, az anyag levéltári referense kiadta A Magyar Országos Levéltárban őrzött eredeti címereslevelek jegyzékét. Ugyanő kiállítást is rendezett a címereslevelek egyes művelődéstörténeti vonatkozásairól.²¹⁹ Végül terjedelmes forráskiadványt állított össze „Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein” címmel.²²⁰ *Csermely Tibor* és *Takács Péter* pedig hazánk keleti régiójának városi címereit publikálta.²²¹

A városi címerhasználathoz kapcsolódó²²² témákon kívül születtek tanulmányok megyecímerekről,²²³ mesterségcímerekről,²²⁴ egyes régebbi, vagy újabb történeti emlékeken (kódexek, könyvek, ex librisek, házak, ötvöstárgyak stb.) ránk maradt címerekről, sisakdíszekről,²²⁵ középkori, ill. modernkori főpapjaink,²²⁶ soproni polgárok címereiről,²²⁷ fejedelmi családok,²²⁸ egyes nagy családok és rokonságok,²²⁹ arra érdemes, vagy heraldikai szempontból „érdekes” személyek és testületek²³⁰ címereiről. Ezek mellett jónéhány teoretikus heraldikai tanulmány is napvilágot látott²³¹ – nagyjából az újabb nemzetközi heraldikai irodalom szociológiai irányzatának a kérdésfeltevéséhez és (egyben) a nemzetközi heraldikai kongresszusoknak a tematikájához (is) igazodva.²³² A heraldikát befogadó középkori magyar társadalom világának jobb megértését szolgálja *Fügedi Erik* nek a magyarországi lovagi tornákról külföldön publikált tanulmánya és *Kumorovitz L. Bernát* rövid adatközlése, amely a magyar „élő heraldika” szociológiai alapjaira, egy 1365-i lovaggá avatásra vonatkozik.²³³ A lovagság intézményéről *Zombori István* írt népszerűsítően tudományos könyvet, a szerzetes- és lovagrendek monografikus összefoglalását *Török József* nek köszönhetjük.²³⁴

A rendszerváltás időszakában megtisztelő feladatává vált a magyar heraldikának, hogy közreműködjék a történelmi magyar címer visszaállításában. Néhány tanulmány született már a pártállam időszakában is, amelyek igyekeztek a régi magyar címer emléket ébrentartatni.²³⁵ Az állami igazgatási eljárást a címerkérdésben Kállay Ist-

vánnak és e sorok írójának a történelmi magyar címer újból hivatalossá tételét javasló indítványa indította el, amelyet nagy sajtóvisszhang kísért. A kérdésben kibontakozó vita nem az 1957-es kádár-ista címer megtartása vagy elvetése körül folyt, hanem a korona nélküli (ún. Kossuth-címer) és a koronás kiscímer visszaállítását illetően csaptak össze a nézetek. 1956 szabadságharcosai az 1946 és 1949 közt államcímerként használt koronátlan címert választották a forradalom napjaiban a zászlókból kivágott rákosista címer helyett, emellett sokan úgy vélekedtek, hogy a Szent Korona pajzs felé emelése nem egyeztethető össze a köztársasági államformával. Végül, miután a szakemberek (Kállay István, Kubinyi András, Püspöki Nagy Péter, Révész T. Mihály, Straub Éva, Székely György és e sorok írója) bebizonyították, hogy a magyar címer pajzsának felső szegélyén nyugvó Szent Korona az önálló magyar államiság szimbóluma,²³⁶ az országgyűlés – az 1990:XLIV. törvényben – a koronás kiscímert nyilvánította hazánk államcímerének. A címerviták közepette az államcímer története iránt felmerült érdeklődés kielégítésére született *Laszlovszky József* rövid összefoglalása, amely nem foglalt állást sem a szentkoronás, sem a koronátlan kiscímer mellett, csupán nemzeti jelvényünk történetét foglalta össze.²³⁷

1990-től már olyan mennyiségben és oly szerteágazó témakörben jelentek meg heraldikai tárgykorú tanulmányok, hogy még vázlatos áttekintésük is reménytelen vállalkozás lenne. Ezért – miként a genealógia esetében – itt is a Levéltári Közlemények bibliográfiáját kell az 1990–1991-es heraldikai kiadványok iránt érdeklődők figyelmébe ajánlani.

Említsük meg, hogy született néhány olyan tanulmány is, amelyek a középkori sírköveken látható címerek révén a heraldika, felirataik tekintetében pedig az *epigráfia* irodalmához sorolhatók. Szerzőik, *Engel Pál*, *Lóvei Pál* és *Varga Livia*, főként a XIV–XV. századi egyházi és világi előkelők sírköveivel foglalkoztak.²³⁸

A kormányzattörténeti és a genealógiai ismeretek bővülésével párhuzamban örvendetesen megnövekedett a szakmai érdeklődés a régebbi időkben inkább az egyházmegyei schematizmusokban és a tiszti cím- és névtárakban művelt *archontológia* iránt is. Mivel itt maga a szaktudomány fogalma és elnevezése is problematikus, jónéhány elméleti cikk is megjelent magáról az archontológiáról.²³⁹ A középkori archontológia tárgykörében *Borsa Iván* (elméleti kérdéseket is tárgyalva) Somogy középkori alispánjairól és Turóc vármegye

ispánjairól, valamint alispánjairól,²⁴⁰ *Havassy Péter* Heves megye középkori tisztségviselőiről²⁴¹ és a székhely vár tisztségviselőiről értekezett,²⁴² *Köblös József* A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan archontológiáját (1458–1526) készítette el.²⁴³ A korajúrkori tisztségviselőket kutatva *Benda Kálmán* A királyi Magyarország tiszti címtárát (1607–1608) állította össze,²⁴⁴ *Trócsányi Zsolt* Erdély központi kormányzatáról (1540–1690) értekezve leközi a fejedelemség XVI–XVII. századi tisztségviselőinek a névsorát.²⁴⁵ *Gecsényi Lajos* Győr megye,²⁴⁶ *Turbuly Éva* Zala megye tisztkarát tárta fel²⁴⁷ a korajúkor egy-egy rövidebb időszakában. A korajúkor archontológia legtermékenyebb művelője *Fallenbüchl Zoltán*, aki az 1960-as évektől publikált számos tanulmányában a különböző kamarák tisztviselőit kutatta fel,²⁴⁸ majd az udvari méltóságok archontológiáját publikálta.²⁴⁹ Ugyanő feldolgozta A tiszti címtárak történetét is Magyarországon.²⁵⁰ Az új és legújabbkori archontológia tárgykörében *Székely Vera* a dualizmus kori központi államigazgatás tisztviselőit vizsgálta.²⁵¹ *Bölony József* a közös miniszterek, horvát bánok és fiumei kormányzók (1867–1918) dualizmus kori archontológiáját publikálta.²⁵² Ugyanő derítette fel – saját koráig – a magyar miniszterek adatsorát is.²⁵³ Legújabbban megjelent a modernkori archontológiai kiadvány típusa is.²⁵⁴

A *falerisztika*, a kitüntetésekkel foglalkozó történeti segédtudomány nem sokat szerepelt a régi Turul hasábjain. Minthogy azonban a megújult folyóirat szerkesztősége tervbe vette művelését, röviden összefoglaljuk e diszciplínának az elmúlt évtizedekben megjelent fontosabb irodalmát is. Ennek során két gyökeres fordulatra került sor hazánk kitüntetésrendszerében. Az 1940-es évek végén és ezt követően a rákosista államvezetés a régi kitüntetések újakkal váltotta fel, majd a kommunizmus bukását követően újabb revízióra került sor. A kommunista korszak kitüntetési rendszerének gyakorlatilag teljes kifejlődése után jelent meg *Besnyő Károly* és *Ruda Ilona* kézikönyve, amely elég jó összefoglalásukat adja.²⁵⁵ Elméleti, s ugyanakkor adatgazdag ismertető összefoglalás a kitüntetésekéről *Pandula Attila*²⁵⁶ és *Makai Ágnes* tollából²⁵⁷ jelent meg. A legfontosabb magyar múzeumokban őrzött (rég) kitüntetésekéről ugyancsak *Makai Ágnes* és *Héri Vera* készített kiadványt.²⁵⁸ A két világháború közti fontosabb kitüntetések és rendjelek jegyzékét a Magyar Éremgyűjtő Egyesület (*Tálas Géza*) adta ki.²⁵⁹

A már bemutatottakon kívül a magyar kitüntetés- és rendjelkutatásban viszonylag ritkák voltak

az elméleti kérdéseket is vizsgáló munkák.²⁶⁰ A kutatók (főként *Makai Ágnes* és *Pandula Attila*) az egyes rendjelek bemutatását részesítették előnyben. *Makai Ágnes* kutatásai főként az 1848–49-es forradalom és szabadságharc köré csoportosultak,²⁶¹ de szentelt tanulmányt a Katonai Mária Terézia-Rendnek²⁶² is. *Kottra György*vel közösen az amerikai függetlenségi háborút lezáró 1783-ban párizsi béke 200. évfordulójának az emlékérmét mutatta be.²⁶³ *Pandula Attila* a legváltozatosabb témákat dolgozta fel.²⁶⁴ Két 1946-os kitüntetésnek *Molnár József* szentelt tanulmányt.²⁶⁵ A falerisztika hazai fejlődését nagymértékben elősegítették az 1980-as évek végétől *Czoma László* és *Pandula Attila* által Keszthelyen szervezett nemzetközi konferenciák, kerekasztal beszélgetések.

A révaista-aczélista „kultúrpolitika” nem kedvezett az *insigniologiai* kutatásainknak. A jelvénykutatás gyakorlatilag kizárólagos régészeti témának számított,²⁶⁶ s még *Deér József*nek a Szent Koronáról írt és a magyar emigráció körében nagy visszhangot keltett műve²⁶⁷ is jöideig csupán a legszűkebb szakmai körökben válhatott beszélgetések témájává. A „hivatalos” magyar történelemszövegeket csak hét év késéssel közölt a könyvről alapos, értékelő recenziót *László Gyula* tollából.²⁶⁸ De népszerűsítő folyóiratban is ugyanekkor jelenhetett csak meg cikk a korona-kérdésről.²⁶⁹ Más külföldi korona-könyvekre gyakorlatilag nem reagált a hazai szakirodalom. E sorok írójának külföldön megjelent rangkorona tanulmányai²⁷⁰ csakúgy visszhang nélkül maradtak, mint *Váczy Péter*nek itthon, de németül publikált tanulmánya a bizánci korona fejlődéséről.²⁷¹ Tán csak *Kovács Évának* jelvénytudományai²⁷² keltettek nagyobb figyelmet.

A pártállam szorításának az enyhülését az Egyesült Államok 1978-ban a Szent Korona és többi koronázási jelvényünk visszaszolgáltatásával honorálta. A hazahozatalról a sajtó is részletesen beszámolt, s így nem lehetett a Szent Korona irányában megmutatkozó tudományos érdeklődést visszafogni. Az a tény, hogy nemzeti szimbólumunkat a kutatók most már eredetiben tanulmányozhatták, újabb tudományos eredményekkel kecsegtetett. 1978-ban, majd 1979-ben egymás után két népszerűsítő könyv is megjelent, amelyek közül az első a korábbi és az újabb tudományos eredményeket, hipotéziseket is összefoglalta.²⁷³ A még mindig meglévő politikai korlátok miatt mindkét könyv a „magyar koronát” tüntette fel

címlapján, de az értekező részeknél annál bősebben használták már a Szent Korona megnevezést. 1979-ben *Katona Tamás* szerkesztésében terjedelmes kötet adta ki, magyarra fordítva, a koronákra vonatkozó forrásokat.²⁷⁴ A koronakutatás fellendülését egy (a koronával és a koronázási jelvényekkel foglalkozó) nemzetközi tudományos ülés is elősegítette.²⁷⁵ Ezen az ülésen már kitűnt, hogy kutatóink véleménye teljes mértékben eltérő a Szent Korona összeállításának, keletkezési időpontjának, vagy küldője személyének tekintetében, s az eltérő vélemények azóta még sokasodtak.²⁷⁶ Míg a történészek és művészettörténészek többsége a XI. század második fele és a XIII. század közé helyezi koronánk összeállításának idejét, *Csomor Lajos* és a hozzá csatlakozó ötvösök és mérnökök szerint nemzeti ereklyénk (csaknem a jelenlegi formájában) meg volt már Szent István királyunk korában, sőt, még előbb(!) is.²⁷⁷

A szakmai érdeklődés természetesen nem állt meg a koronánál mint ékszernél, hanem a korona története²⁷⁸ a királykoronázások mögött rejlő eszmetartalmak,²⁷⁹ és más, valamikor időközben a koronázási jelvénygyűttesbe tartozó, de onnan időközben kikerült tárgyak²⁸⁰ vizsgálatát is elindította. Emellett születtek tanulmányok más hatalmi jelvények történetére vonatkozóan is.²⁸¹

Napvilágot látott számos tanulmány más történeti segédtudományok (pl. a numizmatika, a vexillológia, a történeti névtan stb.) tárgykörében is. Ezek művelése azonban nem tartozik a Turul hagyományos profiljába. Nagy részük más diszciplínák folyóiratainak közlési területe, miérints eredményei számbavétele nem tekinthető jelen áttekintésünk feladatának.

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy a nem támogatott állapot, sőt a hátrányos hivatalos megkülönböztetés ellenére is az elmúlt négy évtizedben számos munka jelent meg a történelem segédtudományai tárgykörében. Dicséri ez azon kutatóink önzetlen tudányszeretetét és szakmai állhatatosságát, akik nem a hivatalos propaganda által agyontámogatott témák felé fordultak, hanem a mellőzöttség közepette is hivatásuknak érezték az általuk szeretett történeti segédtudományok ápolását. A heraldika, a genealógia és az insigniologia kivételével, a többi segédtudomány fejlődése – ha „takaréklángon” is – töretlenül mondható az elmúlt évtizedekben. A címetan, a családtörténet és a jelvénytudomány területén az 1950-es, 1960-as években (sőt, a genealógiában és az insigniologiá-

ban még tovább) megfigyelhető egy komoly visszaesés, mikoris szinte „fanatizmus” kellett a velük való foglalkozáshoz, hiszen az adminisztratív korlátozások miatt alig-alig jelenhettek meg publikációk, hogy aztán az ideológiai szorítás felengedtével e tekintetben is helyreálljon a normális rend, sőt, egyfajta természetes ellenhatásként 1990 tájától már szinte követhetetlen mennyiségű tanulmány lásson napvilágot.

Végezetül engedjék meg még egy megjegyzés. Hála a magyar kutatók szorgalmának a jelen áttekintés (miként *expressis verbis* maga is utal rá) nem törekedhetett teljességre, hanem – már csak terjedelmi okok miatt is – válogatni, tallózni volt kénytelen, esetenként csupán példákat hozhatott a bővülő anyagból. Ha minden tudomány esetére igaz, hogy időnként a legkevésbé fontosnak látszó adat is döntő fontosságú lehet valamely konkrét kérdés eldöntéséhez, kiváltképp igaz ez a

történelem segédtudományainak esetében, hiszen ezek, (mint minden tudomány) egyrészt saját tárgykörükben, másrészt a történettudomány szolgálatában is adatfeltáró alaptudományok. E tanulmány szerzője így már eleve kénytelen elismerni mindazon megjegyzések jogosságát, amelyek egyes szakmunkák meg nem említését sérelmezik, hiszen a számos esetben csak típusként megemlített tanulmányok, könyvek mellett, jónéhány más is szerepelhetett volna. Ennek kapcsán a szerző mindössze csak ama törekvését hangsúlyozza, hogy igyekezett minden, a történeti segédtudományokkal rendszeresebben foglalkozó, kutatótól szakmunkákat közölni, arra is emlékeztetve, hogy e tanulmány nem az elmúlt évtizedek munkásságának értelmező bibliográfiájaként született, hanem mindössze az itt tárgyalt szakterületek fejlődésének főbb vonalait kívánta bemutatni.

Bertényi Iván

JEGYZETEK

143. *Mezey László*: aleográfia. Latin írástörténet. Bp., 1962. 142 p. (Ismételten, több kiadásban megjelent egyetemi jegyzet.); *Varjus Béla*: aleográfiai útmutató a 15–17. századi magyar nyelvű kéziratok olvasásához. Segédlet a könyvtárosképzéshez. Bp., 1982. 12 p.

144. *István Hajnal*: L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales. Bp., 1954. 2. éd. rev. et augmenté des manuscrits posthumes de l'auteur avec un album fac-similés per *László Mezey*. Bp., 1959. 301 p.

145. I. – „Magyar Könyvszemle” LXXXII.(1966) 1–9.pp., II.–u.o. 205–216.pp., III. u.o. 285–304.pp.

146. „Magyar Könyvszemle” LXXXVI.(1971) 109–123.pp.

147. Pxfordi glosszák. – „Magyar Nyelv” LXXVII.(1981) 373–376.pp.

148. „Archaeológiai Értesítő” LXXXV.(1958) 2.sz. 189–191.pp.

149. *Mezey László*: Fragmenta codicum. Egy új forrásterület feltárása. „MTA. Nyelv- és Irodalomtudományi Psztályának Közleményei” XXX.(1978) 655–670.pp. E munka gyümölcse: Fragmenta codicum in Bibliotheca Seminarii Cleri Hungariae Centralis. Recensuit *Ladislau Mezey* cum sociis in opera *Adriana Fodor* et a. Bp., Wiesbaden, 1988. 252.p.

150. *Rudó Polycarpus*: Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limithrophorum regionum. Revidit, collaboravit *Ladislau Mezey*. Bp., 1973. 639 p.

151. Magyarországi zsidó feliratok a II. századtól 1686-ig. (Corpus Inscriptionum Hungariae Judaicum.) Bp., 1960.

152. Spätvölkerwanderungszeitliche Kerbinschriften im Karpatenbecken. – „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae” XXXIX. (1987) 3–4.sz. 211–285.pp.

153. In.: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 1960. 39–122.pp.

154. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1987. 1. 59–61.pp., ill. „Magyar Tudomány”, 1985. 2. sz. 95–98.pp. Vö. *Györffy György* összefoglalóját is: „Élet és Tudomány”, XIX. (1964) 272–276.pp.

155. Szeged, 1991. 204.p.

156. *Szendrei Janka*: A középkori hangjegyzések Magyarországon. – A magyar notáció története. – Német naumaírások Magyarországon. Bp., 1983. 329.p.

157. A magyar rovásírás történelmi jelentősége és eredete. – In.: – Magyar Herald. Szerk., *Kállay István*. Bp., 1984. 23–71.pp.

158. *Horváth Jánosné*: Adatok az írószerek használatához Magyarországon a 12–18. században – „Lev. Szle.” XIV. (1964) 4.sz. 162–178.pp., *Pedroni Emma Anna*: A műegyetemi ügyvitel és iratainak alakulása az íróeszközök változásának a függvényében. „Műszaki Egyetemi Könyvtáros” XXV. (1988) 2.sz. 17–37.pp., *U.ő.*: A lúdtolltól az írógépig. Az íróeszközök fejlődése és az iratok papírányaga a 19. század elejétől 1945-ig. – „Lev. Szle.” XLI. (1991) 1.sz. 28–50.pp.

159. *Benda Kálmán*: Egy új forrástudomány: a pszichográfia. – „Lev. Közl.” XLIV–XLV. (1974) 67–76.pp., *U.ő.*: Egy új forrástudomány, a történeti grafológia. – „Kortárs” XXI. (1977) 7.sz. 1123–1131.pp., *Rákosné Ács Klára*: Vallanak a betűk. Személyiségek és életük pszichográfiai megközelítése. Magvető, Bp., 1985. 483.p.

160. in *Mukkai László–Mezey László*: 17. j-ben említett kiadvány. Bp., 1960. 415–421.pp.

161. A történelem segédtudományai. Szerk.: *Kállay István*. Bp., 1986. 346.p., 1986² 346.p.

162. *Nyukas Miklós*: A Hajdúsági Múzeum gyűjteménye. I. ecsétnyomók és fémbélyegzők. – In.: Hajdúsági Múzeum Év - könyve III. 1957. 173–188.pp., *Németh Annamária*: Henrik crojai püspök pecsétnyomója. – In.: Folia Archaeologica XI.

- (1959) 125–134.pp., *Nagybákay Péter*: Veszprémi és Veszprém-megyei céhpecsétnyomók. – In.: A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei I. 1964. 185–219.pp., *Komjáthy Miklós*: I. Károly állítólagos pecsétnyomója. – „Lev. Közl.” 1967. 207–226.pp., *Homola Jenőné-Judt Istvánné-Kovács I. Gábor*: Feudális kori községi pecsétnyomók a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltárban. Miskolc, 1971. 46.p.
163. *Iván Bertényi*: Sources oubliées de la sigillographie moderne: les matrices de sceau des archives hongroises, leur conservation, quelques problèmes de recherche. – In.: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Historica*, T.XXII. Bp., 1982. 261–266.pp.
164. Vö: *Vass Tibor*: Az ózdi kohászati üzemek pecsétnyomói. – „Technikatörténeti Szemle”, XII. (1980–1981) 215–230.p.; (*Tihanyi Endre*) Kapitalizmus kori pecsétnyomók a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltárban. Miskolc, 1986. 133. p., *Csiffáry Gergely*: Borsod megyei pecsétek és pecsétnyomók 1919-ből. In.: A Miskolci Hermann Pttó Múzeum Közleményei XVIII. (1989) 57–62.pp., *Molnár József*: A gyöngyösi Mátra Múzeum céhpecsétnyomói. – In.: *Agria*, XX. (1974) 139–146.pp., *Szabó Péter*: A céhek tárgyi emlékei a győri Xantus János Múzeumban. II. A pecsétnyomók. – In.: *Arabona XXII–XXIII*. (1980) 129–184.pp.
165. Vö: *Lovag Zsuzsa*: I. András király idézőbillóának második példánya. – „Archaeologiai Értesítő” CXVII. (1990) 2. 189–199.pp.
166. *D. Gaj Popović*: Plovna bula madarskog kralja Salomona. – In.: *Godišnjak grada Beograda XXV*. (1978) 163–167.pp.
167. *Kubinyi András*: Isten bárányát ábrázoló törvénybeidéző pecsét (billóg). – In.: *Folia Archaeologica XXXV*. (1984) 139–158.pp.
168. Das grosse Münzsiegel der Königin Maria von Ungarn. Zum roblem der Serialität der mittelalterlichen Kunstwerke. – „Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungariae” XVIII. (1982) 3–22.pp.
169. *Solymosi László*: Guden magánoklevele másodlagos pecsétjének eredete. – In.: *Veszprémi Történelmi Tár*, I. 1989. 101–105.pp.
170. *Bertényi Iván*: Szepesi Jakab országbíró. Bp., 1970. 166.p., U.ő.: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Bp., 1976. 270.p.
171. „Archaeologiai Értesítő” XL. (1963) 39–45.pp.
172. „Vasi Szemle” XXXVIII. (1979) 347–358.pp.
173. A középkori Magyarország főpapi pecsétjei az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolatgyűjteménye alapján. Bp., 1984. 75.p.
174. *Kubinyi András*: Buda város pecséthasználata alakulása. – TBM. XIV. (1961) 109–146.pp.
175. In.: A Janusannonius Múzeum 1958. évi Évkönyve. 1958. 137–145.pp.
176. In.: Göcseji Múzeum Közleményei XIII. (1960) 205–213.pp.
177. „Soproni Szemle” XVII. (1973) 289–306.p. és uo.ott XXXI. (1977) 75–76.p.
178. „Vigilia”, XXII. (1967) 8.sz. 527–530.pp.
179. I. *Marosi Ernő-Tóth Melinda-Varga Livia* szerk.: Művészet I. Lajos korában 1342–1382. Katalógus. Bp., (1982) 137–152. pp. és 327–358.pp., *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn, 1458–1541*. Schallaburg, 1982., passim, *Török Gyöngyi*: Mátyás király és a magyarországi reneszánsz 1458–1541. Bp., 1983. 29–83.p.
180. Bp., 1976. Benne a Sopron megyei községek címeres, rajzos pecsétjei: 201–286.pp.
181. Baranya megye községeinek feudáliskori pecsétjei. – „Baranyai Művelődés”, 1972. 118–123.pp., U.ő.: Dunaszekcső, 1710. évi pecsétje. – „Baranyai Művelődés”, 1973/2.sz. 110–113.pp., U.ő.: A pecsét szerepe a jobbágyfalu közigazgatásában Baranya megyében. – „Lev. Közl.” XLV. (1974) 77–87.pp., Vö. *Balázs László* ugyancsak korai tanulmányát is: Adalékok Fejér megye községeinek török hódoltsági pecsétjeihez. – In.: *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 8. 1974. 372–373.pp.
182. *Bezerédi Győző*: A Zselic községeinek pecsétjei. – In.: *Zselici Dolgozatok* 3. 1976. 91–97.pp., U.ő.: A községi pecsétek művelődéstörténeti vonatkozásai. – Az MTA écsi Akadémiai Bizottságának és Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője. Veszprém, 1977. 71–84.pp., U.ő.: Baranya községeinek pecsétkatasztere. – In.: *Janusannonius Múzeum Évkönyve XXIII*. (1978) 195–230.pp., XXIV. (1979) 147–167.pp., XXV. (1980) 145–165.pp., XXVI. (1981) 123–134.pp., XXVII. (1982) 145–152.pp., XXVIII. (1983) 133–145.pp., XXX–XXXI. (1985–1986) 251–270.pp., U.ő.: Baranya megye településeinek pecsétjei a feudális korban 1–2. – In.: *Janusannonius Múzeum Évkönyve XXXIII*. (1988) 93–104. pp., XXXIV. (1989) 147–158.pp., stb.
183. *Horváth Lajos*: est megye városai, községei és megyei pecsétjei 1381–1876. Bp., 1982. 378.p.
184. *Dobosy László*: Ózd feudális kori községi pecsétjei. – In.: A miskolci Hermann Pttó Múzeum Közleményei 18. 1980. 54–56.pp.
185. *Borsa Iván*: Somogy vármegye címereslevele és első pecsétje. – In.: *Somogy Megye Múltjából XIII*. (1982) 9–14.pp., *Kohajda László*: Heves vármegye pecsétje és címere. – *Archivum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei I*. 1973. 4–13.pp.
186. *Réti László*: A Magyar Tanácsköztársaság központi szervei és pecsétjeik. Bp., 1970. 359.p. U.ő.: A Magyar Tanácsköztársaság helyi szervei és pecsétjeik. Bp., 1973. 420.p.
187. *Horváth Lajos*: est- ilis-Solt-Kiskun vármegye pecsétjei 1918–1919. Bp., 1989. 346.p., *Csiffáry Gergely*: A Magyar Tanácsköztársaság Heves megyei címerei és pecsétjei. – *Agria*, XIX. 1982–1983. 219–246.pp.
188. *Tegzes Ferenc*: A polgári korszak címeres községi pecsétjei Baranya megyében. – *Baranya*, 3. 1990. 2. 99–109.p., *Bálint Ferenc*: Békés megyei termelőszövetkezetek pecsétjei 1948–1952. – „Lev. Szle.” XXV. (1975) 2–3. 301–310.pp.
189. Pszttályok, címek, rangok és hatáskörök alakulása I. Lajos király kancelláriájában. – in *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: Székely György. Bp., 1984. 275–291.p.
190. A magyar királyi kuriai bíraskodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez. – *Jogtörténet Tanulmányok I*. Bp., 1966. 285–306.pp.
191. *Bertényi Iván*: A nádori és az országbírói ítélőmester bírósági működése a XIV. században. – *Lev. Közl.* XXXV. (1964) 187–205.p.
192. *Hörcksik Richárd*: A magyar református egyház feudáliskori pecséthasználata. – In.: *Magyar Herold, Forrásközlő, családtörténeti és címertani évkönyv I*. Bp., 1984. 359–388.pp.
193. *Bertényi Iván*: Az írás mint a rongált pecsétű oklevél hitelességének bizonyítéka. 161. j-ben megnevezett munka, 140–154.pp.
194. *Takács Imre*: Megjegyzések a XIV. századi főpapi pecsétek művészettörténeti kérdéseire. – A 135. l.j-ben említett munka 21–31.pp., *Balog Jolán*: A művészet Mátyás király udvarában. Bp., 1966. I. 303–308.pp., II. 295–304.pp.

195. *Tábori György*: Békés megyei községi pecsétek néprajzi vonatkozásai. – „Békési Élet” VIII. (1973) 361–382.pp.

196. *Bodor Imre*: A magyar korona legkorábbi ábrázolása. – „Ars Hungarica” VIII. 1980. 1. 17–24.pp.

197. A középkori viasz függőpecsétek készítése. – 161. l.j.-ban megnevezett munka 209–223.pp.

198. *Vocabulaire international de sigillographie*. Red.: *Stefania Ricci-Noe*. (Conseil International des Archives, Comité de Sigillographie) Roma, 1990. 389.p.

199. Követendő példaként itt csak két jól megválasztott tematikájú kiállítást említünk: *Bándi Zsuzsanna*: A Magyar Prszágos Levéltár Anjou-kori pecsétkiállítása 1982. szeptemberétől. – „Lev. Közl.” LIII. (1982) 166–199.pp., – A címer- és pecséthasználat története címmel kiállítás nyílt a Tolna Megyei Levéltárban. – „Lev. Szle.” 1989. 4.sz. 63.p.

200. Madárábrázolások középkori címeres emlékeken. – „Aquila”, LXIII-LXIV. (1956–1957) 249–258.pp.

201. A Báthoryak címeres kőemlékei. In.: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve II. (1959) 67–72.pp.

202. Gótikus magyar címereslevelek. – „Művészettörténeti Értesítő” VI. (1957) 271–294.pp.

203. *Györffy György*: A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. – Tanulmányok a magyar állam eredetéről. – Bp., 1959. 1–126.p.

204. *Bertényi Iván*: A Toldi Szerelme heraldikája. – Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Psztyájának Közleményei XX. (1963) 295–325.pp.

205. Művészettörténeti ABC. Szerk.: *Voit Pál*. Bp., 1961. 78–85. és 183.p.

206. „Lev. Közl.” XLVII. (1966) 196–204.pp.

207. In.: Janus annonius Múzeum Évkönyve XVI. (1971) 151–156.pp.

208. Soproniak címerei egy régi német heraldikai könyvben. – „Soproni Szemle” XXIII. (1969). 4.sz. 360–362.pp.

209. *Bibliotheca Corviniana*. Bp., 1967., 1976², 1981³, ill. *Bibliotheca Corviniana*, Bp., 1969., 1978², 1981³, 1990⁴.

210. *Csapodi Csaba*: Beatrix királyné könyvtára. – „Magyar Könyvszemle” 1964. 201–226.pp.

211. *Bertényi Iván-Szabics Imre*: Címer. – „Magyar Nyelv” LXV. (1969). 451–454.pp., *Huszár Károly*: Vadászati motívumok a magyar címerekben. – „Prszágos Erdészeti Egyesületek Erdészettörténeti Szakosztálya Közleményei”. 5–7. 1972. 87–104.pp.

212. *Iván Bertényi*: Die Quellen der Heraldik in Ungarn. – Archiv für Sippenforschung (Limburg) XXXVI. Februar 1970. Heft 37. 346–352.pp., *U.ő.*: Zur Geschichte der Rangkronen. (Die elfperlige Schildkrone im Grafenwappen von Sándor Károlyi. (Eintrittsarbeit für die Internationale Akademie für Heraldik.) – Der Tappert. Mitteilungen des Wappen-Herold. Deutsche Heraldische Gesellschaft E.V. 1969. 1–21.pp., *U.ő.*: Zur Verbreitung der Rangkronen im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation und in Ungarn. – Genealogica et Heraldica. 10. Internationaler Kongress für Genealogische und Heraldische Wissenschaften. Wien, 14–19. September 1970. Kongressberichte, I. 681–686.pp.

213. *Vajay Szabolcs*: A sisakdísz megjelenése a magyar heraldikában. – „Lev. Közl.” XL. (1970) 279–287.pp.

214. Ismertette *Buza János* és *Gyimesi Sándor* in „Századok”, CVII. (1973) 533.p. Nyomatásban csak 5 év múlva jelent meg: Einige Frage der Heraldik der antifeudalen Bauernbewegungen. In.: Aus der Geschichte der ostmitteleuropäischen Bauernbewegungen im 16–17. Jahrhundert. Herausge-

geben von *Gusztáv Heckenast*. Bp., 1977. 77–82.pp. Bővebb, magyar változata csak később jelent meg, s így már nem annyira a címertan „áttörésében”, mint inkább a szélesebb körű kutatásra való „felhívásban” játszott szerepet: *Bertényi Iván*: Az antif feudális parasztmozgalmak heraldikájának néhány problémája. – „Lev. Közl.” L-LI. (1980–1981) 221–232.pp.

215. Az 1970-es évek első feléig született antiheraldikus város címerek kiadása: *Castiglione Endre*: Magyar városok címerei. Bp., 1975. 451.p. A korábbi, napi sajtóban megjelent fontosabb hozzászólásokat is összefoglaló bírálatuk: *Bertényi Iván*: A címertan reneszánsza. – „Élet és Irodalom” XIX. 1975. február 1. 5.sz., február 1. 2.p.

216. *Várkonyi Endre*: A magyar címer útja. Bp., 1957. 54.p.

217. *Várkonyi Endre*: Címerek reneszánsza. – Magyarországi Almanach. 78. 187–192.p.

218. *Kubinyi András*: Székesfehérvár középkori oklevéladása és pecsétjei. – In.: Székesfehérvár Évszázadai. 2. Közép-kor. Székesfehérvár, 1972. 151–166.p.

219. *Nyulásziné Straub Éva*: A Magyar Prszágos Levéltárban őrzött eredeti címereslevelek. Bp., 1981. 154. p., *U.ő.*: Foglalkozások és eszközök címereslevelekben. A Magyar Prszágos Levéltár kiállítása 1985. szeptember 10-től. Katalógus. – „Lev. Közl.” LVI. (1985) 278–290.pp.

220. Corvina, Bp., 1987. 302.p.

221. *Csermely Tibor-Takács Péter* szerk.: ecsétnyomatok és címerek Bereg, Szabolcs és Szatmár megye településeiből. Nyíregyháza, 1987. 271.p.

222. 1. *Halász Péter*: Zalaegerszeg régi címere. – „Lev. Szle.” 1982. 2–3.sz. 415–422.pp.

223. *Halász Imre*: Zala vármegye címerei. „Lev. Szle.” 1982. 1.sz. 195–199.pp., *Borsu Iván*: Vas vármegye címere. – Levéltári Évkönyv (Vas megye múltjából) 3. 1986. 3–19.pp.

224. 1. *Nagybáky Péter*: A magyarországi céhes szűcs-mestercéh jelvényei. – „Ethnographai”, 1985. 2–3.sz. 351–369.pp.

225. *Csapodiné Gárdonyi Klára*: Adalékok kódexaink címereihez. – „Magyar Könyvszemle”, 1983. 4.sz. 366–369.pp., *Trostovszky Gabriella*: Ex-librisek heraldikája. – „Lev. Szle.” 1983. 1–3.sz. 155–162.pp.; *Iván Bertényi*: Coats of arms on the Lazarus-map. In.: Lazarus secretarius. – The first Hungarian Mapmaker and his Work. Edited by *Lajos Stegena*. Bp., 1982. 107.p., *Kovács Éva*: Hattyú és strucc. Lancaster és Luxemburgi? – „Építés- és Építészettudomány”. X. (1980) 231–239.pp., *Kis Márton*: A budai vár címeres emlékei. – „Lev. Közl.” LVII. (1986) 247–265.pp.; *Nagybáky Antal-Nagybáky Péter*: Kiegészítés Kis Márton: A budai vár címeres emlékei c. tanulmányához. – „Lev. Közl.” 1989. 2. sz. 333–336.pp.; *Nagybáky Péter*: Címeres ostyasütővasak a Magyar Nemzeti Múzeumban a 15–16. századból. – In.: Folia Archaeologica XXXIX. (1988) 195–226.pp., *Uzsoki András*: Kenesei éter tihanyi kapitány címeres ezüst kelyhe. – Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, XVIII. (1986) 365–398.pp.

226. *Bertényi Iván*: Heraldika és középkori egyháztörténet. In.: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok I. Bp., 1989. 195–203.pp.; *Harsányi László*: Magyar főpapi címerek a XX. században. – „Lev. Szle.” 1988. 4.sz. 25–33.pp.; *Gömbös Tamás*: Bojtok, kalapok, keresztek. – „Élet és Tudomány”, XLVI. (1991) 34.sz. 1074–1076.pp.

227. *Tompos Ernő*: Soproni polgár-címerek a Szent Mihály testület könyveiben. – „Soproni Szemle”. XXXVI. (1982) 32–34.pp.

228. *Betényi Iván*: A magyarországi Anjouk heraldikájának néhány kérdése. – „Művészettörténeti Értesítő”, XXXIV. (1986) 1–2.sz. 56–67.pp.; *Szabó Péter*: Heraldikai elemek és triumphus motívumok a királyné és a fejedelemszöny prezentációjában. – „Lev. Közl.” LIII. (1982) 111–129.pp.

229. *Rainer Pál*: A Nádasdy, valamint a rokon Nádasdi, Darabos és Gersei ethő családok címerei az idők folyamán. – Veszprémi Történelmi Tár, II. 1989. 114–124.pp., U.ő.: A Frangepán család címerváltozatai a XIV–XVI. században. – In.: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, XVIII. (1986) 353–364.pp.

230. *Betényi Iván*: István király alakja a heraldikában. – „Századok”, CXXIV. (1990) 1.sz. 94–101.pp., U.ő.: Das Wappen von János Hunyadi aus dem Jahre 1453. – „Archivum Heraldicum” (Neuchâtel) XCIX. (1985) 1–2.st. 9–12.pp., U.ő.: Barrwy Simon 1417.évi címere. – „Lev. Szle.” 1988. 2.sz. 24–27.pp.; *Lóvei Pál*: A Sárkány rend fennmaradt emlékei. – In.: Művészet Zsigmond király korában. Bp., 1987. I. Tanulmányok, 148–180.pp.

231. *Turly Lajos*: Heraldik und Medizingeschichte. Die ersten Ärtztheadelungen in Ungarn. – „Prvostörténeti Közlemények” CIX–CXII. 1985. 143–154.pp.; *Iván Bertényi*: Fourrures dans l’héraldique hongroise. – Hungarian Studies III. 1987. 1–2. 131–140.pp.; U.ő.: Címerváltozatok a középkori Magyarországon. – „Lev. Közl.” LIX. (1988) 3–80.pp.

232. *Betényi Iván*: Középkori címerjogunk néhány kérdése. – „Lev. Szle.” XXXVI. (1986) 2.sz. 21–36.pp., U.ő.: Imaginárius heraldika a középkori Magyarországon a XIII–XIV. században. „Lev. Közl.”, XXXIV. (1987) 3.sz. 395–412.pp.

233. *Erik Fügedi*: Turniere im mittelalterlichen Ungarn. – In.: Der ritterliche Turnier in Mittelalter. Göttingen, 1986. 390–400.pp., *Kumorovitz L. Bernát*: I. Lajos (1365. évi) lovagá avató oklevele. – Lymbus II. 1990. 19–21.pp.

234. *Zombori István*: Lovagok és lovagrendek. Bp., 1988. 164.p., *Török József*: Szerzetes és lovagrendek Magyarországon. Bp., 1990. 202.p.

235. *Betényi Iván*: A magyar címer kettőskeresztjének továbbélése külföldön. – „Vigilia”, XLVIII. (1983) május, 5.sz. 395–396.pp., U.ő.: A vörös-ezüst sávozat funkciója néhány városunk címerében. – In.: *Székely György Szerk.*: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Bp., 1984. 425–448.pp.; *Kovács Éva*: Signum crucis- lignum crucis. (A régi magyar címer kettős keresztjének ábrázolásairól.) U.o., 407–423.pp.

236. A Nemzeti Jelvények Albizottság állásfoglalása a koronás kiscímerről. – „Kis Újság”, 1990. VI. 21. 10.p. Vö.: *Kállay István* tanulmányát is: Jelképeink. – „Magyar Tudomány”, XXXIV. (1989) 7–8.sz. 589–597.pp.

237. A magyar címer története. Bp., 1989. 40.p.

238. *Engel Pál-Lóvei Pál-Varga Lóvia*: Gótikus sírkövek Máriavölgyről és Segesdről. – „Művészettörténeti Értesítő”, XXX. (1981) 2.sz. 140–144.pp.; U.ő.: A tornagörgői, egy bazini és egy ismeretlen helyről származó sírkő. – U.o., XXX. (1981) 4.sz. 255–259.pp.; U.ő.: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről. – „Ars Hungarica” XI. (1983) 1.sz. 21–48.pp.; U.ő.: Grabplatten von ungarischen Magnaten aus dem Zeitalter der Anjou-Könige und Sigismunds von Luxemburg. – „Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae” XXX. (1984) 1–2.sz. 33–63.pp.; *Lóvei Pál-Engel Pál*: Szekesfehervári kőfaragványok Györgyi Bodó Miklós prépost címerével. – „Művészettörténeti Értesítő”. XXXII. (1983) 1–2.sz. 1–7.pp.

239. *Székely Vera*: Gondolatok az archontológiáról. – „Lev. Szle.” XXVIII. (1978) 271–278.pp.; *Böllöny József*: Gondolatok az archontológiáról és a kritikákról. – „Lev. Szle.” XXVIII. (1978) 279–288.pp.; *Székely Vera*: Az archontológia művelésének kérdései. – „Lev. Szle.” XXIX. (1979) 489–498.pp.; *Fallenbüchl Zoltán*: 11. lj-ben megnevezett munka, 124–139.pp.; *Havassy Péter*: A magyar világi archontológiáról (Historiográfiai és bibliográfiai áttekintés). – „Lev. Szle.” 1987. 2.sz. 27–46.pp.; *T. Varga György*: Az archontológiáról. Tájékoztató a Magyar Szocialista Munkáspárt archívumai számára. 1987. 31–35.pp.

240. Levéltári Évkönyv (Somogy múltjából) XIII. (1982) 9–14.pp., ill. *Borsa Iván*: Turóc vármegye ispánjai és alispánjai 1526-ig. – „Lev. Közl.” LX. (1989) 2.sz. 199–218.pp.

241. *Studia Agriensia*. 6. Dobó István Vármúzeum, Eger. 1986. 88.p.

242. *Havassy Péter*: Az egri várban működő tisztségviselők a XV–XVI. század fordulóján. Egri Vár, 19–20. 1986. 13–19.pp. 243. Bp., 1987. 247.p.

244. „Lev. Közl.” XLIII. (1972) 2.sz. 265–325.pp.

245. Bp., 1980.

246. Győr megye közigazgatása és tisztikara a XVII. században. (Függelék. Győr vármegye tisztikara 1526–1703.) – „Lev. Szle.” XXXVIII. (1984) 3.sz. 14–34.pp.

247. Zala megye közigazgatása a XVII. század első felében. Függelék: Az 1700–1750 közt működött megyei tisztségviselők. – „Lev. Közl.” 1986. 2.sz. 267–294.pp.

248. A Szepesi Kamara tisztségviselői a XVII–XVIII. században. – „Lev. Közl.” 1967. 193–236.pp.; U.ő.: A Magyar Kamara tisztségviselői a XVII. században. – „Lev. Közl.” 1969. 233–268.pp.; U.ő.: A Magyar Kamara a XVIII. században. – „Lev. Közl.” 1970. 259–336.pp.; U.ő.: A Magyar Kamara tisztségviselői 1780–1848. „Lev. Közl.” 1972. 327–395.p.

249. *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főméltóságai 1526–1848. Bp., 1988. 159.p.

250. In.: Történelmi Statisztikai Tanulmányok III. Bp., 1977. 305–327.pp.

251. *Székely Vera*: Magyar Honvédelmi Minisztérium. Bp., 1979. 86.p.; U.ő.: A Magyar Királyi Miniszterelnökség, a Királyi Személye körüli Minisztérium. Bp., 1980. 118.p.

252. „Lev. Közl.” XLVIII–XLIX. (1978) 123–164.pp.

253. *Böllöny József*: Magyarország kormányai 1848–1975. Bp., 1978. 329.p.

254. *Fejes Imre*: Veszprém megye közigazgatási beosztása és tanácsi vezetői (1945–) 1950–1981. Veszprém Megyei Levéltár, 1982. 296.p.

255. A Magyar Népköztársaság kitüntetései. Bp., 1966. 142.p.; Újabb *Besnyő Károly* (szerk.): A Magyar Népköztársaság kitüntetései. Bp., 1979.

256. A 11. lj-ben megnevezett munka, Falerisztika c. fejezete, 194–216.pp.

257. Állami és katonai kitüntetések. Bp., 1992. 56.p.

258. Kitüntetések. Bp., 1990. 236.p.

259. Magyarország rendjelei és kitüntetései 1922–1944. Bp., 1975. 25. lev.

260. Ilyen mégis *Pandula Attila*: A magyar falerisztikáról. – „Lev. Szle.” XXXIX. (1989) 11–28.pp. Vö. U.ő.: Rendjeleink írásbelisége. In.: 7. lj-ben megnevezett munka, 650–658.pp., és U.ő.: A Habsburg Birodalom női rendjeleinek, kitüntetéseinek rendszere. – Clio, 2. Bp., 1986. 313–355.pp.

261. *Makai Ágnes*: A Kossuth-emigráció arany érdemkeresztje. – „Hadtörténelmi Közlemények”, XXI. (1974) 2.sz.

494–510.pp.; *U.ő.*: Az 1848-as szabadságharc Magyar Katonai Érdemkeresztjének létrejötte. – In.: *Folia Historica*, V. Budapest, 1977., *U.ő.*: Az 1848–1849-es szabadságharc Hadi-oligári Érdemkeresztje. – „Numizmatikai Közöny” LXXXVI–LXXXVII. (1987–1988) 145–148.pp., *U.ő.*: Az erdélyi hadsereg kitüntetései terve 1849. áprilisában. – „Hadtörténelmi Közlemények”, XII. (1989) 197–199.pp.

262. A Katonai Mária Terézia Rend emlékei múzeumunkban. – „Hadtörténelmi Múzeum Értesítője”, 2. 1987. 193–227.pp.

263. „Hadtörténelmi Közlemények” 1985. 1.sz. 149–160.pp.

264. *Pandula Attila*: A Herberstein-Illesházy féle alapítványi díszjel. – „Numizmatikai Közöny” LXXXVI–LXXXVII. (1987–1988) 139–144.pp.; *U.ő.*: A Toldi Miklós Érdemérem története. – „Numizmatikai Közöny” LXXXVIII–LXXXIX. (1989–1990) 119–131.pp.; *U.ő.*: A Tüzoltó Emlékérem Ferenc József korában (1911). – „Lev. Szle.” XXXI. (1981) 2–3.sz. 461–465.pp.; *U.ő.*: Die Ehrenmedaille „Für 25 jährige erfolgreiche Tätigkeit auf dem Gebiet der Brandbekämpfung und Rettung”. – „Freundes- und Förderkreis Deutsches Prdenmuseum. – Wappen-Herold INFP” 1982. 1.Nr. 25. 8–12.pp., *U.ő.*: Der königlich-ungarische St. Stephans-Prden. – „Zeitschrift der Österreichischen Gessellschaft für Prdenkunde”. Nr 5. Febr. 1992. 4–16.pp.

265. *Molnár József*: A Magyar Szabadság Érdemrend 1946. május 10-től október 14-ig adományozott változata. – „Hadtörténelmi Közlemények” XXXIII. (1986) 1.sz.

266. Vö. *Vattai Erzsébet*: A margitszigeti korona. Bp., 1958. (Klly. a „Budapest Régiségei” XVIII. kötetből.)

267. *Josef Deér*: Die Heilige Krone Ungarns. Graz-Wien-Köln. 1966.

268. „Századok” CVI. (1972) 459–470.pp.

269. *Györffy György*: Mikor készülhetett a Szent Korona? – „Élet és Tudomány”, XXXVI. 1971. 2. 58–63.pp.

270. 200. l.j-ben 2. és 3. helyen megnevezett munkák.

271. Helm und Diadem. – „Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae”. XX-(1972) 169–208.pp.

272. *Kovács Éva*: Egy elveszett magyar korona. – Művészettörténelmi Értesítő XVIII. (1963) 212–213.pp.; *U.ő.*: A középkori magyar királyság jelvényeinek kérdéséhez. – Székesfehérvár Évszázadai 2. Középkor. Székesfehérvár, 1972. 103–110.pp.

273. *Bertényi Iván*: A magyar korona története. Bp., 1978., 1986³ 203.p., *Benda Kálmán-Fügedi Erik*: A magyar korona regénye. Bp., 1979. 254. p.; Vö. még a Magyar Nemzeti Múze-

umba került nemzeti ereklyéink „őreinek” albumát is: *Kovács Éva-Lovag Zsuzsa*: A magyar koronázási jelvények. Bp., 1980.

274. *Katonai Tamás*: A korona kilenc évszázada. Bp., 1970. 264.p.

275. *Fülöp Ferenc*: A magyar koronával és a koronázási jelvényekkel foglalkozó nemzetközi tudományos ülésszak. – „Magyar Tudomány”, LXXXIX. 59–62.pp.; *Fülöp Ferenc-Kovács Éva-Lovag Zsuzsa* (red.): Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn. (Insigna Regni Hungariae) Bp., 1983.

276. Az eltérő nézetek (1986-os állagú) összefoglalása *Bertényi Iván*: 273. l.j-ben említett munka 19–67.pp.

277. *Beöthy Mihály-Fehér András-Ferenczné Árkos Ilona-Ferencz Csaba*: Egy régi kor kozmológiájának emléke a magyar korona. – „Fizikai Szemle”. 1981. 12.sz. 473–482.pp., *Beöthy Mihály-Fehér András-Ferenczné Árkos Ilona-Ferencz Csaba-Hennel Sándor*: Eppur si... – „Fizikai Szemle” XXXIV. (1984) 2. 75–81.pp.; *U.ő.*: Észrevételek a „korona-kutatás” kapcsán. – „Életünk”, XXII. (1986) 8. 709–725.pp.; Vö. hozzá *Váczy Péter*: Ellenvélemény a koronáról. – „História”, VI. (1984) 3. 16–18.pp.; *Csomor Lajos*: Szent István koronája nyomában. – Bp., 1987. 175.p., *Csomor Lajos*: Magyarország Szent Koronája. Vaja, é.n. 291.p.

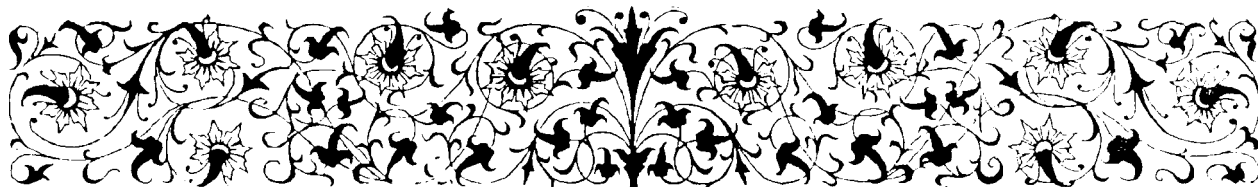
278. *Bodor Imre*: A magyar korona legkorábbi ábrázolásai. – „Ars Hungarica” VIII. (1980) 1.sz. 17–24.pp.

279. *Gerics József*: Szent István királyá avatásának körülményeiről. – „Művészettörténelmi Értesítő” XXXIII. (1984) 97–101.pp.; *Gerics József-Ludányi Erzsébet*: Szent István királyá avatása és egyházzervezése Theotmár krónikájában. – „Magyar Könyvszemle” CVI. (1990) 2.sz. 93–98.pp.; *Székhely György*: Koronaküldések és királykreálások a 10–11. századi Európában. – „Századok” CXVIII. (1984) 905–949.pp.

280. *Gerics József*: A magyar király „birodalmi trónusa” a 13. században. – „Lev. Szle.” XXXV. (1985) 45–48.pp.; *Gerics József-Ludányi Erzsébet*: A Szent István lánzdzására és koronájára vonatkozó források értelmezése. – „Lev. Szle.” XL. (1990) 2.sz. 7–14.pp.

281. *Takács Imre*: Corona Vladislaviana, avagy Corona Coronensis. Tomkó János kézírata 1626-ból. Bocskai István második későgótikus koronájáról. – „Művészettörténelmi Értesítő”, 1984. 1.sz. 102–113.pp.; *Kovács Éva*: Bocskai István „lovagi koronája”. – U.o. 114–115.pp.; *Székhely György*: Folyamatosság és szakítás a francia államjelvények történetében. – „Magyar Tudomány”, XXXIV. (1989) 7–8.sz. 598–603.pp.

ADATOK A BEDEGHI ÉS BERENCSI NYÁRY CSALÁD TÖRTÉNETÉHEZ A KEZDETEK (1329-1535)

Bevezetés

Nem könnyű feladat egy család – habár vázlat-szerű – történetének megírása, ha a család levéltára, iratai országos szerencsétlenségek alkalmával ismételten veszendőbe mentek. Ekkor csak a részben másutt már publikált forrásokban elszórtan napvilágot látott, részben rokon családok levéltáraiban fennmaradt dokumentumokból lehet a múltat rekonstruálni.

A bedeghi (később bedeghi és berencsi gróf) Nyáry család levéltára ismételten elpusztult országos katasztrófák alkalmával. A családi okmányok első pusztulása a török hódítás kezdetével esik egybe, valószínűleg röviddel a mohácsi vész után; a második az 1945. évi budai ostrom alkalmával a Magyar Országos Levéltárban történt. Az első okirat-pusztulásra utal az Orczy-levéltárnak egy adata, mely szerint Nyáry Lajos († 1664) egy felvidéki birtokszerzése alkalmával említi, hogy családi iratai az „Alföldön haereálnak”, amikor is az „Alföld” kifejezésen a Dunántúl, a Nyáry család ősi fészke értendő.¹

Ilyen körülmények között nem csekély a jelentősége az 1945-ben megsemmisült családi levéltár egy 1780 után készült, kéziratban fennmaradt iratjegyzékének. Ez azonban csak a család későbbi birtokviszonyaiba enged betekintést.² Nyilván a dunántúli birtokokra vonatkozó okiratok mohácsi vész utáni pusztulása az oka, hogy kellőképpen nem dokumentálható birtokigények híján a török kiűzése utáni időszakban (a XVII. században vagy később) a család egyetlen tagja sem emelt igényt

olyan dunántúli birtokra, amely a *Mohács előtti* időre vonatkozólag akár Nyáry-jusson, akár anyai ági leszármazás folytán megillette volna. Jogigény érvényesítése még az előnevet adó Bedeg esetében sem történt. Ennek személyes okai is lehettek, Nyáry IV. Zsigmondnak († 1765) Esterházy Pál herceg nádorhoz, illetve annak feleségéhez, Thököly Évához mint nevelőkhöz fűződő rokoni és morális elkötelezettsége folytán. Ami viszont a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött, majd az Országos Levéltárba került újkori családi levéltár pusztulását illeti: ezt a családi levéltárnak csak 33 Mohács előtti oklevele élte túl; ezek azonban későbbi, házasságok folytán családi tulajdonba került felvidéki birtokokra vonatkoznak.³

A Nyáry család a somogy megyei, Bábony és Tengőd között egykor létezett Nyári (Nyáry) nevű helységtől veszi eredetét.⁴ A név „Nyári-pusztta” alakjában egyébként a legújabb időkig megtalálható volt a helységnévtárakban, és újabban megjelent helytörténeti munkában is sok utalás található rá.⁵ A helység elnevezése talán egy nemzetség nyári szállásterületére utal, ahová a jószágot nyáron hajtották ki.

Családi eredetmondák

Külön tanulmány tárgyát képezhetnék az eredetmítoszok különösen ott, ahol az írásbeliség Nyugat-Európaéhoz képest néhány évszázaddal elmaradt. Európának ezen a részén általában a reneszánsz- vagy a barokk-korba nyúlnak vissza.

A Nyáry család esetében a „szármata királyoktól való származás” több mint háromszázéves hagyomány;⁶ az erre való utalás több családtörténeti munkában megtalálható.⁷

A szármata eredetmonda nyilván a barokk kor szüleménye; keletkezése valószínűen összefügg az Esterházy család eredetét mesterséges ősök kreálásával a mondák világába visszavívó „Trophaeum Inclytae Domus Estoras”⁸ című művel. Annyi bizonyos, hogy valamivel korábban jelent meg Dominicus Colin de Marienberg „Gloriosa fama familiae Serényi” című munkája,⁹ amely a Serényi családon kívül szármata eredetűnek (ezen akkoriban a szittyákat értették) mondja pl. az Esterházy és a Nyáry családot is. Az eredetmonda elterjedtségének bizonyítéka található pl. Szunyogh Gáspár 1726. március 7-én Orczy Istvánhoz az egykori Nyáry-javak visszaszerzése tárgyában írott levelében is.¹⁰ Családi eredetmondák egyébként még jóval később is keletkeztek. A fenti szármata eredetmonda mintegy „korszerűsített” változatának tekinthető az az állítás, amely az „Ahnentafel: die Nyáry” című kéziratos, feltehetően egy családi nevelő által a XIX. század közepén írott műben található.¹¹ Ez a család első „biztos” őseről, az állítólag III. István korában Magyarországra bevándorolt Istvánról mint „lengyel lovag”-ról („polnischer Ritter”) beszél.

Az állítólagos Nyáry János-féle 1457. évi oklevél

Az oklevél többféle átiratban maradt fenn; így 1727. évi átirásban az Országos Levéltárban,¹² részleteket közöl belőle Áldásy Antal közismert heraldikai összeállítása,¹³ viszont szóról-szóra közli Katona István „Historia Critica” című műve.¹⁴

Eszerint az oklevél szerint – melynek szövege egyébként az említett „Trophaeum Inclytae Domus Estoras” című műben is¹⁵ megtalálható – V. László király adományozott nemesség- és címermegerősítést bedeghi Nyáry Jánosnak 1457-ben (másutt 1452-ben), jutalmul korábban Hunyadi János seregében Belgrád alatt tanúsított vitézségéért. Nyáry János apjául Györgyöt, anyjául Gyulai Ilonát nevezi, s ami képtelenség: tizenhét generációt számolva visszafelé, ízről-ízre közli a leszármazást attól a Nyáry Istvántól, aki III. István király alatt 1161-ben vándorolt be Magyarországra és szármata fejedelmek ivadéka lett volna. Az oklevél közli a család ősi nemesi címerét, illetve annak leírását is, de némileg tévesen.

Mindettől függetlenül lehetséges, hogy a Hunyadi János alatt állítólag vitézkedő Nyáry János történeti személy volt, akinek az emlékét a családi hagyomány tartotta fenn.

A Nyáry család származtatásának egy másik, az előbbinél valószínűbb lehetőségeként említhető a Bedeghy családtól való eredet. Ezt a Zichy Oklevéltárra hivatkozva a Daróczy Zoltán-féle Nemesi Évkönyv¹⁶ említi. A Bedeghy család és a Nyáry család nagyjából azonos időben tűnik fel: az előbbi Bedeghy András comes személyében 1319-ben,¹⁷ az utóbbi Nyáry Jánossal 1329-ben.¹⁸ Egyébként 1326-ban előfordulnak Bedeghy András fiai: István és Miklós; 1320-ban Bedeghy Péter fia János, 1321-ben Bedeghy Pósa és Ányos, illetve 1323-ban ugyanaz az Ányos, Fábán fia.¹⁹ Hogy álltak-e ezek a Bedeghyek valamilyen kapcsolatban a Nyáryakkal, a jelenlegi ismeretek birtokában nem dönthető el. A feltételezés nem bizonyítható. A későbbi bedeghi Nyáryak elődei a bedeghi előnevet, jelenlegi ismereteink szerint, valószínűleg csak a XVI. század elejétől fogva kezdik használni; addig csupán Nyáry-helységről (de Nyary) nevezik magukat. A két család közös eredete, vagy a Nyáry családnak a Bedeghyektől való leányági leszármazása sem zárható ki – de nem is igazolható.

A családnév első említése: a kezdetek

A Nyáry családnév „helységnévhez kötött nemesi névben” jelenik meg először (de Nyary) az 1329-ik évben, ahogy Csánki Dezső alapvető fontosságú művében írja²⁰: puszta, mely korábban Bábony (később: Bábonymegyer) és Tengőd között terült el Somogy megye északi részén. Johannes de Nary (Nyary) királyi emberként (homo regius) jár el egy birtokbaiktatásnál 1329-ben.²¹ Ugyancsak királyi emberként jár el ugyanez a Johannes de Nyari a székesfehérvári káptalan előtt egy egyezkedés kapcsán 1334-ben,²² valamint a veszprémi káptalan mellé kiküldött királyi emberként 1337. augusztus 1-én, 1338. március 13-án és május 6-ikán; ebben az utóbbi oklevélben Nyary-i János „mester” (magister) gyanánt szerepel.²³ Ugyanő hasonlóképpen magisteri címmel említetik somogy megyei birtokosként: 1332-ben, Sabato proximo ante Dominicam Judica a somogyi konvent előtt az ő berey-i jobbágyai vallják urukkal együtt, hogy Loóki Péter fia Jakab az atyja által elkövetett sérelmekért elégtételt adott.²⁴

Ugyancsak egy peres ügyben fordul elő az 1353. évben (vigesimo die Octavarum festi Pentecostes)

Nyáry-i Jakab, Péter fia, aki a szekszárdi konvent megbízó levelével képviseli Laki Salamon fiait.²⁵

Bábonyon és Tengődön egyébként a Nyári-név a jelenkorban is előfordul dülők nevében, így: Nyári-rét, Nyári-lap, stb.²⁶

Ugyanebben a korban szerepel, de nem dönthető el, hogy a fentiekkel milyen összeköttetésben állott Fabianus de Nari, aki Nyár községben, a somogyi főesperesség területén (in archidioecesi Simighiensi) plébános és aki a pápai tizedszedés céljára készített egyházi javadalmak jegyzéke szerint 1333-ban, illetve 1335-ben tíz, illetve húsz kis penza fizetésére kötelezett.²⁷

A családot Nyár-i Vid személyében (Vyd de Nyár) a XIV. század végén Somogy megyében Köröshegyen és Csegén említik részirtokosként ("portiones Vyd de Nyár in Chege et Keresheg habitas"), bírságpénzek behajtásával kapcsolatban, 1391. október 20-án. Itt a családnév „de Nyár” alakban szerepel.

1411 június 11-én Nyáry-i István fia Miklós tiltakozik Chapy-i András feleségének a somogyi belderi birtokba való beiktatása ellen azon a címen, hogy a birtokrész őt illeti annak az oklevélnek az alapján, amelyet későbbi időpontban kész bemutatni.²⁸

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy a család eredete Somogy megyében, a Balatontól délre fekvő vidéken, Tab környékén keresendő. Valószínűleg igaza van Vajay Szabolcsnak,²⁹ aki feltételezi, hogy a család az „Aranybulla társadalmából”, vagyis abból a társadalmi rétegből nőtt ki, amely az 1222. évi Aranybullát követően emelkedett a várjobbágyokból a tulajdonképpeni köznemesség sorába. Az 1329-es évszámot megelőzően sem a család korábbi vérségi, netalán nemzetségi összeköttetései, sem az Aranybullát követően kialakult köznemesi társadalom szerkezetében elfoglalt helye nem állapítható pontosan meg. Két lehetséges támpont mégis kínálkozik.

Ha azoknak a birtokoknak a nevét vesszük, ahol a család a XIV-XV. század folyamán előfordul, látnivaló, hogy ezekben a helységekben a Nyáry család neve mellett vagy a Batthyány-, Ugali-, Ányos-atyafiság, vagy a veszprémi püspök fordul elő birtokosként.

A szóbanforgó helyek³⁰

Somogy megyében:

Nyári község (később puszta), illetve Bábony (amelynek részét képezte később), Tabtól északra; Böldér (Bewlder), Tab és Kölcse vidékén;

Berej (Bere), Endréd és Lulla (Lullya) vidékén;

Köröshegy (Keresheg);

Csege (Chege); Bálványos, Köröshegy és Endréd közelében.

Tolnamegyében:

Bedeg (Bedegh), Somogy megye határán.

A fentiek közül a Batthyány-, Ugali-, Ányos-atyafiság birtokol Bábonyban, Böldéren, Berejben, illetve Lullán és Csegén, vagyis hat község közül négyben, míg a veszprémi püspök birtokos Berejben, Böldéren, Köröshegyen és Bedegen, vagyis a hatból ugyancsak négy esetben.

További kutatások híján talán elhamarkodott dolog volna határozott vélemény megfogalmazása, de valószínűségi alapon a Batthyány-, Ugali-, Ányos-atyafisággal való valamilyen kapcsolat aligha zárható ki. Az pedig, hogy négy esetben a veszprémi püspök is birtokos az említett helyeken, vajon adhat-e elég okot annak a feltételezésére, hogy a család a későbbi egyházi nemesek néven ismertté vált réteghez (praedialisták) tartozott-e? Ha így volna, akkor a család emelkedésének viszonylag gyors ütemben kellett történnie, hiszen Johannes de Nyary 1329-ben a korszerű műveltség magas szintjére utaló magister (mester) címet viseli és több esetben homo regiusként jár el, miként Jacobus filius Petri Nyary is jogi képviselőt lát el 1353-ban, ami mindenképpen a bene possessionatus réteghez való tartozásukat valószínűsíti.

A XIV-XV. század fordulója az az időpont, amikor megjelennek az első ősök, akiktől a család további töretlen származásrendje levezethető, és pedig olyan birtokeladási okmány alapján, amely a somogyi belderi birtok (Bewlder) birtokra vonatkozik, amelyet a Nyáry család tagjai 1477-ben, illetve 1483-ban adnak el. Csánki Dezső³¹ a községre vonatkozólag közöl adatokat, de a Nyáry család ottani birtoklásáról nem tud. A falu a török időkben elpusztult.

XV. századi genealógiai adatok az 1483. évi oklevél alapján

Az egykori Böldér község területe, amelynek eladásáról az oklevél szól, ma Bábonymegyér területéhez tartozik. A családi genealógia szempontjából ez az oklevél azért elsőrendű fontosságú, mert – ősi birtok eladásáról lévén szó, amelynek elidegenítéséhez valamennyi jogosult családtag beleegyezése szükséges volt – az oklevél felsorolja az akkoriban élt összes családtag nevét, másrészt tartalmazza annak a családtagnak a nevét is

(Nyáry Gálét), akit a genealógiai munkák eddig általában a család első biztos őseül szoktak volt tekinteni (1485 körül), sőt ez utóbbinak atyját és nagyatyját is említi.

Az oklevél fényképmásolata a Magyar Országos Levéltárban található,³² és magyar fordításban a következőképpen hangzik:

MI, MÁTYÁS, ISTEN KEGYELMÉBŐL MAGYARORSZÁG, CSEHORSZÁG STB. KIRÁLYA, jelen levelünkkel adjuk tudtára mindenknek, akit illet, hogy tekintetes (egregius) Korothonay János mester, nádori protonotárius és somogyi ispán, személyesen királyi felségünk elé járulva, két levelet mutatott fel előttünk, amelyek közül az egyik a somogyi káptalan nyílt levele (patentem), a másik Nagyságos Báthory István comes országbíránk (Magnifici Comitis Stephani de Bathor Judicis Curiae nostrae) privilégiuma, melynek értelmében Imre, Nyáry-i Péter fia, a saját személyében, valamint megbízó levéllel (cum procuratoriis litteris) képviselve Jánost, Nyáry-i Miklós fiát, továbbá maga mellé véve apai ágról való unokatestvérét (fratrem suum patrualem), Nyáry-i Istvánnak Mihály nevű fiát, magára vállalva minden terhét és kötelezettségét ugyanezen Jánosnak, Miklós fiának, valamint Mihálynak, István fiának, továbbá saját fiainak, Gálnak és Urielnek, valamint saját leányának, Katalin nemes leányzónak; másrészt István, az ugyanezen Nyáry-ból (de eadem Nyáry) való Lászlónak a fia, magára vállalva fiainak, Lászlónak, Istvánnak és Jánosnak, valamint leányainak: Dorottyának, Katalinnak, Margitnak és Jeremiának (Jeremie) kötelezettségeit, a somogymegyei Böldér (Bewlder) nevű birtokon bírt, valamint őket bármi jogcímen illető összes birtokrészeiket annak rendje és módja szerint örökbevallja és eladja, az ezen levelekben kifejezett és részletezett feltételek mellett ugyanazon Korothonay János mesternek és összes örököseinek. Ugyanezen Korothonay János mester pedig királyi Felségunktől azt kéri, hogy a nevezett somogyi konvent levelét, valamint Báthory István comes levelét kegyesen hagyjuk jóvá, fogadjuk el, kiváltságlevelünkbe (litteris nostris privilegialibus) szószerint írjuk át és a mondott örökvallásokhoz és eladásokhoz méltóztassunk királyi beleegyezésünket s egyszerűen kegyes jóváhagyásunkat adni.

E levelek közül az elsőnek, tudniillik a nevezett somogyi konvent nyílt levelének, mely a hátlapon ezen konvent pecsétjével van ellátva, szövege a következő:

MI, A SOMOGYI SZENT EGYEDRŐL ELNEVEZETT MONOSTOR KONVENTJE, tudtul adjuk, hogy Imre, Nyáry-i Péter fia, mind a saját személyében, mind pedig a székesfehérvári Keresztések Konventjének (Conventus Cruciferorum de Alba) meghatalmazó levelével képviselve Jánost, ugyanezen Nyáry-ról nevezett Miklós fiát, valamint maga mellé véve atyai unokatestvérét, a még kicsiny korban (in tenera aetate) lévő Nyáry-i Mihályt, István fiát, és ugyanezen Miklós fia Jánosnak és István fia Mihálynak, valamint saját fiainak, Gálnak és Urielnek, továbbá leányának, Katalin nemes leányzónak minden terhét és kötelezettségét magára vállalva és véve, személyesen megjelent előttünk, és a következőket vallotta: hogy a somogymegyei Böldér birtokon bírt saját, valamint nevezett János és Mihály testvéreinek, továbbá fiainak és leányának összes és teljes birtokrészét, amelyet bírnak, vagy amely bármi jogcímen illeti akár őt, Imrét, akár testvéreit: Jánost és Mihályt, vagy fiait és leányát: összes haszonvételével és tartozékaival, valamint bárminő művelt vagy parlagon fekvő földdel, szántóval, réttel, legelővel, kaszálóval, erdővel, csalitossal, cserjéssel, berekkel, szőlővel, szőlőhegygyel, vízzel, folyóval, vízfolyókkal, malmokkal és malomhelyekkel és általában véve minden, bármi névvel nevezett haszonvételük teljességével, mely jog szerint rájuk néz és őket illeti: tekintetes Korothonay János mesternek és valamennyi utódának és örökösének száz, tiszta aranyból vert, jó és igaz súlyú magyar forintért, (pro centum florenis auri puri hungaricalibus veri et justis ponderis), melyet teljes egészében átvett és megkapott, átadta, eladta és örökül adta, illetve jelenlétünkben átadja, eladja és örökül adja birtoklásra és megtartásra, örökös jogon és visszavonhatatlanul, meghagyván ugyanezen Korothonay János mestert ezeknek tényleges birtokában; semmi jogot, semmiféle tulajdoni- vagy birtokjogot nem tartva fenn sem a maga részére, sem pedig nevezett fivérei, János és Mihály, továbbá fiai és leánya részére sem, hanem teljes és mindennemű jogát, valamint minden tulajdoni- és birtokjogot, melyeket a nevezett Nyáry-i Imre, János és Mihály testvérek és fiaik, illetve leánya a mondott böldéri birtokrészben bírt és bír, illetve a jövőben bírni remél, a fent nevezett Korothonay János mesterre és örökösire ruházta át. A többször nevezett Nyáry-i Imre mind saját, mind János és Mihály testvéreinek, továbbá fiainak és leányának nevében és személyében magára vállalta, hogy a nevezett Korothonay János mestert és összes örökösait a fent megírt birtokrészek és összes neve-

zett haszonvételeik békés birtokában a jövőben is mindig és mindenütt, akár bírói eljárás folyamán, akár azon kívül bármilyen igényt támasztók, ügyvédek és felperesek ellenében meghagyja és megtartja, megtartatja és megvédi saját erejéből és költségén. Nem különben ahhoz az örökvalláshoz, amelyet István, Nyáry-i László fia tett és eszközöl a fenti Korothnay János mester javára a megírt Böldér birtok másik felére nézve, a jövőben is mind saját, mind pedig János és Mihály testvéreinek, fiaiknak és leányának nevében is jóindulatúan hozzájárul és ebbe beleegyeznek, jelen levelünk joghatálya és tanúsága szerint is. Kelt Szent Mihály arkangyal ünnepe utáni hét péntekjén, az Úr ezernégyszázhetvenhetedik esztendejében.

A másik levél pedig, tudniillik Báthory István comes országbíránk privilégiális levele, amely hiteles függőpecsétjével van megerősítve, a következőket mondja:

MI, BÁTHORY ISTVÁN COMES, a felséges fejedelemnek (Serenissimi principis) Mátyásnak, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország stb. királyának országbírája, jelen levelünkkel adjuk tudtára mindazoknak, akiket illet, hogy tekintetes (egregius) Nyáry-i István, László fia, személyesen megjelenvén előttünk, magára vállalta fiainak, Lászlónak, Istvánnak, Jánosnak, valamint leányainak, Dorottyának, Katalinnak, Margitnak és Jeremiának minden terhét és kötelezettségét, úgyszintén ugyanabból a Nyáry-ból származó osztályos atyafiainak, Péter fia Imrének, Miklós fia Jánosnak és István fia Mihálynak örökölt kötelezettségeit és terheit is, az alábbi vallomást tette: hogy mind a maga, mind fiainak és leányainak összes és teljes birtokrészét, amelyet a Somogy megyében fekvő Böldéren bírnak, és őt, Istvánt, valamint fiait és leányait bármi jogcímen illetik, valamennyi haszonvételeivel együtt, amelyek hozzátartoznak, művelt és parlagon fekvő szántóföldjeivel, rétjeivel, legelőivel, kaszálóival, erdeivel, csalitosaival és cserjéseivel, berkeivel, szőlőivel és szőlőhegyeivel, vizeivel, folyóival, vízfolyásaival, malmaival és malomhelyeivel, általában pedig bármi néven nevezendő haszonvételeik teljességével, amelyek őket illetik, illetve jog szerint őket kellene hogy illessék, tekintetes Korothnay János mesternek, összes örököseinek és utódainak nyolcvan, tiszta aranyból vert, jó és igaz súlyú magyar forintért, amelyeket tőle átvett és teljes egészében megkapott, átadta, eladta és átörököltette, sőt jelenlétünkben átadja, eladja és örökül adja örökös

jogon, visszavonhatatlan birtoklásra és megtartásra, meghagyván ugyanezen Korothnay János mestert ezeknek tényleges birtokában; semmiféle jogot, semmiféle tulajdoni vagy birtokhoz fűződő jogot nem tartva fenn, amelyeket akár ő, Nyáry-i István, akár előbb nevezett fiai vagy leányai az egész Böldér birtokban bírnak vagy bírni remélnek, ezeket a jövőben a nevezett Korothnay János mesterre, valamint összes örökösire ruházza át. A többször nevezett Nyáry-i István mind a maga, mind fiai és leányai nevében is magára vállalja, hogy nevezett Korothnay János mestert és összes örökösait az előbb megnevezett birtokrészek és megnevezett összes haszonvételeik békés birtokában a jövőben bármikor és bárhol, akár perben, akár peres eljáráson kívül, bármilyen perbeavatkozókval, ügyvédekkel és felperesekkel szemben megvédi, megtartja és oltalmazza saját fáradságával és költségén. Nem különben ahhoz az örökvalláshoz, amelyet a fentemlített Nyáry-i Imre, János, Miklós és Mihály a fennmaradó birtokrész, tudniillik a böldéri birtok őket illető felerészét illetően a nevezett Korothnay János mester részére tettek, illetve tesznek, a jövőben mind a maga, mind említett fiai és leányai nevében és személyében is jóindulatú egyetértését és beleegyezését adja, illetve ténylegesen adta is az előttünk kiállított ezen levél hatályánál fogva és tanúsága szerint. Kelt Budán, az Úr 1478. esztendejében, Szent Bertalan apostol ünnepe utáni harmadik napon (aug. 27.).

ENNÉLFOGVA MI, miután a nevezett Korothnay János mester kérését, amelyet az előbb leírt módon királyi Felségünk elé terjesztett, jóakaróan meghallgattuk és kegyelmesen jóváhagytuk; az említett két levelet pedig, tudniillik a somogyi konventét és a nevezett Báthory István comes levelét – nem hagyva ki belőle semmit, és egyetlen részében sem találván gyanúsak – jelen kiváltságlevelünkben szóról-szóra, minden rövidítés vagy toldás nélkül, a benne foglalt tények és azok záradékának tartalma szerint kegyesen jóváhagyjuk; a fent említett örökvalláshoz és elidegenítésekhez, mindazoknak az értelmére szerint, amelyet a fent említett levelek a maguk teljes tartalma szerint kifejeznek, királyi jóváhagyásunkat és jóindulatú beleegyezésünket adjuk. Mivel pedig a nevezett Korothnay János mester hűségesei szolgálatait, amelyeket nevezett Magyarországunk Szentkoronájával, másrészt királyi Felségünkkel szemben teljesített, több alkalommal, különböző helyeken és időkben kifejtett, megkövetelik és kívánják, hogy minden királyi jogunkat, amellyel a Somogy megyében fekvő Böldér birtok teljes egészében rendelke-

nénk, vagy bármiképpen, bármi okkal-móddal vagy értelem szerint királyi Felségünket illetné, valamennyi haszonvételével és tartozékaival együtt, úgymint akár művelt, akár parlagon fekvő szántóföldjeivel, rétjeivel, legelőivel, kaszálóival, erdeivel, csalitosaival és cserjéseivel, hegyeivel, völgyeivel, szőlőivel és szőlőhegyeivel, álló és folyó vizeivel, malmaival és malomhelyeivel, általában pedig bármi néven nevezendő haszonvételei és tartozékai teljességével együtt, régi igaz határai között, határozott szándékunk és királyi Felségünk biztos tudomása és jóakarata folytán, valamint a felséges Beatrix királyné, kedves hitvesünk akarata folytán nevezett Korothnay János mesternek, nádori protonotáriusunknak, nevezett Somogy megye ispánjának, valamint összes örököseinek és utódainak adjuk, adományozzuk és rájuk ruházzuk, illetve adtuk, adományoztuk és rájuk ruháztuk örökös jogon, visszavonhatatlan birtoklásra és megtartásra, mások jogainak sérelme nélkül ezen levelünk erejénél fogva és tanúsága szerint, titkos pecsétünkkel ellátva, amelyet mi, mint Magyarország királya használunk. Kelt Budán, Quasimodo vásárnapon, az Úr 1483. esztendejében, magyar Királyságunkban való uralkodásunk huszonhatodik, Csehországban való uralkodásunknak pedig tizennegyedik évében.

(Pecsét hiányzik)

*Erdódi Tamás titeli prépost
(Thome de Erdewd praepositi Titeliensis)
utasítására*

Az oklevél önmagáért beszél, mégis szükségesnek látszik a következő szempontok kiemelése:

1.) Az oklevél mindazoknak a Nyáry családtagoknak a nevét tartalmazza, akik 1477-ben, illetve 1478-ban éltek, és akik a böldéri birtokban osztályos atyafiak voltak. Böldér tehát a család ősi birtoka volt, és mint az oklevél szövegéből látszik, elidegenítése Korothnay János részére csak a ius regiummal együtt, királyi beleegyezéssel volt eszközölhető.

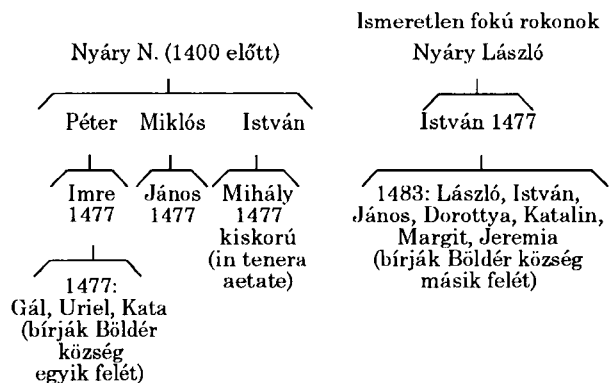
2.) Tartalmazza az oklevél Nyáry Gál nevét, akit eddig a család első biztos ősének szoktak volt tekinteni; akitől a ma élő nemzedék származékrendje töretlenül levezethető; sőt a nemzedékrendet két ízzel bővíti is, megnevezve Gálnak atyját és nagyatyját; egyben biztosítja a kapcsolatot a Somogy megyében a XIV. század első harmadában ugyanazon a szűk területen megjelenő Nyáryak, és a későbbi bedeghi Nyáryak között.³³

3.) Az oklevél igazolja a család birtokában lévő genealógiai tábla adatait (lásd alább),³⁴ amelynek alapján az eddig nyomtatásban, a Daróczy Zoltán-féle Nemesi Évkönyvben megjelent legteljesebb Nyáry-genealógia készült. Erre hivatkozik Daróczy, amikor a „család birtokában lévő genealógiai tábla” adatait említi.³⁵

4.) Az oklevél alapján összeállítható családi lezármazás (lásd alább) két egymástól különálló ágat mutat, amelyek Böldér község fele-felerészét bírták. Az oklevél első része a somogyi konvent előtt örökvallást tevő Nyáry-i Imre, gyermekei és legközelebbi rokonai nevét tünteti fel; a második rész, a Báthory István országbíró által Nyáry-i István által tett örökvallásban szereplő családtagok nevét sorolja elő. Az első ágat illetve ezek szerint a somogy megyei Böldér birtok nagyobbik vagy értékesebbik fele, (amelynek vételára száz aranyforint); a másik ágat a kisebb vagy kevésbé értékes rész, (melynek ára nyolcvan aranyforint). Ugyanakkor Nyáry-i Imre és gyermekei, illetve rokonai nevét semmiféle címzés nem előzi meg, csupán leányánál hangsúlyozza az oklevél a nemeskisasszony (nobilis puella) megjelölést, míg Nyáry-i Istvánt az „egregius” címmel illeti, ami a köznemesi rend felsőbb rétegének járt; ez arra utalhat, hogy ez az ág az előbbinél valamilyen oknál, feltehetően tisztségviselés folytán, előkelőbb pozíciót töltött be. Az a tény, hogy Nyáry-i Imre a somogyi konvent előtt a fejevári keresztetek konventjének megbízólevelével (litteris conventus Cruciferorum de Alba) képviseli Jánost, Miklós fiát, valószínűleg azt jelenti, hogy ez a János a fejevári konventhez közelebb eső helyen lakott vagy tartózkodott.

Az oklevél alapján tehát a következő stemma állítható össze:

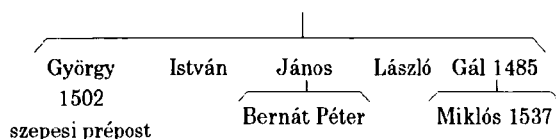
I. tábla

Vessük ezt egybe azzal a stemmával, amelyet a Daróczy-féle Nemesi Évkönyv³⁶ illetve az ott említett, a „család birtokában lévő genealógiai tábla”³⁷ tartalmaz, nem csekély hasonlóságot fogunk tapasztalni (lásd a fenti stemma legalsó sorát):

II. tábla

Nyáry N. (1400 előtt)

Ha eltekintünk Nyáry György állítólagos szepesi prépost személyétől, látnivaló, hogy mindkét táblán azonos nevek szerepelnek. Más szóval: a család birtokában lévő genealógiai tábla – a levéltár XVI. században történt pusztulása ellenére – az igazságot megközelítő hűséggel őrizte meg a XV. század végén élt családtagok nevét, bár Istvánt, Jánost, Lászlót és Gált – tehát valamennyiüket – az állítólagos nemesség- és címerújítást szerző János (1457) közvetlen utódaiként tüntette fel. Hogy a két változat közül az okmányilag bizonyítható első változat az érvényes, aligha vitatható.

5.) Feltételezhető, hogy az oklevélben szereplő Péter, Miklós és István testvérek, míg László nyilvánvalóan távolabbi, egyelőre ismeretlen fokú rokonuk volt. Péter, Miklós és István mind a bedeghi Nyáry család tagjai (lásd a III. táblát), és egymással való rokoni kapcsolatuk magyarázza a XVI. század ötvenes éveiben a Nyáry Ferenc († 1551) és Nyáry János († 1553) magvaszakadtával bekövetkező viszonyokat, amint erről még alább lesz szó. A Nyáry László-féle ág viszont leszakad a családi törzsről; bizonyára nem került Bedeg birtokába sem, míg az előbbieket igen. Talán nem tévedünk sokat, ha feltételezzük, hogy ez az ág Zala megyében élt, minthogy a XV. sz. közepén élt Nyáry László zalavári várnagy (1444)³⁸ valamint korábban Nyáry-i Miklós mester, Zala megye alispánja, 1400 körül.³⁹ A kutatás jelen állapotában ez – hangsúlyozzuk – pusztán feltételezés.

6.) Ugyancsak valószínű, hogy a böldéri birtokeladásról szóló oklevélben szereplő Gál 1477-ben már teljeskorú személy, minthogy az ugyanott említett Mihály esetében kiskorúságára külön utalás történik (in tenera aetate). Ennek a ténynek

rögzítése a kronológia szempontjából fontos, de ehhez figyelembe kell venni azokat az adatokat is, amelyek a Nyáry Gál után következő két generáció születési évére vonatkoznak. Ha Gál 1477-ben (az örökvalláskor) nagykorú, akkor jogosan feltételezhető, hogy 1450-1455 körül születhetett. Köztudomású, hogy a genealógiában nagyjából 30-35 évet számítanak egy emberöltőnek; száz évre mintegy három generációt. Ebben az esetben az 1477-ben örökvallást tevő Imrének 1430 körül, atyjának, Péternek pedig, aki 1477-ben már nem él, 1400 körül vagy talán korábban kellett születnie. Ha pedig Gál unokái oldaláról visszafelé következtetünk (lásd a III. táblát), akkor is helytállónak látszik a Gál születési időpontjával kapcsolatos feltételezés. A két unoka: Lajos és Lőrinc közül valószínűen Lajos volt az idősebb: 1525-ben mint II. Lajos király apródját említik.⁴⁰ A nagyobb karriert befutó Lőrincről tudjuk,⁴¹ hogy már 1540 előtt feleségül vette Thúróczy Mártát, Thúróczy Miklós országbíró leányát. Ha az apród korát legalább is 10-12 esztendősnak feltételezzük 1525-ben, akkor Lajos 1510 és 1515 között, Lőrinc viszont 1515 és 1520 között születhetett, így atyjuknak, Miklósnak a születése az 1485. év körüli időre tehető, amely feltételezés Miklós atyjának, Gálnak 1455 körüli születési évét valószínűsíti.

7.) A fentiek alapján tehát az 1483. évi oklevél és a család tulajdonában fennmaradt családfa, illetve Daróczy szerint⁴² a következő stemma állítható össze:

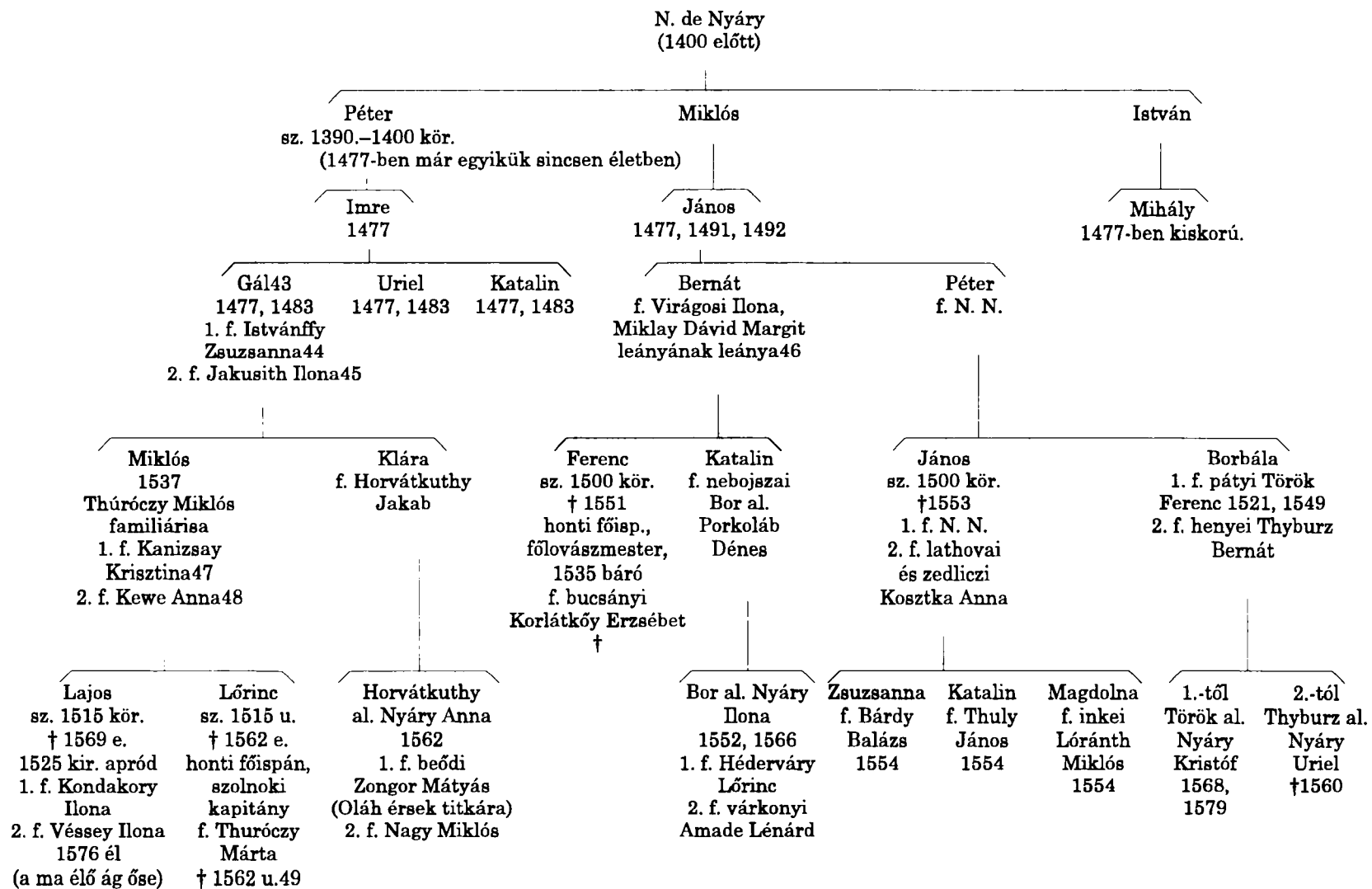
Lásd a III. táblát (19. oldal).

8.) Az oklevél arról is említést tesz, hogy a Nyáry család tagjai és Korothnay János mester között az adásvételi szerződés Beatrix királyné kívánságára jön létre. Ennek a – talán szokatlan – kitételnek az a magyarázata, hogy a királynénak szülője volt Böldéren⁵⁰ és így érthető, hogy birtokát további vásárlással akarta kikerekíteni.

9.) Szükséges néhány szót szólni a III. táblán feltüntetett családtagok rokonsági vonatkozásairól, mert ennek nagy jelentősége van a későbbi öröklési viszonyok, a vagyoni különbségek és a leányági utódok névviselésével kapcsolatban.

Szembetűnő, hogy a III. tábla 5-ik ízén szereplő Ferenc (honti főispán, főlovászmester és a család hatalmának tulajdonképpeni megalapítója, († 1551) és János († 1553) elsőfokú unokatestvérek, míg Miklós (1537) az előbbiekkal csak harmadfokú unokatestvér. Ez magyarázza, hogy Nyáry Ferenc magtalan halála után legközelebbi

III. tábla

(utódok)

rokona, Nyáry János örökölt 1551-ben,⁵¹ míg távolabbi unokatestvérének, Miklósnak a fiai: Lajos és Lőrinc akkor csak pénzt örököltek; a Nyáry Ferenc által szerzett berencsi uradalomra csak Nyáry János halála után, 1553-ban nyílt meg az örökösödési igényük,⁵² amikor közelebbi férfirokon rajtuk kívül más nem volt.

Jelentős vagyoni különbségek mutatkoznak Ferenc és János, illetve Miklós között a somogy megyei birtokok tekintetében is. Ferenc († 1551) és János († 1553) nagyatyja, János (lásd a III. sz. tábla 3-ik ízén) valószínűleg azonos azzal a Jánossal, aki királyi ember⁵³ és aki dárói Majos Mihály és Miklós nágócsi (Somogy megye) birtokát 1498. szeptember 7-én zálogba veszi.⁵⁴ Ha pedig Somogy megye 1534. évi dicalis összeírását nézzük,⁵⁵ akkor látjuk, hogy ebben a megyében

Nyáry Ferencnek Fyzeden (Füzed) 16 ép és 4 szegény portája, Cheh-ben (Cseh) 4 portája, Kys-Cheh-en (Kis-cseh) 1 ép és 1 szegény portája, Baár-on (Bár) 4 portája, Syttva (Sitfa) községben 7 portája volt.

Nyáry Jánosnak volt Davoth-on 1 ép és 7 elpusztult portája, Martonfalván 4 ép, 1 szegény és 1 elpusztult portája.

Tolna megye 1543. évi dicalis conscriptiója szerint⁵⁶

Nyáry Ferencnek Baath (Báti) községben 3 ép és 4 szegény portája

Nyáry Jánosnak Theul (Túl) községben 3 ép és 6 elpusztult portája volt. Ugyanakkor ezekben a birtokokban Nyáry Miklósnak vagy fiainak semmi részük nincsen, ami Ferenc és János jelentősebb vagyonára utal. Az sem kizárt, hogy Ferenc esetében a felsorolt birtokok közt feleségének, Korlátkóy Erzsébetnek a javai is szerepelnek. Az akkoriban Tolna megyéhez tartozó Bedeg községben viszont az 1543. évi összeírás szerint⁵⁷

Nyáry Ferencnek 2 ép, 8 szegény és 2 elpusztult portája, tehát összesen 12 portája;

Nyáry Lajosnak 2 ép, 6 szegény és 3 elpusztult portája, tehát összesen 11 portája volt.

Ebből nyilvánvaló, hogy Bedegen a Nyáry-juss fele-fele részét (a 12-11 porta-aránynak megfelelően) a nevezettek birtokolták (amikor is valószínű, hogy a Jánost illető rész Ferencnél, a Lőrincet illető rész Lajosnál volt zálogban). Bedeg eszerint a nevezettekre közös őstől szállott jószág volt.

Különös jelenség az egyes leányági leszármazottak Nyáry családnévvel való tömeges előfordulása, holott ez nyilván nem jelentett fiúsítást. A III. tábla 6-ik ízén szereplők közül ilyen Horvátkuthy

Anna (Horvátkuthy Jakab és Nyáry Klára leánya), Zongor Mátyás felesége; Bor al. Porkoláb Ilona (Bor Dénes és Nyáry Ilona leánya), előbb Héderváry Lőrinc, majd Amade Lénárd felesége; ilyen Török Kristóf és Thyburz Uriel Nyáry névvel való előfordulása (Nyáry Borbála pátyi Török Ferentől, illetve henyei Thyburz Bernáttól származó fiai). A jelenség a névviselés bizonyos fokú szabályozatlanságára, önkényességére látszik utalni, egyben a családi birtokhoz való jogosultságot is kifejezi, illetve alá kívánja támasztani; jelen esetben azt is mutatja, hogy a névviselésre jogosult Nyáry Lajos és Lőrinc a megnevezetteknek viszonylag távolabbi rokonai voltak.

A táblán szereplő házassági kapcsolatok jóformán mind a somogy megyei bene possessionatus réteggel való szoros kapcsolatokra utalnak (a Mérey család egyik ágát képező Virágos, illetve Virágosi, Horvátkuthy, Véssey, Bárdy, Thuly, inkei Lóránth, Porkoláb, pátyi Török, henyei Thyburz). A legtöbb megnevezett családban van ezidőtájt (vagy korábban) egy-egy alispán; a somogy megyei 1534. évi dicalis összeírásban⁵⁸ pl. a Miklayak Miklán és Aacson (Ács), a Horvátkuthyak pl. Atádon, Eöczényben (Öcsény), Horvátkúton, a Vésseyek Davoth-on, Kápolnástikoson, Fejéregyházon, Dencen, Martonfalván és Vessén, a Bárdyak Kovácsiban és Fejéregyházon, a Lóránthok Inkén és Visontán, a Porkoláb család Kisfaluban, Hollófészek községben és Szentkirályon birtokol. A Virágos (Virágosi) család – a Méreyek egyik ága – korábban Kaposmérőn és Szomajomban birtokolt.⁵⁹ A Horvátkuthy és Thuly családra egyébként újabb forráskiadványok is sok új adattal szolgálnak,⁶⁰ Thuly Imre például 1492/93-ban somogyi alispán (egyébként Thewly néven is);⁶¹ hasonlóképpen található adatok a Thyburz családra is.⁶²

A III. táblázat 5-ik és 6-ik ízén a Nyáry családnevet leányági leszármazás alapján viselőknél kívül négy férfi-családtag neve szerepel: Lajosé (†1569), Lőrincé († 1562), valamint Ferencé (†1551) és Jánosé (†1553). A fentiek alapján valószínűsíthető, hogy ebben az időben más tagja nem is volt a bedeghi Nyáry családnak. A család a „bedeghi” előnevet feltehetően az 1530-as években kezdi el rendszeresen használni, miáltal megkülönbözteti magát a családnak másutt (feltehetően Zala megyében vagy még egyebütt) élő ágazataitól. Nyáry Ferenc szereplése eléggé ismert; I. Ferdinándtól ő kapja a berencsi uradalmat Nyitra megye északi részén a morva határ mellett, és

1535-ben nyert bárói (Magnificus) címével az elsők közt vezeti be családját az I. Ferdinánd-korabeli új örökös főnemesség körébe. János († 1553) a királyi seregben szolgál. Feleségül Kosztka Miklósnak, a sztrecséni várúrnak a leányát ismeri a genealógia (később zerdahelyi Dersffy István felesége);⁶³ hogy leányai előbbi feleségtől születtek, az a tény valószínűsíti, hogy utóbbiak Liethava és Sztrecsén várában nem örökösttek. Nyáry Miklós († 1537 u.) Thúrócz Miklós udvarmester és túrói főispán familiárisa volt; úgy látszik azonban, hogy már ő is birtokolt a Felvidéken.⁶⁴ Kosztka Miklós ugyanis egy felségfolyamodványában (Liethava, 1538. május 8.) a város nevének megjelölése nélkül említi, hogy „egy várost, amely régtől fogva Sztrecsénhez tartozott, Révay Ferenc úr ettől elragadott és Nyáry Miklós úrnak adott.” Ez utóbbi fiának, Lőrincnek a patrónus leányával, Thúróczy Mártával kötött házassága jelentős mértékben emelte a család birtokállományát (a szucsányi, túrócz-szent-mihályi és tótprónai javak) és gyarapította rokoni összeköttetéseit.⁶⁵ Birtokadományok és házasságok révén a családtagok a Felvidékre költöznek, és elhagyják a török hódoltság területén fekvő ősi birtokaikat. Az egyedüli, aki mindkét házasságával a Dél-Dunántúlhoz kötődik, Miklósnak – valószínűleg idősebbik – Lajos nevű fia; a dunántúli házassági összeköttetések egyébként még az ő gyermekei körében is dominánsak maradnak.⁶⁶

Nyáry családnevűek az ország egyéb területein

Szólnunk kell a böldéri birtokeladási oklevélben említett Nyáry László-féle ágról (lásd I. tábla). István és ott felsorolt gyermekei bírták Böldér község másik felét, és vérségi összeköttetésük a későbbi „bedeghi” Nyáry-ággal pontosan nem állapítható meg. Ez az István „egregius” címmel jelenik meg, ami arra utal, hogy ez az ág talán magasabb tisztségeket töltött be. Talán feltételezhetjük – itt tisztán feltevésről van szó – hogy ez az ág Zala megyébe származott. 1400-ban fordul elő ugyanis Nyáry-i Miklós mester, Zala megye alispánja,⁶⁷ valamint Nyáry-i László (1444) zalavári várnagy.⁶⁸

Hogy ezeknek vagy más Nyáryaknak az utódai szerepelnek-e a XVII. században a Tiszántúlon, ugyancsak nyitott kérdés. Egy fennmaradt okirat szerint ugyanis 1649. augusztus 29-én Szatmár megye szolgabírái Nyáry Bernát akkori szabolcs-

megyei főispán megkeresésére tanúsítják, hogy Dob község templomában egy zászló található, amely „generosus dominus Michael Andreas Nyáry de Sarkaháza” tiszteletére lett ott elhelyezve, aki korábban Báthori Gábor fejedelem főkapitánya, majd később a császári-királyi Felső szatmári alkapitánya lett, s akinek özvegye „generosa domina Barbara Nyáry de Kölesd”.⁶⁹ Mind a Sarkaháza (Zarkaháza, Vas megyében), mind a Kölesd (Tolna megye) hivatkozás dunántúli eredetre utal. Hogy Nyáry Borbála milyen kapcsolatban áll az 1633-ban elhalt Alaghy Menyhért országbíró özvegyével – esetleg azonos személy vele –, aki férjének a zemplénmegyei Leleszen sírlelket készíttetett, és a sírkövön Barbara Nyáry-ként szerepel (előnév nélkül), nem állapítható meg.⁷⁰

Nyáry névviselekkel a Dunántúl más megyéiben is találkozunk. A XV. században említik Nyáry Péter baranyai adószedőt 1429-ben, valamint Nyáry Osvátot 1477-ben.⁷¹ Álltak-e ezek, és ha igen, milyen kapcsolatban a későbbi bedeghi Nyáryakkal, jelenleg épp olyan kevésbé dönthető el mint pl. Nyáry Erzsébet veszprémvölgyi ciszterci apáca⁷² (1526) családi hovatartozása. Még kevésbé látszik ez eldönthetőnek távolabbi vidékeken élő névviselekkel kapcsolatban; így pl. az északkeleti Felvidéken 1410-ben fordul elő Laurentius de Nyary királyi ember,⁷³ aki a leleszi konvent előtt jár el.

Semmilyen okiratos emlékekkel nem támasztható alá, hogy a bedeghi Nyáry család és a később szintén jelentős szerepet vivő nyáregyházi Nyáry család, amely nemesi és bárói ágon virágzott, rokonságban állana egymással. Az utóbbi Pest megyei eredetű család feltehetően besenyő származású, és már a XV. századot megelőzően Nyáregyháza birtokosaként jelenik meg.⁷⁴

A Nyáry családnév egyébként Magyarországon nem tartozik a ritka nevek közé; ugyanakkor figyelemreméltó, hogy az 1754-1755. évi országos nemesi összeírásakor a bedeghi Nyáryakon, illetve a nyáregyházi Nyáry családon kívül más nemesi Nyáry családbelieket sehol sem írtak össze.⁷⁵ Nem lehetetlen azonban, hogy a török idők zavarai között bármely nemesi család egy-egy tagja vagy ága leszakadhatott vagy elkallódhatott, és utódai alacsonyabb státusba „süllyedhettek”, netalán városlakókká lettek. Pusztá feltevésként nem lehet kizárni ezt a XVII. században a Tiszántúlon szereplő Nyáry családnévűek esetében sem. Ilyen eseteknek azonban – ha előfordultak – valószínűen a főnemesi rangra emelést megelőzően kellett történniök.

A család nevét a különböző korszakokban különbözőképpen írták. Előfordul a Nary, Niary, Nyáry, Niary, sőt olasznyelvű követjelentésben a Gnari írásmód is. Ebből azonban messzemenő következtetéseket levonni nem lehet.

A család ősi címere – a ma általánosan használt négymezejű pajzsos címerrel ellentétben – kék mezőben, zöld ágon három kinyílt vörös rózsát

ábrázolt, némileg hasonlóan az Alsáni család címeréhez, ami szintén nem alkalmas bármilyen következtetés levonására.

A család története – egyes kiemelkedő családtagok életének monografikus feldolgozásaitól eltekintve – a mai napig lényegében megíratlan.⁷⁶

Nyáry Zsigmond

JEGYZETEK

1. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) Orczy cs.lf. Familiaria P 519. Pozsony, 1662. aug. 20. Gróf Nyáry Lajos megerősíti öccsének, Nyáry Bernátnak Illepek Jónás pozsonyi polgár és szenátor részére Réthe faluban tett fassíóját.
2. Elenchus litteralium instrumentorum orphanos Illustrissimi condam Comitis Joannis Nyáry de Bedegh concernentium, etc. (Kézirat, 1781. Nyáry Zsigmond tulajdonában, Budapest).
3. MOL DL 96189 – 96226. (1292-1526)
4. Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. II. Bp., 1894. 632.p. (továbbiakban: Csánki i.m.)
5. Végh József (szerk.) Somogy megye földrajzi nevei. Bp. 1974.
6. MOL Orczy cs. lf. Familiaria P 519. 1726. márc. 7.
7. Lehotzky, Andreas: Stemmatographia nobilium familiarum. Pozsony, 1796-1798.; Nagy Iván, Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1861. VIII.k. 182.p.; Daróczy Zoltán (szerk.) Bp., 1927/28. 242.p.; Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser. Gotha 1859.
8. Trophaeum Inclytæ Domus Estoras. Wien, 1701.
9. Dominicus Franciscus Colin de Marienberg: Gloriosa fama familie Serényi. Linz, 1688.
10. Vö. 6. jegyzet
11. Ahnentafel: die Nyáry. Kézirat, é.n. Nyáry Zsigmond tulajdonában.
12. MOL DL 73510.
13. Átlásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címeres levelei. Bp., 1923. 2.k. 51-52.pp.
14. Katona Stephanus, Historia Critica etc. 1779-1817. 6.k. 1171-1175.p.
15. Vö. 8.jegyzet
16. Daróczy Zoltán (szerk.): Nemesi Évkönyv. Bp., 1927/28. 242.p.
17. Nagy Imre, Nagy Iván és Véghely Dezső: Gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Pest, 1871-1915. I.k. 331.p.
18. Uo.
19. Uo. I.k. 175.p.; 187.p.; 204.p.; 229. és 234.p.
20. Vö. 4. jegyzet
21. Vö. 18. jegyzet.
22. Hazai Oklevéltár 1234-1536. Bp., 1879. III.k. 122.p.
23. Kumorovitz Bernát: Veszprémi regeszták 1301-1387. Bp., 1953. 294.sz. oklevél, 117-118.pp.; 299. sz. oklevél, 119.p.; 301.sz. oklevél, 120.p.
24. Hazai Okmánytár 1234-1536. Bp., 1879. I.k. 204.p.
25. Nagy Imre, Nagy Iván és Véghely Dezső (szerk.): A gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Pest, 1871-1915. II.k. 524. és 528.p.
26. Vö. 5. jegyzet.
27. Monumenta Romana Episcopatus Veszprémiensis. II.k. 70.p.
28. Mályusz Elemér, Zsigmondkori Oklevéltár 1387-1399. Bp., 1951. I.k. 5023.sz. oklevél, 554.p. (továbbiakban: 250 X). Valamint: Zsigmondkori Oklevéltár III. (1411-1412. Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván) Akadémiai Kiadó, Bp., 1993. 571. sz. oklevél, 192.p.
29. Vajay Szabolcs összesítése az 1975-ben még virágzó főnemesi családokról. In: Gudenus János-Szentirmay László: Összetört címerek. Bp., 1989. 33. p.
30. MOL Conscriptioes dicales. Somogy megye, 1534.; Tolna megye, 1543.; Csánki i.m. II.k. 591.p. 637.p.; MOL DL 107940.; 250 I. 554.p. 5023.
31. Csánki i.m. II.k. 591.p.
32. MOL DL 107940.
33. Lehotzky Stemmatographiája szerint (ld. 7. jegyzet) somogyi ispán és Mátyás király zászlótartója. Az Esterházyak családi naplója szerint (Történeti Tár, Bp., 1888. 22.p.) „Mátyás király udvari gyalogjának hadnagya.”
34. Nyáry Zsigmond családi iratai. Bp. A kéziratok leszármazási táblát minden valószínűség szerint 1833 után gróf Nyáry Antal (Gbellán, Trencsén megye), családi senior († 1861), a családi levéltár őre készítette vagy készíttette. Adatai a XV. század végétől fogva fogadhatók el hitelesnek. Vö. Daróczy Zoltán (szerk.): Nemesi Évkönyv. Bp., 1927/28. 242.p.: Daróczy megjegyzése a „család birtokában lévő genealógiai táblára” vonatkozólag.
35. Vö. 16. jegyzet.
36. Uo.
37. Vö. 34. jegyzet.
38. MOL DL 92980.
39. Mályusz i. m., II. 422. sz. oklevél, 511.
40. Főgel József: II. Lajos udvara. Bp., 1917. 63.p.
41. MOL Orczy cs.lf. Familiaria P 519. 9. cs.
42. Vö. 16. és 34. jegyzet.
43. Vö. 33. jegyzet.
44. Vö.: 34. jegyzet. A genealógiai táblán Nyáry Gál mindkét feleségével kapcsolatban ez áll: „utraque incerta est et dubia.”
45. Vö. 44. jegyzet.
46. MOL hg Esterházy cs.lf. P 108. Ósfák. D köteg. 10. sz.: Virágos János és Miklay Dávid leányának Miklay Margitnak leánya.

47. Vö.: 34. jegyzet. A genealógiai táblán Nyáry Miklós két feleségére vonatkozólag is a „bizonytalan” (incerta) megjelölés áll.

48. MOL hg Esterházy cs.lt. P 108 Ósfák. D köteg. Thököly Éva vitatható hitelességű ősfáján Dóczy Gábor és felesége Nyáry Katalin (helyesen: Krisztina) felmenői közt Nyáry Miklós (Nyáry Gál és Jakusith Ilona fia), valamint felesége, Keve Anna (Kewe Izsák és Magyary Ágota lánya) szerepelnek.

49. „Turul” XV.k. 68.p. innen további 5 generáció leszámazását közli.

50. Vö. 5. jegyzet.

51. MOL Orczy cs.lt. Familiaria P 519. 9.cs. (Részletesen közli *Jedicska Pál*: Kiskárpáti emlékek. Bp., 1882.)

52. Uo.

53. *Závodszy Levente* (szerk.): A Héderváry-család oklevéltára. I.k. Bp., 1909. 472., 475-476.pp. (továbbiakban. A Hédervári család oklevéltára)

54. MOL DL 46448. (Dr. Tomcsányi Tamás szíves közlése)

55. MOL Conscriptioes dicales. Somogy megye, 1534.

56. MOL Conscriptioes dicales. Tolna megye, 1543.

57. Vö. 56. jegyzet.

58. Vö. 55. jegyzet.

59. *Csánki Dezső* (szerk.): Somogy vármegye monográfiája. Bp., 1914. 86., 159.p.

60. *Kanyar József* (szerk.): Levéltári Évkönyv Somogy megye múltjából. 9.k. Kaposvár, 1978. 58., 64.p.

61. *Kanyar József* (szerk.): Levéltári Évkönyv Somogy megye múltjából. 10.k. Kaposvár, 1979. 129.p.

62. A Héderváry-család oklevéltára... I.k. 477., 551.p.

63. *Luhinich Imre* (szerk.): Podmaniczky-család oklevéltára. Bp., 1943. IV.k. 67.p.: „Pertinentiae castris Ztrechen dominorum Kosztka et Nyáry,” etc.

64. Uo. III.k. 24.p.: Kosztka Miklós felségfolyamodványa: „Unum opidum, quod ad antiquo ad Ztrechen pertinebat, est ablatum a dno Révai Ferenc et datum est dno Niari Nicolao.”

65. Uo. II.k. 338-340.p., valamint *Andrásfalvy Károly*: Adatok a Schellendorf-nemzetség magyar ágának, a sissói Burián-családnak történetéhez. Sopron, 1943.

66. Vö. 34. jegyzet.

67. Vö. 28. jegyzet.

68. Vö. 38. jegyzet.

69. MOL Károlyi cs.lt. Törzsanyag. P 392 lad. 47. no. 67.

70. Szirmay Antal, *Notitia historica comitatus Zempléniensis*. Buda, 1804.

71. Filkorn Pál (†) szíves közlése.

72. *Bunyitay-Karácsonyi*: Egyháztörténeti emlékek a magyar hitújítás korából. I.k. Bp., 1902. 256.p.

73. *Nagy Gyula* (szerk.): Sztáray oklevéltár. Bp., 1887-1889. II.k. 83.p.

74. *bárá Nyáry Pál*: A nyáregyházi Nyáry-család leszármazási táblázata. Bp., 1936.; *Bártfai Szabó László*: Pestmegye történetének okleveles emlékei. Bp., 1938.

75. *Illéssy János* (összeállította): Az 1754/55. évi Országos Nemesi összeírás. Bp., 1902.

76. Például *Takáts Sándor*: Bedeghi Nyáry Ferenc. In: Emlékezzünk eleinkről. Bp., é.n.; – Nyáry Lőrincről többek közt Frhr v. *Mednyánszky*: (Lorenz) Nyáry. In: Ungarische Miscellen. Wien, 1818. 90-103.pp. – Nyáry Pálról: *Bárá Nyáry Pál*: Egy elfelejtett magyar főúr. Bp., 1938.; – *Bendu Kálmán*: Nyáry Pál és Várday Kata levelezése, 1600-1607. A kisvárdai Vármúzeum kiadványai. 7.sz. 1975.; – *Takáts Sándor*: Bedeghi Nyáry István követsége. In: Régi idők, régi emberek. Bp., 1922. 87-102.pp. – *Kovács Sándor Iván* bevezető tanulmánya Szepesi Csombor Márton összes műveihez. Sajtó alá rendezte *Kovács Sándor Iván és Kulcsár Péter*. Bp., 1968. – *Kovács Sándor Iván*: Szepesi Csombor Márton és a változatos Európa. In: Pannóniából Európába. Bp., 1975., 111-245.pp. (A két utóbbi tanulmány az 1643-ban elhalt Nyáry István főajtónálómesterről, felsőmagyarországi főkapitányról és koráról.) A család legismertebb női tagjáról vö.: *Ipolyi Arnold*: Bedegi Nyáry Krisztina, 1604-1651. Magyar Történeti Életrajzok, Bp., 1887. – Legújabbban főleg a korábban publikált irodalom összefoglalásával: Nyáry László P.: The lion with three white roses. (Az oroszán három fehér rózsával.) Toronto, 1989.

A KÁLDY CSALÁD

A Dunántúl eme jelentős, Árpád-kori eredetű családjának kutatása alkalmat ad némi általános érvényű tapasztalat levonására, és a kutatás módszere és eredménye talán számot tarthat szakmai érdeklődők figyelmére is.

Káldyak a genealógiai szakirodalomban

Káld község Vas megyében az úgynevezett Kemenesalján fekszik. Innen veszi a család a nevét.

Forrásmunkáink igen keveset tudnak a családról. Nagy Iván¹ mellett csak Benkó Imre foglalkozik a Káldyakkal.² Nagykőrös nemes családait tárgyaló könyvében ismerteti a Pest megyei ágat, amit Kempelen is átvesz.³ Wertner Mór a magyar nemzetségekről szóló 1891-ben megjelent művében⁴ a Herény Nemzetség leszármazottjaként tárgyalja a Káldy családot és mintegy 50 oklevél szereplőiként sorolja fel a nemzetségnek a XIII–XIV. században élt tagjait.

Nagy Iván⁵ forrás megjelölése szerint perbeli hiteles genealógiát közöl és megemlíti a családfával való összefüggés ismerete nélkül a XVII. századi Péter vasi alispánt és Ferenc dunántúli vicegenerálist.

A családnak saját levéltára a Magyar Országos Levéltárban nincsen. A család gazdagabb ágai ugyanis az újabb időkben kihaltak, a szegényebb ágak pedig nyilván nem voltak abban a helyzetben, hogy levéltárat gyűjthettek volna össze.

A szombathelyi káptalani-, valamint Vas és Sopron megyék levéltáraiban a családnak elkülönített iratanyaga található.

Ha most már a Nagy Iván által közölt hiteles perbeli genealógiát tüzetesebben megvizsgáljuk,⁶ akkor megállapításainkat három pontban foglalhatjuk össze.

Az első megállapítás az, hogy a közölt családfa minden szereplője oklevélben előforduló, tehát valóban hiteles személy. A második az, hogy az oklevelekben Káldy néven említett személyek nem mind található meg a közölt leszármazáson. A harmadik pedig az – és talán ez a legfeltűnőbb megállapítás – hogy az idézett családfa kronológiailag egyértelműen nem állja meg a helyét: az Árpád-kor és a múlt század Káldy családtagjai között lehetetlen a megnevezett tizennégy generáció. Érdemes itt egy rövid utalást tenni a régi egyszere szabályra, mely szerint: három generáció

= egy évszázad. Ez ugyanis hosszú távon mindig érvényes, még akkor is, ha rövidebb időszakokban fiatalabbak vagy idősebbek a szülők. A generációk váltása idővel kiegyenlítődik, és így ez a szabály igen alkalmas és ajánlatos hasonló kronológiai kontrollra. Fokozottan érvényes ez egyébként néhány Attilával kezdődő koholt levezetésre is.

Ha visszatérünk a Káldy családfa kapcsán tett megállapításainkra és az azokból adódó megválaszolatlan kérdésekre, akkor nyilvánvaló, hogy tisztázásukhoz nagy adatmennyiségre van szükség, amely a Káldy családra vonatkozik. Családi levéltár hiányában a Magyar Országos Levéltár O jelű, a bírósági levéltárat felölelő, a P jelű, a családi levéltárakat tartalmazó, és kis részben az R jelű szekciójának számításba jövő anyaga volt a kutatás tárgya.

A királyi táblai perek (processus tabulares)⁷ mintegy 15 ezres tömegéből tetemes mennyiség, vagy 50–60 foglalkozik a Káldy család tagjai által folytatott perekkel. Ez is jelzi, hogy a Káldyak eredetileg, de még a XVIII. században is a vagyonos családok szűkebb köréhez tartoztak, és csak újabb időkben szorultak abból ki. Hasonlóan számtalan per érinti a család ügyeit a be nem fejezett táblai perek⁸ és a fellebbezett táblai perek⁹ között is. Végül a kőszegi táblai perek¹⁰ közül is mintegy harminc a családtagok által folytatott perek száma. Sok, bár kivonatos adatot tartalmaznak a hiteles helyi levéltárak elenchusai is, így a vasvári és veszprémi káptalanok,¹¹ a csornai és zalavári konventek¹² XVIII. századi, a Királyi Tábla számára készült kivonatai. A P szekcióban a Káldy család birtokain, vagy azok szomszédságában élő családok levéltárai jöhetnek elsősorban számításba. Közös jogügyletek, birtokperek, osztályok, vagy azok során bemutatott régebbi oklevelek egész sora ismerteti a család viselt dolgait. Különösen a Békássy családi,¹³ az Esterházy hercegi családi¹⁴ és a Sibrik családi levéltárak¹⁵ tartalmaznak sok Káldy-adatot, de a Festetics,¹⁶ a Kisfaludy,¹⁷ az Ostffy,¹⁸ a Töttösy,¹⁹ a Zombath²⁰ családi levéltárak is gazdagok ilyen adatokban.

Az R szekcióban az R 319 kisebb családi fondőredékek között 29. sorszámon,²¹ Véghegy Dezső gyűjteményében²² pedig a 3. sorszámon található egy-egy kisebb csomó, ami a Káldy családra vonatkozik.

A több éves munkával összegyűjtött mintegy 2–3000 forrás elégséges adatot ad ahhoz, hogy a

fogaskerek fogaihoz hasonlóan összeállítható legyen a család teljes története, pontos leszármazása, feltáruljon életmódja, tisztázódjanak birtokviszonyai. Természetesen még számításba vehetők a már említett vidéki levéltárak is. Ezek nyilván tovább színesítenék a kialakult képet, azonban a legfőbb megállapítások már ezek nélkül is megtehetők.

Két Káldy család

Már a vizsgálódás kezdetén feltűnik, hogy szemben a XVII–XVIII. század általános gyakorlatával, a Káldy család tagjainak neve mellett az esetek többségében mintegy megkülönböztető jelzőül megjelenik az alsókáldi vagy a felsőkáldi előnév. Bár Nagy Iván²³ alsó- és felsőkáldi Káldy családról beszél, észrevehető, hogy az előnévhasználat az oklevelekben konzekvens, egyes családtagok, sőt egyes ágak mindig ugyanazt az előnevet használják. Eleinte régi időben tett birtokosztály során szétvált ágakra lehet gondolni, azonban az alsókáldiak és felsőkáldiak egy-egy tagjának összeházasodása során a Királyi Tábla előtt folytatott perben a családtagok azt vallják, hogy a két családnak semmi köze sincs egymáshoz.²⁴ Ez már elgondolkasztató, bár még mindig felmerülhet, hogy rég múlt időknek az emlékezetben elhomályosult tényét idézik a családtagok a pillanatnyi érdek szerint. A kételyeket tovább növeli azonban a két címer különbözősége, de még döntőbb módon az a körülmény, hogy a legkorábbi idők óta folyamatosan összeállítható alsókáldi Káldy családfán kívül már a XIII. század óta mindig szerepelnek a családfába be nem kapcsolható Káldyak és éppen ezen családtagokra a felsőkáldi Káldyak perükben hivatkoznak, okleveleiket birtokukkal kapcsolatosan idézik.

A kérdésre a XIII–XIV. században szereplő összes családtagnak leszármazási táblákban való összefoglalása adja meg a végleges választ. Ennek alapján valóban két önálló, egymással a Káldon való birtoklásán és a névhasználaton kívül semmilyen vérségi összefüggésben nem lévő család különíthető el.

a) Az alsókáldi Káldy család.

Tagjait minden esetben a vasvári várjobbágy eredetű Herény nemzetség tagjainak nevezik az oklevelek. Első okleveles őse Bana vasvári várjobbágy, kit 1256-ban a vasi főispán visszahelyez a

Herény (ma Szombathelybe olvadt község) melletti Szünösse pusztá birtokába.²⁵ 1271-ben V. István király a Herény nemzetség tagjait a már említett Banát és fiát Párist, valamint unokatestvéreiket (a későbbi Gyely és Kámy családok őseit) a vasvári várjobbágyok közül az országos nemesek közé emeli. (Az oklevél másolata a Káldy család a Királyi Tábla előtt bemutatott okleveleiről készült levéltári elenchesében található.²⁶ Már ezt megelőzően azonban V. István ifjabb király 1259-ben az említett Bana fia Párisnak adományt ad Káldra.²⁷ A Káldy nevet családnévként (de Káld) Páris fia Egved 1310-ben használja először.²⁸ A névhasználat rövidesen általánossá válik. Az alsókáldi Káldyak birtokukat Kiskáld, a XVI. századtól Alsókáld néven jelölték. Ez lett a Herény nemzetségből eredő Káldy család előnevévé.

b) A felsőkáldi Káldy család

Tagjait a közös névhasználat ellenére nem kapcsolta vérségi összeköttetés vagy közös birtok az alsókáldiakhoz, és őket soha nem nevezték a Herény nemzetség tagjainak. Első okleveles megjelenésükkor, 1266-ban már hét osztályos unokatestvér rendelkezik Káld birtokon,²⁹ ami azt bizonyítja, hogy ott már régebbi, több generációval előbb letelepült, elszaporodott birtokosok. A Káldy nevet 1276-ban használja először Marcel,³⁰ és az hamarosan, még a XIII. században általánossá válik, tehát jóval korábban, mint a Herény nemzetségnél.

Szabadjon itt érdekességként kiemelni, hogy két egymással semmi összeköttetésben nem lévő család azonos falunév alapján kezd azonos családnevet használni, mégpedig az Árpád-korban, a szabad birtokosi névhasználat korában. Számptalan elmélet kínálkozik magyarázatul, melyeket itt – mint nem a tárgyhoz tartozókat – nem szükséges említeni. Érdeemes viszont rámutatni a jelenség egyedi voltára. Nem ritka ugyanis, hogy két különböző család azonos családnevet használ, ilyenkor azonban azonos nevű, de eltérő birtokokról külön-külön veszik nevüket. Külön Szirmay család az, amelyik a Borsod megyei Szirmáról (Szirmabesenyő) és külön az, amelyik az ugocsamegyei Szirmáról veszi a nevét.³¹ De ugyanígy külön Beniczky és Lehoczky családok származnak például a lipótmegyei és a turócmegyei azonos nevű falukról. Tévedések ezekből az esetekből is származnak, elég talán a Szirmayak közös eredetének feltételezésére utalni, amit még címeradomány is megerősített. A felsoroltak azonban eltérnek a mi esetünktől. Az azonos birtokról azonos

nevet használó, egymással összeköttetésben nem lévő Káldy családok esetét egyedinek kell tekinteni. Az egyediségből mit sem von le, hogy éppen Vas megyében ismeretes még egy eset: A Ják nemzetségből származó alsó-szelesteyi Szelestey és a felsőszelesteyi Szelestey családok esete. Ez azonban már egy másik tanulmány tárgya lehet.

Tekintsük végig ezek után a két Káldy család történetét egyenként.

Alsókáldi Káldyak

Mint a korábbiakból kitűnt, a Herény nevű vasvári várjobbágy nemzetségből származik a Gyely és Kámy családdal együtt. Említésre került már, hogy Nagy Iván kronológiailag helytelen családfát közöl.³²

Az O 18 Táblai perek 4899 sorszámú perének melléklete az alsókáldi Káldy család levéltárának elenchusa. Az iratokból nem derül ki, hogy az összeállítás a XVIII. század végén a család kezénél lévő eredeti oklevelek, avagy a káptalan állaga alapján készült-e. Az elenchus hitelességét azonban más források, hiteles oklevélmásolatok, a káptalan hiteles elenchusa mindenben alátámasztja.³³

A rendelkezésre álló adatok alapján a mellékelt hiteles, és kronológiailag helytálló leszármazás állítható össze. Mint látható, a két táblázat között a fő eltérés az, hogy a Nagy Iván által közölt leszármazásból kimaradt két helyen két-két generáció, azonos nevű, de egymástól időben távol élt személyek összekeverése révén. Sikertült a téves családfa forrását is megtalálni. A sopronmegyei birtokára költöző és új környezetében eredetének igazolására kényszerült Káldy Pál ugyanis 1718-ban igazolást kért származásáról a vasvári káptalantól. Ebből az alkalomból készítette a káptalan valamelyik tagja, esetleg valamelyik ügyésze az ott eredetiben meglévő oklevelek alapján, de minden kronológiai érzék nélkül a hibás leszármazást.³⁴ A rosszhiszeműség ugyan nem valószínűsíthető, de a folyamatos leszármazás minden áron, vagyis a történelmi korrektség rovására történő igazolása tanulságos eset. Az így előállt „hiteles” leszármazást már senki sem vonta kétségbe. A Királyi Tábla bírától nem lehet rossz néven venni a kronológiai érzék hiányát; még a jószemű és időben jól tájékozódó Nagy Ivánnak sem tűnt fel a leszármazás hibája.³⁵

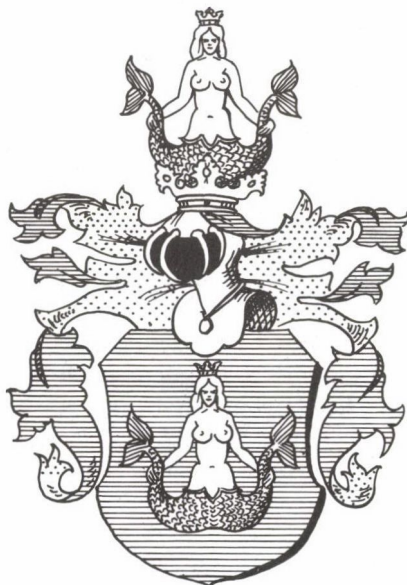
Az alsókáldi Káldy család ősi birtoka a nemzetség nevét adó Herény község. (A múlt században beolvadt Szombathelybe.) Szünösse (Scynse) puszt

ta és Káld megszerzéséről, az országos nemesek közé való sorolásról már esett szó. 1289-ben Páris fia Imre királyi asztalnokmester nádori adományt nyer Ény (Een) pusztára Ság mellett.³⁶ 1293-ban Imre kiváltja az atya által elzalogosított Kám birtokát.³⁷ 1295-ban Páris fiai Egyed és Imre megosztóznak Gyeli birtokán.³⁸ 1313-ban és 1319-ben Páris unokái megosztóznak Gyeli, Herény, Káld, Kám községek és Ény, Komjátý és Szünösse puszták birtokán.³⁹ 1342-ben Imre és Egyed fiai a felsőkáldiakkal együtt megveszik Gulács pusztát.⁴⁰ 1397-ben Káldy Páris dédunokái a Kámy és Gyely családok tagjaival megosztóznak az előbb felsorolt birtokokon,⁴¹ 1411-ben a Káldy család fi- és nőági tagjai Kiskáld, Kám, Herény, Gyeli, Szünösse, Komjátý és Gulács birtokokon.⁴² Itt jelenik meg először a Kiskáld megkülönböztető megnevezés, mely azután a XVI. század közepe óta Alsókáldra módosult és így lett a család előnévének forrásává. Ezzel le is zárult a család birtokszerzése. A felsorolt négy falun és három pusztán felül később már csak kisebb részirtokokat szereztek. A Káldyak éltek a közepes birtokú, tehetős családok életét, sok perrel-viszályal, birtokügyletekkel; a közügyekben azonban alig-alig vesznek részt.

Az 1521. évi osztálykor még a teljes családi birtok együtt van, amikor Káldy Tamás és Imre fiai megosztóznak Ujlaky Lőrinc országbíró előtt,⁴³ majd megindul a birtokok lassú elidegenítése, a család hanyatlása. Az elidegenítésekről számtalan oklevél beszél forrásainkban. 1565-ben még mint szomszéd birtokosok alsókáldi Káldy Ambrus és Albert, valamint néhai György jobbágyai jelen vannak Felsőkáldon a felsőkáldi Káldyak beiktatásánál.⁴⁴ Káld azonban Káldy Farkas és Káldy Albert özvegyének második férje révén nagyrészt idegen kezekbe kerül, abból a család lassan kiszorul. Így Káldy György a XVI. század végén Herénybe települ, fia István pedig 1612-ben el is zálogosítja káldi kúriáját Pap Andrásnak és Mártonnak. 1638-ban a zálogot örökbevallás formájában megerősítik.⁴⁵ A XVII. század elején a családból hivatalt visel a Herényben élő István vasi táblabíró és unokatestvére Ambrus vasi főszolgabíró, majd 1623-tól vasi II. alispán. (Érdekességként megemlítendő, hogy vele egyidőben felsőkáldi Káldy Ferenc az I. alispán Vas megyében.)

A XVII. század végén és a XVIII. század elején a többi ősi birtokot is elveszti a család, és idővel a szerényebb birtokú nemesek szintjére szorúlnak. Ebben szerepe van annak is, hogy az alsókáldi Káldyak a reformáció kezdete óta lutheránusok.

A kemenesaljai nemesség még a Nádasdyakkal együtt tért át a protestántizmusra, de a Nádasdyakkal ellentétben megőrizte vallását. (Káldy, Vidos, Ostffy stb. családok.) Az ellenreformáció során ezek a családok hosszú időre kiszorulnak a hatalmat is jelentő hivatalokból, ami minden bizonnyal hátrányosan befolyásolja anyagi helyzetüket. Szerencsére néhány előnyös házasság révén új, de kisebb részbirtokot szereznek a Káldyak. Így Káldy Gergely 1640 körül Dömölky Éva feleségével részesül az ősi Dömölky javakból Csöngén, Ostffyasszonyfán Vasban, és Halimbán, Veszprémben.⁴⁶ Fia János 1680 körül a Wittnyédy családból nőül és felesége révén a család a somogy-megyei Kazsok birtokából részesedik.⁴⁷ Ennek a Jánosnak számos fia közül az egyik a nagyanyai Csöngén és Halimbán, a másik a somogy-megyei birtokokon telepszik le, két további fia pedig házasság útján Pest megyébe (ez az ág szerepel Benkó könyvében)⁴⁸ ill. Sopron megyébe kerül. Ez az utóbbi Káldy Pál, ki Nagygeresden telepszik le, és vagyonban és tekintélyben emelkedve családja múltjának felderítése érdekében 1718-ban, amint arról szó esett, a hibás leszármazást beszerezte.⁴⁹ Ága, több sopronmegyei alispánt adva, a múlt században halt ki fiágon Káldy Gyulával, aki az evangélikus egyház dunántúli kerületi főfelügyelője és főrendiházi tag volt. Ez az ág a múlt században ismét birtokos volt a névadó Káldon. A többi ágak is nagyrészt kihaltak, bizonyított leszármazottuk ma nem ismeretes.

Az Alsókáldi Káldy család címere

Az alsókáldi Káldy család története során mindig kettősfarkú sellőt ábrázoló címet használt. A címet ábránk mutatja be.

Felsőkáldi Káldyak

A korábbiakban szó volt arról, hogy első okleveles megjelenésekor, 1266-ban a család régi káldi birtokosként, kiterjedt familiaként tűnik fel, és a Káldy családnevet rövidesen használni kezdi. A Kiskáldon birtokos alsókáldi Káldyakkal jól megférnek, így 1329-ben Káldy Marcel fia Miklós kölcsönös örökösödési szerződésre lép az alsókáldi Káldyakkal.⁵⁰ 1342-ben Szeveréd (Szefréd, Sibrik) és Marcel fiai az alsókáldiakkal együtt veszik meg Gulács pusztát.⁵¹ Igaz, hogy 1338-ban jobbágyaik háborgatása miatt az alsókáldiak hivatalos intéseben részesítik Szeveréd fiát Miklóst.⁵² A család nem tartozik a nagybirtokos családok közé. 1408-ban, amikor Marcel ágának kihalásakor birtokain Szeveréd ága megosztózik, akkor a felsorolás csak Káld községet és Gulács és Majorfölde pusztákat öleli fel.⁵³ Az örökség felosztását 1412. évi szent Jakab apostol ünnepe utáni szombaton Budán kezelve Zsigmond király is megerősíti királyi adományával.⁵⁴ A család tekintélyben emelkedve 1447-ben Káldy György személyében alispánt adott Vas megyének.⁵⁵

A XV–XVI. században az egyes ágak egymástól elkülönülve megkülönböztető kettős nevet kezdenek használni. Így 1563-ban néhai Káldy al. Lászlóffy Ambrus gyermekei perelnek a Zalavári konvent előtt.⁵⁶ Még korábban 1484-ben felsőkáldi Zeél Miklós bérbeveszi alsókáldi Káldy Tamás káldi erdejét.⁵⁷ 1536-ban Káldy al Zeél Miklós sógorával, mykebudai Soós Ferenc felsőlendvai várnaggyal együtt szerepel egy birtokügyletben.⁵⁸ A Káldy al. Sybryk ág, mely a XV. század elején élt Káldy Szefréd-től vette a nevét, 1565-ben Káldy al. Sybryk Gergellyel kihal és ezért 1565. márc. 23-án Bécsben Miksa király egész Felsőkáld községre és nemesi kúriájára adományt ad felsőkáldi Káldy Demeter, Ambrus, János és Péternek. A testvérek beiktatását a vasvári káptalan végzi és azon, mint szomszéd birtokosok jelen vannak alsókáldi Káldy Ambrus, Albert és néhai György jobbágyai.⁵⁹

A négy adományozott Káldy testvér a felsőkáldi Káldy család megújítói, tőlük származnak az összes további családtagok. A család vagyoni emelkedése már atyjukkal megkezdődött. Felsőkáldy (sic) Miklós ugyanis Ferdinánd király 1550. évi

parancsára anyja, Hettyey Krisztina után a Hettyey család leányágával együtt részesül a Hettyey örökségből.⁶⁰ Ugyanezen felsőkáldi Káldy al. Zeél Miklós 1530 körül szempceszentmártoni Ladiszlavith Borbálával kötött házassága révén sógorságba kerül a gyermektelen Ladiszlavith Kátával és férjével Mykebudai Soós Ferencsel, akik nagy birtokszerzők, de gyermektelenek lévén, mikor 1544. szeptember 30-án Bécsben adományt nyernek I. Ferdinánd királytól Nádálja, Medves, Kustanóc, Szentjakab faluk és Baromlak puszta vasmegyei és Ligvánd falu sopronmegyei szerzett birtokaikra és soproni házukra és szőlőikre, akkor az adománylevélbe befoglalják Káldy sógorékat is.⁶¹ Ladiszlavith Kata Soós Ferenc özvegye 1565-ben tett végrendeletében a birtokokat testvérei utódaira, köztük a négy Káldy testvérré hagyja,⁶² akik azt darabonként megveszik a többi örököstől.⁶³ A testvérek most már igen tekintélyes vagyon birtokosai. Bár a többi örökösrel egy ideig még perlekednek, kizárólagos birtokosai Felsőkálnak, négy rábamenti vasi falunak, Ligvánd sopronmegyei községnek, Sopronban házuk, szőlőjük van. Elhagyják a Zeél megkülönböztető nevet. A család tekintélye is növekszik, a legidősebb fiú, Demeter országos hivatalokat tölt be: a királyi törvényszék ülnöke, királyi dicátor. A második testvér, Ambrus meghal és rövidesen követi kiskorú fia is. A három élő testvér 1581. április 14-én Prágában Rudolf királytól bővített, osztott címet kap. Ez ugyan anyagi előnyökkel nem jár, mégis egyértelműen a család tekintélyének emelkedését bizonyítja. A kardos oroszlános korábbi címer osztott mezejűvé válik, felül az oroszlán, alul két kéve, a sisakdíszként szolgáló oroszlán pedig két sasszárny közül nő ki.⁶⁴ A bővített címer nagyon hasonlít a kor többi címerbővítéséhez, így a Ghyczy család 1564. évi címeradományához.

Bár Demeter két házassága is kitűnő új családi kapcsolatokat teremt, a legnagyobb további emelkedés a legifjabb fiúnak, Péternek jut. 1580-körül elveszi Bejczy Dórát, Bejczy Gergely vasi alispán, a királyi tábla ülnökének leányát, Bejczy Ambrus királyi ügyigazgató unokáját, akivel családja a hatalmas Bejczy vagyon részesévé válik. Káldy Péter a soproni lovasok kapitánya, bátyjai korai halála után ő válik családfővé. Demeter fiainak utód nélküli halálával, majd János bátyja fiának Imrének kifizetésével magához váltja a teljes családi vagyont.⁶⁵

Ezzel az Imre unokaöccsel elég mostohán bánt a család. Örökrészét kifizetik, de az örökségből nem kap további birtokot a család 1611.

évi nyilatkozata szerint.⁶⁶ Így ez az ág hamar kiszorul a nagy vagyomból, és megmarad a kisebb-birtokú nemesek közt.

Annál inkább emelkedik vagyonban Péter ága a Bejczy örökség révén. A vagyon alapítója Bejczy Ambrus régi vasmegyei kisbirtokú nemesi család sarja, tanult ember, magister, aki viszonylag fiatalon 1549-ben lesz királyi ügyigazgató, és magas kort érve meg e hivatalt 1572-ben bekövetkezett haláláig viselte. A királyi ügyigazgató, a Szentkorona ügyésze minden a koronára szálló birtokról értesülést szereztén előnyös helyzetét korábbi és későbbi kollégáihoz hasonlóan kihasználta és nagy vagyont gyűjtött. 1550-ben rokonaival együtt királyi adományt kap a család ősi birtokára, a vasmegyei Bejcre. Atyai birtoka még a Gyöngyös patak partján fekvő Szőkeföld (később Szombathelybe olvadt), Szombathelyen ház, balatonarácsi szőlő. Anyja után öröklí a veszprémmegyei Homokbödögét. Rövidesen birtokot szerez Bődön és Zsédényben Vas megyében, Nagyszöllősen, a Somlóhegy alatt Veszprém megyében, Rámócon Sopron megyében, majd a Czobor családtól a nyitramegyei Vidovánban, sógornőjétől pedig a zemplénmegyei Hotykán és Zomborban szerez tekintélyes birtokokat. A szerzést fia Gergely is folytatja és a vasmegyei Herényben és Kisunyomban történt vételekkel bővíti vagyonát. Fia, Miklós vasi főjegyző hirtelen halálával minden birtoka Dóra lányára, Káldy Péternére és Balázs fiára száll. Bejczy Dóra Káldy Péter halála után is tekintélyes emberhez, Chemetey István vasi alispánhoz megy feleségül és előnyös pozícióból osztozik meg bátyja gyermekeivel, kik bizony nem sokat kapnak az örökségből, elszegényednek.⁶⁷

Nem így Káldy Péter és Bejczy Dóra gyermekei, kik ősük eddig felsorolt minden birtokát saját kezükben tartják. Hat megyében mintegy 30 faluban terülnek el birtokaik. Ez már olyan tekintélyes vagyon, amelynek révén a család a főnemesek köréhez közeledik. Hasonló nagyságú vagyonnal emelkedik a főnemesség közé ebben az időben például a Cziráky és a Viczay család. A testvérek közül Mihály győri nagyprépost,⁶⁸ ki szép főpapi pálya előtt állva hirtelen hal meg 1641-ben. Zsuzsanna pedig Cziráky Mózes királyi személynök felesége, kinek személyében a Cziráky család a bárói rangot nyeri.⁶⁹ Így Káldy Ferenc, Péter elsőszülöttje az egész családi vagyon egyesítője, benne éri el a család a maga csúcspontját. Gazdag, kitűnő összeköttetésekkel rendelkezik, előkelő hivatalokat tölt be. 1648-ban kelt végrendelete sze-

A felsőkáldi Káldy család ősi címere

A felsőkáldi Káldy család 1581 évi bővített címere

rint 1584. szeptember 4-én született, 1612-ben vette feleségül Kisfaludy Annát. 1610-től kezdve, nagykorúvá válva maga intézi ügyeit. Kisebb elidegenítések után 1620-ban megszerzi a szánta Hosszútóthy György néhai veszprémi alkapitány birtokait Váton, Pórszalókon, Bándon Veszprém megyében, Uzsajon, Gyülevészen Zala megyében, végül Himeskőn és Mersén Vas megyében, melyre II. Ferdinándtól királyi adományt nyer.⁷⁰

Visszaszerzi a leányának jutott apai javakat is és a vas megyei Szilvágyon és Felsőszeléstén rész-birtokokhoz jut.⁷¹ Felesége révén a sopron megyei Kisfaludon és a vas megyei Magyargencsen további rész-birtokok ura.

1627-ben pápai alkapitány. A főkapitányi címet viselő birtokos Esterházyak távollétében ő gyakorolja a viszonylag jelentős hivatalt. Érdekes, hogy a császári hadseregben csak alezredesi rangot visel.⁷² 1632-ben Vas vármegye alispánjává választják, 1641 óta kanizsai helyettes főkapitány és dunántúli vicegenerális, aranysarkantyús vitéz. 1648-ban Szőkeföldön lévő házában éri a halál, három fiára gazdag örökséget hagyva.⁷³ Fiaiban megkezdődik a család lassú hanyatlása.

Elsőszülött fia, Káldy Péter a győri seregnél lovashadnagy,⁷⁴ majd katonai beosztását megtartva 1646-tól veszprémi, 1660-tól vasi alispán.⁷⁵ 1665-ben atyja utóda a pápai alkapitányságban⁷⁶ 1655-ben testvéreivel megosztva a váti uradal-

mat és az anyai Mersét kapja⁷⁷ A veszprémi élelmezési igazgató fiatalon, Rátky Miklóstól özvegyen maradt lányát Szecczer Évát veszi feleségül.⁷⁸ Az afféle hadiszállító após vagyona nagyban segíti anyagi megerősödését. Érdekesek azok a jogügyletei, ahol török rab a vagyontárgy. Egy ilyen például öccsével, Káldy Istvánnal közösen birtokolt, de utóbbi a maga részét továbbadta Gazdagh Istvánnak. A rabot már öt éve őrzik, de nem váltották ki, ezért most szabadon engedik.⁷⁹ Az 1686-ban Külsővaton tett végrendeletében úgy intézkedik, hogy miután lányai már megkapták örökségüket, váti birtokát fiára, Zsigmondra hagyja, de miután az súlyos nyavalyába esett, gondnokául a vejét, Sibrik Zsigmondot jelöli ki. Rövidesen Káldy Zsigmond el is adja részét sógorának Sibriknek. Így Káldy Péter birtokai idegen kezekbe kerülnek, ága unokájában 1750 körül kihal.⁸⁰ Leányági unokája, Sibrik Ferenc végrendeletében azt vallja, hogy Káldy Péter levéltárát Káldy Boldizsár és Békássy Miklós vették át és Szombathelyen ládába rakták.⁸¹

A második fiú, Káldy Ferenc is követi atyja és bátyja pályáját és katonának áll be gróf Batthyány Ádám seregébe, ahol 1658-ban már mezei kapitány⁸² és halálig megmarad a Batthyányak szolgálatában, kiknek németújvári udvari főkapitánya.⁸³ Az 1655-ös osztálynál a szombathelyi házat, a szőkeföldi uradalmat, Herényt, Bejcet, Nagyszől-

lóst és az ősi Felsőkáldot öröklí. Vagyonát nagyrészt eltékozza: 1666-ban eladja Szókeföldet,⁸⁴ 1667-ben Felsőszilvágyot,⁸⁵ 1685-ben Nagyszőlóst,⁸⁶ 1687-ben Mersét.⁸⁷ Első házassága Ferenczy Annával, Kaszaházi báró Joó Miklós özvegyével gyermektelen, második házassága enyhén szólva regényes, ugyanis 1666. február 18-án Lipót király kegyelmet ad Káldy Ferencnek, ha felesége, Mészáros Mária első férje, Tuslán János meggyilkolásában bűnösnek találtatna.⁸⁸ Fiai közül Péter, zalaszentgróti kapitány feleségétől gyöngyösi báró Nagy Klárától született fiában, Zsigmondban, a Csáky ezred zászlósában kihal. Kristóf Homokbödögét öröklí, az ő ága is kihal a XIX. század elején. A legkisebb fiú, Boldizsár Felsőkáldon az ősi birtokon telepszik le, hol az ő ága is kihal a múlt század folyamán. Lányai közül Erzsébet alsókáldi Káldy Ambrushoz, Jusztina pedig Békássy Miklós-hoz megy feleségül. Ez utóbbi családnak a Magyar Országos Levéltárban elhelyezett iratai igen gazdag anyagot tartalmaznak erre az ágra vonatkozóan.⁸⁹

Id. Káldy Ferenc harmadik fia István a vasmegyei Kisunyomot és a sopronmegyei Ligvándot örökölte.⁹⁰ Előbb Kisunyomban lakik és Vas vármegye főszolgabírája,⁹¹ de 1651-ben eladja Kisunyomot⁹² és Ligvádra költözik. Ezután részletekben elidegeníti birtokait, majd 1680 körül török fogságba esve a váltságdíjhoz Ligvándot is kénytelen elzalogosítani.⁹³ Fiai végleg eladják Ligvándot és Rámócra telepsznek. Hamarosan ez az ág is kihal.

A dunántúli vicegenerális Káldy Ferenc ága teljesen kihalt és csak az unokatestvérétől, Imrétől származó ág tartotta fenn napjainkig a családot. Az osztozásnál ez az ág igen megrövidült, csak a felsókáldi ősi birtokból részesült. Előbb Herényben, majd Káldon telepedtek le, és a szerényebb vagyonú nemesek életét éltek. A gazdag rokonokkal nem maradtak kapcsolatban, még az örökség visszaszerzésével sem próbálkoztak. Az új, bővített címerről is megfeledkeztek. Valószínűleg az új pecsétnyomót csak a gazdag ág készítette el. Ők a kezdetleges vésetű régi tipáriumot használták a régi címerrel.⁹⁴ Csak a XVIII. században kezdik a bővített címet használni.⁹⁵ Vagyonuk felaprózódott, lassan a parasztság soraiba kerültek. Csak felsókáldi szép műemlék portájuk, meg az, hogy Káldon majdnem mindig Káldy volt a bíró, beszél a család egykori fényéről.

A felsókáldi Káldyak példája jól mutatja, hogy egy Árpád-kori család életében milyen hullámhegyek és völgyek adódtak. Egy kismemesi család

A felsókáldi Káldyak barokk kúriája Felsőkáldon

rövid 50 év alatt szerencsés örökségek, házasságok és szívós szerző munkával hatalmas vagyonra és tekintélyre tesz szert, melyet azonban majdnem ugyanilyen gyorsan elveszítve visszajut az induló szintre. A felsókáldi Káldyak mindig katolikusok voltak.

Egyéb Káldyak

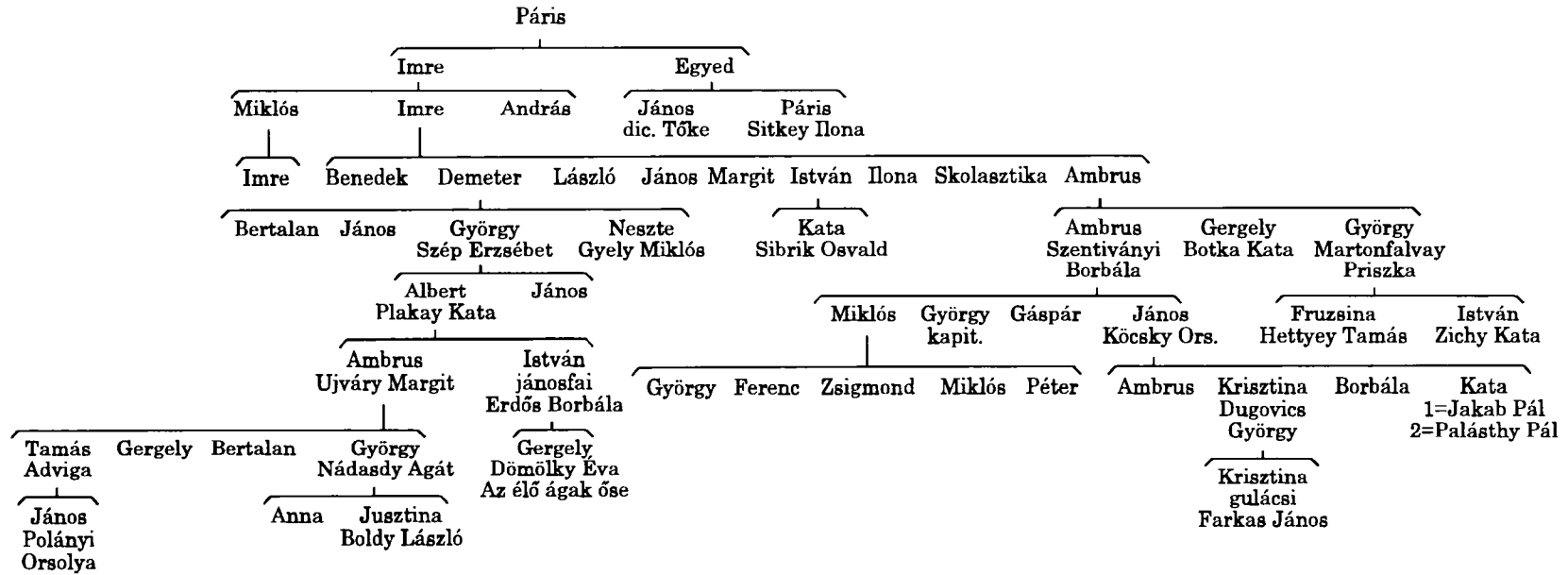
Nem lenne teljes az ismertetés, ha nem történék említés az egyéb Káldy nevű családokról. Mivel az országban csak egy Káld nevű község ismeretes, minden bizonnyal a többiek is valahogy kapcsolatban lehetnek ezzel a hellyel. Például az alsókáldi Káldyak 1612-ben a Pap családnak idegenítik el káldi kuriájukat és az új tulajdonos rövidesen Pap al. Káldy nevet használ.⁹⁶ Bár későbbi történetük nem ismeretes, lehetnek egy új Káldy család ősei.

Megemlítenéd Káldy György, a XVII. századi jezsuita bibliafordító is. Ismeretlen a kapcsolata az eddigiekkel Káldy Mihály, György és János testvéreknek, kik 1694. május 17-én Laxenburgban kelt címereslevéllel nemesítettnek meg Lipót királytól.⁹⁷ Ez a család Győrben élt, de a XVIII. század folyamán Sopron és Vas megyékbe is elkerült. Az oklevelek sosem jelölik őket előnévvel, ami kiemeli különállóságukat.

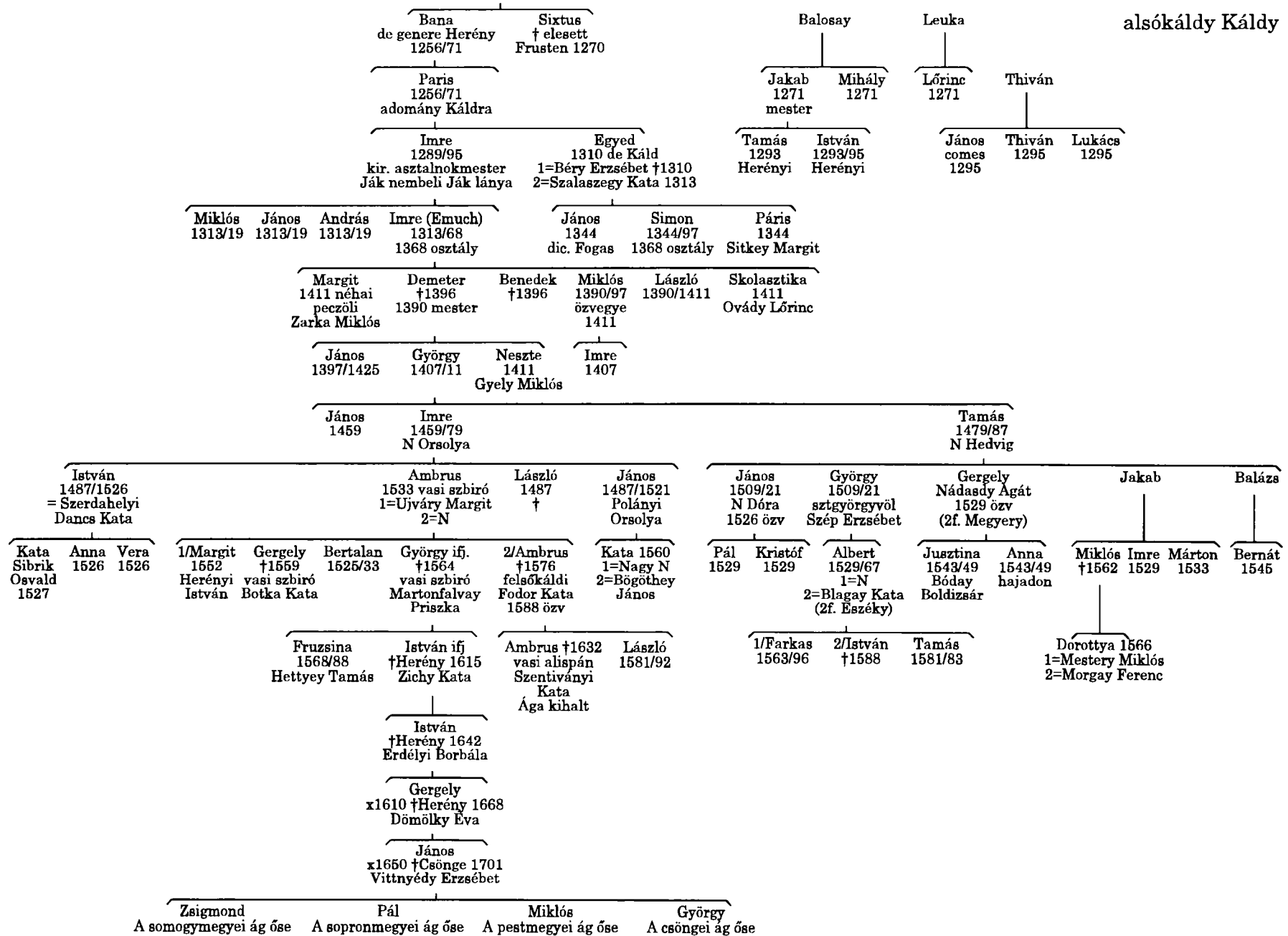
Az ismertetett három Káldy család leszármazottai az anyakönyvekben követhetők a múlt század végéig. Ez a leszármazás azonban meghaladja a jelen cikk kereteit.

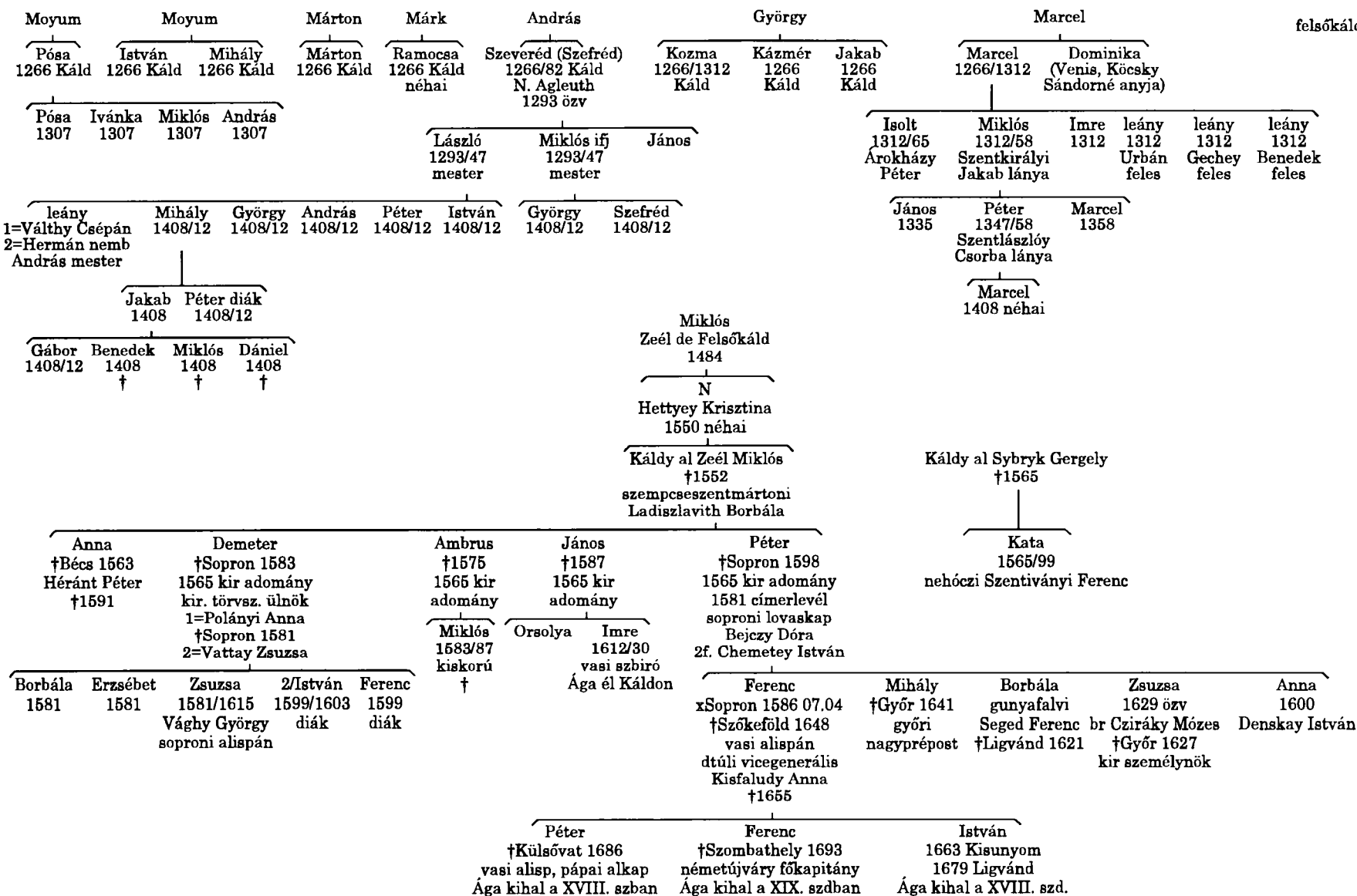
JEGYZETEK

1. *Nagy Iván*: Magyarország családai. Pest 1857–1868. VI. k. – 21.p. (továbbiakban: Nagy i.m.)
2. *Benkó Imre*: Nemes családok Nagykőrösön. Nagykőrös 1908. 190.p.
3. *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. Bp. 1910–1930. V. k. 315.p.
4. *Wertner Mór*: Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Temesvár 1891. (továbbiakban: Wertner i.m.)
5. Nagy i.m.
6. Uo.
7. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL.) O 18 Táblai perek
8. MOL. O 20 Be nem fejezett táblai perek
9. MOL. O 21 Fellebbezett táblai perek
10. MOL. O 112 Kőszegi táblai perek
11. MOL. O 65 Káptalani levéltárak elenchesai
12. MOL. O 66 Konventi levéltárak elenchesai
13. MOL. P 45 Családi levéltárak Békássy család
14. MOL. P 108 Családi levéltárak Esterházy család hercegi ágának levéltára
15. MOL. P 1865 Családi levéltárak Sibrik család
16. MOL. P 235 Családi levéltárak Festetics család
17. MOL. P 430 Családi levéltárak Kisfaludy család
18. MOL. P 532 Családi levéltárak Ostffy család
19. MOL. P 688 Családi levéltárak Töttösy család
20. MOL. P 710 Családi levéltárak Zombath család
21. MOL. R 319 Kisebb családi fondtörédek
22. MOL. R 284 Véghely Dezső gyűjteménye
23. Nagy i.m.
24. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 4898.
25. Wertner i.m. VI. 88.p.
26. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 4899.
27. Wertner i.m. VII. 3.p.
28. Uo. VIII. 5.p.
29. Uo. VIII. 102.p.
30. Uo. VIII. 183.p.
31. Komáromy András: „Turul” 1893/1. szám
32. Nagy i.m.
33. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 4899.
34. MOL. P 235 Festetics család levéltára Fasc. I.
35. Nagy i.m.
36. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 4899.
37. Wertner i.m. VII. 236
38. *Wenzel Gusztáv*: Árpádkori okmánytár X. 198
39. Wertner i.m. I. 109
40. MOL. O 21 Fellebbezett táblai perek N^o – 5483.
41. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 4899.
42. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 240 és 4899.
43. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 4899.
44. MOL. O 20 Be nem fejezett táblai perek Káldy-Káldy 1816.
45. MOL. O 21 Fellebbezett táblai perek N^o – 1178
46. MOL. Családi levéltárak P 235 Festetics család levéltára Fasc. N Hőgyész
47. MOL. Családi levéltárak P 235 uo. Fasc. I. Farkaserdeje N^o – 4
48. Benkó i.m. 190.p.
49. MOL. Családi levéltárak P 235 uo. Fasc. I. Farkaserdeje N^o – 4.
50. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 4899.
51. MOL. O 21 Fellebbezett táblai perek N^o – 5483
52. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 4899.
53. MOL. Családi levéltárak P 235. Festetics család levéltára Fasc. I. Farkaserdeje N^o – 4
54. MOL. Uo. és O 21 Fellebbezett táblai perek N^o – 5483.
55. „Turul” 1906. XXIV. évfolyam 177.p.
56. MOL. O 66 Zalavári konvent levéltári elenchus N^o – 1070.
57. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 4899.
58. MOL. Családi levéltárak P 45. Békássy család levéltára évrendezett iratok 1536.
59. MOL. O 112 Kőszegi táblai perek N^o – 1897.
60. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 1882.
61. MOL. Családi levéltárak P. 45. Békássy család levéltára, évrendezett iratok 1544.
62. Uo. 1578. évi másolata az évrendezett iratok között.
63. Uo. évrendezett iratok 1565.
64. MOL. 1565/1906. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában őrzött Oklevéltan F 1. jelzetű kötetben foglalt armális-másolatok.
65. MOL. Családi Levéltárak P 45. Békássy család levéltára
66. MOL. Uo. évrendezett iratok 1611.
67. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 7258.
68. Nagy i.m.
69. Uo.
70. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 533 és 2589.
71. MOL. O 65 Vasvári Káptalan levéltári elenchusa. Jegyzőkönyvek 1638/120., 121. és O 21 Fellebbezett táblai perek N^o – 1136
72. MOL. Családi levéltárak P 45 Békássy család levéltára évrendezett iratok 1627.
73. MOL. O 18 Táblai perek N^o – 2589.
74. MOL. Családi levéltárak P 1865 Sibrik család levéltára, idegen családok 1. tétel Káldy család
75. Uo.
76. Uo.
77. MOL. O 65 Vasvári Káptalan levéltári elenchus. Jegyzőkönyvek 1655/66. és P 45 Békássy család levéltára, évrendezett iratok 1655.
78. MOL. O 65 Uo. Fogalmazványok 1665/5.
79. MOL. Családi levéltárak P 1865 Sibrik család levéltára. Idegen családok 1. tétel Káldy család.
80. Uo.
81. MOL. O 112 Kőszegi táblai perek N^o – 339.
82. MOL. Kisebb családi fondtörédek R 319 Káldy család
83. *Balogh Gyula*: Vas vármegye nemes családai, Szombat-hely 1901.
84. MOL. Családi levéltárak P 45 Békássy család levéltára évrendezett iratok 1666.
85. MOL. Családi levéltárak P 234 Festetics család levéltára Fasc. L. Szentgyörgyi Horváth család
86. MOL. Családi levéltárak P 45 Békássy család levéltára, évrendezett iratok 1685.
87. Uo.
88. Balogh im.
89. MOL. Családi levéltárak P 45 Békássy család levéltára.
90. MOL. O 21 Fellebbezett táblai perek N^o – 4924.
91. MOL. Családi levéltárak P 234 Festetics család levéltára Fasc. Q Kisunyom.
92. MOL. Családi levéltárak P 45 Békássy család levéltára évrendezett iratok 1651 és O 18 Táblai perek N^o – 6084.
93. MOL. Családi levéltárak P 108 Esterházy hercegi levéltár Rep. 17 Lékai uradalom, Fasc. C N^o – 104.
94. MOL. Családi levéltárak P 45 Békássy család levéltára, évrendezett iratok 1625.
95. MOL. O 112 Kőszegi táblai perek N^o – 1897
96. MOL. O 21 Fellebbezett táblai perek N^o – 1178 és O 18 Táblai perek N^o – 557
97. Kempelen i.m. V. kötet 315.p.

alsókáldi Káldy
 Nagy Iván által közölt, a vasvári káptalan által
 1718-ban összeállított téves családfa

HAGGENMACHEREK MAGYARORSZÁGON

Az első nemzedék

Bevezetés

A 19. sz. közepén Svájcból bevándorolt Haggenmacher fivérek: Henrik (1827–1917) és Károly (1835–1921) döntő szerepet játszanak mind a magyar malomipar kialakulásában, mind Budapest város történetében. Kétségtelen, hogy kiemelkedő egyéniségek. Közös vonásaik:

1) mindketten megtartják svájci állampolgárságukat,

2) mindketten tőke nélkül indulnak, hogy végül mint malomipari feltalálók szerezzék nagy vagyonukat.

Pályájuk az 1860-as évek közepétől kezdve párhuzamosan fut, mégis teljesen más előjelű. Henrik malmai termelékenységének növelésére szerkeszti titkos hengerszékeit, Károly pedig mint vállalati alkalmazott: műszaki igazgató, vezérigazgató, majd elnök, nyilvánosságra hozza találmányait; végül síkszita találmányával világhírű lesz. Kettejük versenyfutása a magyar malomipar egyik döntő hajtóereje volt a 19. században.

Társadalmi szerepük szintén ellentétben áll egymással. Henrik mint svájci konzul, férjhezadandó leányai érdekében kénytelen vagyonának megfelelő társadalmi pozíciót betölteni, a gyermektelen Károly viszont teljes visszavonultságban él, a hallgatag mecénás szerepében.

Pénzügyi magatartásuk is ellenkező irányú. A korabeli sajtó vagy hírszolgálat mégis gyakran téveszti össze a malomtulajdonost a világhírű feltalálóval, illetve keresztnév nélkül hivatkozik rájuk, ami az utókor irodalmában számtalan tévedésre nyit lehetőséget. Az 1980-as években végzett malomipari kutatásaink azonban pontosan meghatározták külön-külön szerepüket, minden eredményükkel és minden érdemükkel.

Haggenmacher Henrik

Henrik fiatalsága Svájcban abba a mélypontba esett, amelyet az apjának túlméretezett vállalkozása folytán bekövetkezett csőd jelentett.¹ Középsiskoláit kijárva, így anyai vonalról örökölt hajlalmával² molnárnak készült. Tanoncévei után mint vándorlegény Prágában és Reichenbergben dolgo-

zott 9 éven át, majd 1850 körül Budára érkezett, hogy a Blum-féle dunai hajómalmon találjon alkalmazást.³ 1854-ben Barber és Klusemann gőzmalomban már főmolnár⁴ és e biztos megélhetés tudatában visszatér Winterthurba, hogy feleségül vegye Liechti Mária-Magdolnát. Liechti Mária-Magdolna (1834–1889) alakja – bár 6 fiúnak és 4 leánynak adott életet⁵ – a család történetében teljes feledésbe merült; sem fénykép, sem emlék nem maradt róla, ami egyrészt korai halálára vezethető vissza, másrészt talán az tény, hogy közvetlen felmenői egyszerű iparosok voltak, már nem illett a 20. sz. nagypolgári keretébe. Apja újpék, nagyapja kéményseprő, dédapja kőműves, úkapja pedig cipész volt.⁶

Férjem nagyanyjának származása nem hagyott nyugodni és így a winterthuri levéltárhoz fordultam, hogy megkeressem a Liechti család gyökereit. A levéltár rendkívül nagy anyagot bocsájtott rendelkezésemre,⁷ melyből kiderült, hogy a Liechti család már 1400 elején feltűnt Winterthurban és a századok folyamán Európa-hírű toronyóra-készítő családdá lett. Bár a statisztika 20 Liechti nevű órást tart nyilván, igazolt leszármazási táblázatuk Laurentius Liechtivel kezdődik és 12 generáción át folytatódik a 15. sz. második felétől 1857-ig.⁸ A család tehát semmiképp sem maradt a Haggenmacherek mögött, sőt bizonyos szempontból a múltban túl is szárnyalta őket. Éppen úgy mint a Haggenmacher családnak, még számtalan utódja él a 20. században is Winterthurban. Liechti Mária hetedik órás-generációból származott, mint Tobias Liechti (1670–1711) és Barbara Troll (1665–1716) utóda. Tobias Liechti építette 1689-ben a winterthuri városi templom felemelt déli tornyának óráját. Az órásmesterséget feltételezhetően az elsőszülött Hans-Ullrich (1669–1770) vitte tovább és az apa, Tobiás, korai halála folytán úgy tűnik, hogy Mária dédapja már kisebb felkészültséget igénylő mesterségre, a cipészésre szorult. Míg Henrik édesanyja, Weidmann Anna-Mária átadja két fiának molnár felmenői minden adottságát,⁹ addig Liechti Mária révén az utána következő generációban nem találkozunk átörökölt tehetségekkel; órára sem tudunk egyebet, mint hogy tiszteletreméltó felesége volt Henriknek és felnevelt 10 gyermeket. A Liechti család

címere ismert. Kezdetben kézműves címerrel majd ún. családi címerrel rendelkeznek, végül 1661-ben Hans Caspar őrnagy és városbíró a „Donatorenbuch” szerint heroldos, sisakos címert vallhat magáénak, ami egyben címerük végleges formáját is jelenti.¹⁰ Haggenmacher Henrik tehát a winterthuri családok elitjébe nősült, sőt feleségének apja bocsájtja rendelkezésére hozományként azt a 200,- frankot, amellyel 1855-ben Henrik önállósítja magát mint a pesti Rákospatak duzzasztójában álló Ördögmalom bérelője.¹¹

Jellemző, hogy Henrik az első malmos, aki Széchenyi István gróf intencióit követve, felismerte abban az időben munkásellátás és közlekedés szempontjából kedvezőbb Budáról átjön Pestre.

Az Ördögmalom az 1780-as évektől szerepel a régi térképeken. Tőzegben gazdag terület övezte, amit Henrik igyekezett kihasználni és már önállósulása harmadik évében kimustrált hajógőzgépet vásárolt, hogy 1858-ban 5 kőjáratos gőzmalommá alakítsa át bérleményét.¹²

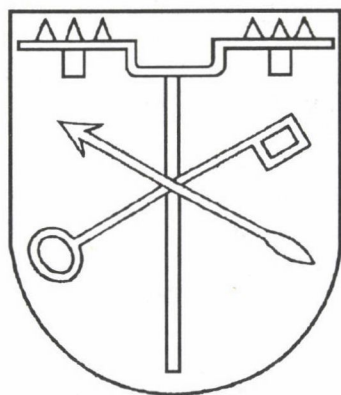
1861-ben lesz pesti polgár és egyben az első molnár, aki a József-malom példáját követve gőzmalom épít Pesten a Tüköry-gát mellett.¹⁸ Ő és Blúm János voltak az első vizimolnárok, akik kimerészkedtek a partra, hogy az idegen tőkével létesített gőzmalmi részvénytársaságokkal szemben vállalják a konkurenciát. Szorgalma, munkabírása szinte fékezhetetlen. Malma kapacitását állandóan növelte, 1865-ben¹⁴ már újabb telket vásárolt a Lipótvárosban hogy megkezdje ötemeletes malmának építését, amelyet félig készen már 1860-ban üzembe helyezett. Két malmának együttes termelésével első helyen állt Pest-Budán.

1867-ben eladta első malmát, de ugyanakkor résztvett az Első Magyar Részvényserfőzde RT alapításában Kőbányán. A sörgyártásban rejlő lehetőségek már akkor foglalkoztatják, akárcsak a telek és házingatlanban való spekuláció. Ugyancsak 1867-ben a Hermina mezőn¹⁵ 6944 négyzetölnyi területen álló majort vesz, amelyet felerészben felesége nevére irat. Nyilván ezzel honorálja az egykori Ördögmalomba befektetett hozományt. Nem tisztázott, vajon a major területén álló lakóházat – melynek maradványai ma is láthatók – ő építtette-e, vagy sem. Mivel azonban „Villa Helvetia”-nak nevezte el és szép parkkal vette körül, feltehető, hogy az ő létesítménye.

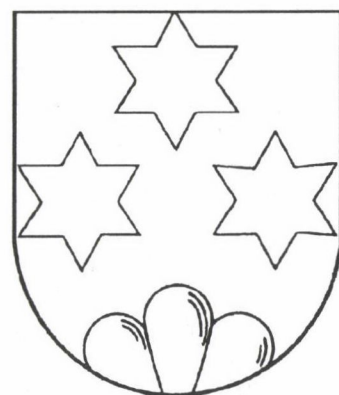
1868-ban lisztüzletet nyitott a Terézvárosban, az Akácfa u. 14. sz. alatt,¹⁶ majd alapító részvényese a Pesti Molnárok és Sütők Gőzmalmi Rt-nek. Ettől kezdve ő az egyedüli malomtulajdo-

nos a Pest-Budán felépített 11, nagy tőkével rendelkező gőzmalom részvénytársasággal szemben, és élete végéig állja ezt a konkurenciát. A terménykereskedőkkel folytatott versengése nemcsak malomipari téren érvényesül. Amibe belekezd, abban élen jár. Amikor 1872-ben¹⁷ a Sugár út építésére alakult „Baugesellschaft” csődbe jut, Haggenmacher Henrik a két Weiss testvér mellett megveszi a társulat ingatlanainak nagy részét. Az építkezésben is ő az úttörő. Még ugyanabban az évben megszerezte a Sugár út 58. sz. ház építési engedélyét és Unger Emil tervei szerint ez a ház épült fel elsőnek a Gyár utca sarkán, hogy előre vetítse a mai Andrássy út 32–44-ig terjedő Haggenmacher-házsor stílusát.

1873-ben díjat nyert a bécsi világkiállításon,¹⁸ de amíg feleségével ott járt, malma leégett. Henrik nemcsak újraépítette, de olyan tőkeerős volt, hogy a biztosítási díj felhasználásával megvette a válságos években csődbe jutott UNION malmot is. Attól kezdve két malommal vívta harcát a részvénytársaságokkal. A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentése szerint 1875-ben ő foglalkoztatta a legtöbb malommunkást Budapesten. Bámulatos pályafutását a kortársak a svájci szívósság, a szorgalom és a hozzáértés számlájára írták. Kétségtelen, hogy a részvénytársaságok elnökei, vezérigazgatói, műszaki és kereskedelmi igazgatói, valamint az igazgatóságokat irányító terménykereskedők szerepét ő egyszemélyben saját malmaiban, és így a vállalatokkal szemben jelentős rezszi-megtakarítást ért el, amit malmi modernizálására fordíthatott. A nagy Haggenmacher vagyon kialakulását Sándor Vilmos az ipari tőke jellegzetes koncentrációjával magyarázta. Mindez azonban csak elmélet, amely szerintem nem indokolta az ilyen mérvű pénzügyi hatalom kialakulását. A rejtély nyitja csakis egy magasabb fokú termelékenység lehetett. Az ebben az irányban folytatott kutatásom sikerrel is járt, 1982-ben a bécsi „Patentanwalkammer”-hez fordultam, Haggenmacher Henrik esetleges, még ismeretlen szabadalmait keresve. A bécsi szabadalmi hivatal készséggel bocsájtotta rendelkezésemre Henrik titkosított találmányait,¹⁹ melyek között olyan is volt, amely még nem került felbontásra. Így a hivatalnak külön engedélyt kellett kérnie a továbbításhoz. A 19. századi német szakirodalma már méltatta a találmányok egy részét, de a magyar technikatörténetben ezek mindeddig ismeretlenek maradtak. Így azonban bebizonyosodott, hogy Haggenmacher Henrik daraszék és különféle hengershék találmányaival

Andreas Liechti
kézműves címere

A Liechti család
címerpajzsa

magasabb termelékenységi szinten állta a versenyt, hengersizékeivel megelőzve Wegmann Frigyeszt és Mechwart Andrászt. Csak akkor vált meg saját szerkesztésű gépeitől, amikor a Ganz gyár Mechwart világsikerű hengersizékeit gyártani kezdte.

Malmait szigorúan őrizte az idegenektől és teljes erővel védekezett az ipari kémkedés ellen. Cseh cégnél legyártatott hengersizékeivel megjelent ugyan a bécsi gépkiallításán (1875), de teljes gépi berendezését csak 1876-ban mutatta be, amikor az Iparkamara aranyéremmel tüntette ki működését.²⁰ Pénzügyi sikereinek titka a magas termelékenység mellett az exportban rejlett. Az 1876-ban kiküldött bizottság jelentése szerint fény derült arra is, hogy már évek óta kiépített piachálózata volt külföldön. Exportált Angliába, Franciaországba, Amerikába, Braziliába.

Zsenialitása vitathatatlan. Technikai végzettség nélkül is kitűnő gépeket szerkesztett. Ősztöne pénzügyi vonalon szinte páratlan. Mint az Első Magyar Részvényserfőzde alapító tagja (1867) már betekintést nyert és bizonyos tapasztalokat is szerezhett a sörüzlet vonalán is. Hallatlan merészséggel, az 1870–73²¹ közötti válságidőben, – a sörüzlet hullámvölgyében – megvette az 1869-ben felújított Frohner-féle sörgyárat Promontoron,²² amely felszerelését illetően első helyen állt az országban. Legidősebb fiát, Henriket (2) – aki eredetileg molnárnak készült²³ – ekkor elküldte a zürichi Polytechnikumra, hogy ott szerezzon előbb kellő kiképzést, majd Németországba, Franciaországba és Angliába, hogy a sörgyártás terén kellő gyakorlatra tegyen szert. Közben a sörüzlet válságos éveit egymaga vészelte át és a gyárat csak 1880-ban adta át hazatérő fiának, ezzel megalapozva a leendő sördinasztiát.

Évszázados távlatban úgy tűnik, hogy a 70-es évek Henrik legkiemelkedőbb korszakát jelentették. Mint két malom tulajdonosa szakmai vonalon ő vezeti a Wegmann-féle porcelánhengerek elleni harcot, majd Naeff Ferencsel, az Erzsébet Gőzmalom igazgatójával közösen sürgetik a Ganz-gyárban Mechwart hengersizékeinek legyártását.

Társadalmi vonalon is megalapozta nevét. Az 50-es években bevándorolt kétkezi molnár 1872-ben svájci konzul lesz és e tisztségét 40 éven át viseli. Az 1870–80-as években a malomipari termelésben is mindig az élmezőben jár. Mint a malomegylet választmányi tagja, harcol a vámviszonyok, az osztrák elnyomás, majd pedig az „örlési forgalom megszüntetése” ellen. Svájci állampolgárságáról nem mond le, de körömszakadtáig küzd a magyar érdekekért. Érdekes módon a bárósított terménykereskedőkkel és az ún. pénzarisztokráciával nem barátkozott. Családi hagyomány szerint neki is felajánlották a magyar nemességet, majd a báróságot, amit kitartóan visszautasított azzal az érvel, hogy négyszázéves kézműves címerét sohasem fogja felcserélni egy pénzért vásárolható rangért.

Amikor a malomüzlet lehetőségei hanyatlanak, akkor termelés terén visszaesik a részvénytársaságok mögötti 6–7. helyre szorul vissza. Újabb üzletet az építkezésben keres; 1910-ig eljut Budapest ingatlantulajdonosainak élcsoportjába és 16 házával Budapest²⁴ legnagyobb adófizetői közé számít. Ezen a vonalon is főként a minőségre törekszik, és csak a legkiválóbb építésekkel dolgoztat. Ybl Miklós, Unger Emil, Schubert és Hiskisch, Petschacher Gusztáv, Hubert József neve fűződik építkezéseihez, melyek koronáját a Sugár út 66. sz. alatti konzuli palota jelenti, amely ma Andrassy út 52. sz. alatt műemléknek számít. A

telket 1880-ban vette, a házat Schmahl Henrik tervezte, Wahl Hugo²⁵ volt a kivitelező és 1885-ben készült el. A konzuli palota mai, lezüllesztett állapotában is a tervező zsenialitásáról és a megrendelő hallatlan nagy igényeiről tanúskodik.

Szükség is volt erre a reprezentatív épületre, mert Henriknek felnövő leányai érdekében ki kellett lépnie a puritán elzárkózottságból, a malomudvarban felépített lakóházból, hogy vagyonának megfelelő keretet biztosítson.

1900-ban városrendezés miatt kénytelen volt Szemere utcai malmát lebontani, de ugyanakkor kibővítette a Katona József utcában lévő malmát; a Lipót körúton pedig a malom helyébe hatalmas bérházakat építtetett, amelyek a Vígszínházzal szemben még ma is dacolnak az államosítás következményeivel és az idő vasfogával.

Jótekonysága közismert volt. Híven támogatta a protestáns létesítményeket, a Bethániát, a Bethesda-t; 1889-ben felesége emlékére 4000 koronás alapítványt létesített az Országos Protestáns Árvaházban. 1907-ben betöltött 80-ik születésnapja alkalmából 50 000 koronát²⁶ ajándékozott jótekonycélú intézményeknek. Vagyonára jellemző, hogy még életében minden gyerekének 1 000 000 aranykoronát juttatott, míg – a sörgyártól eltekintve – végrendelete mintegy 30 000 000 aranykoronáról intézkedett.

1917-ben méltó keretek között temette a családot, a malomipar és a társadalom a Kerepesi temetőben lévő Haggenmacher kriptába (bal 312). A kriptá a világháborúban erősen megsérült, de a temető-igazgatóság védelem alá vette és műemléknek nyilvánította. Az 1992-ben kezdődött renoválást 1993 halottak napjára fejezték be. Ma már teljes pompájában örzi Haggenmacher Henrik emlékét.

Haggenmacher Károly

Haggenmacher Károly világhírre vezető pályafutása minden vonalon szöges ellentétben állt Henrikével. Az ő gyerekkora már nem esett az apai csőd mélypontjába; tíz éves volt, amikor a család pénzügyi egyensúlya újból helyreállt. Svájci adatok szerint előbb polgári, majd ipari, végül kézműipari iskolát végzett, utána a nagynevű Sulzer Finommechanikai üzembe került gyakornoknak. Itt döbönt rá, hogy fokozódó rövidlátása miatt nem alkalmas finommechanikai munkákra, így ő is a malomipart választotta. A svájci Heiden-

ben tanulta ki a mesterséget.²⁷ Vándorkönyve nem maradt fenn, így csak annyit tudunk, hogy 1856-ban már a Henrik bérelte Ördögmalomban dolgozott és így tanúja lett bátyja problémájának, akinek főgondja, hogy miként lehetne kevés befektetéssel a régi vizimalmot gőzgéppel felszerelni. Károly nyilván itt kapott impulzust arra, hogy néhány éven át járja az országot és régi malmok felújításával vagy átalakításával²⁸ foglalkozzék. Nagy segítségére lehetett e tekintetben a továbbra is Nagyváradon működő legidősebb bátyja, Emanuel, aki jól ismerte az ország keleti részének malmait. Károly a malomépitésben szerzett tőkével és gyakorlattal 6 év múltán visszatért Svájcba, ahol átmenetileg terménykereskedelemmel foglalkozott, hogy annak minden fortályát kiismerje. Két fivérértől már tudta, hogy a terménykereskedelem milyen lényeges szerepet játszik a Monarchiában. 1863-ban érkezett végleg Magyarországra. Elhelyezkedése, hála sokirányú gyakorlatának, az akkor már gőzmalom-tulajdonos Henrik árnyékában nem okozott problémát. Közös működésről már eleve nem lehetett szó, mert Henrik szinte zsarnoki természete mellett Károly egyéni elképzelései aligha érvényesülhettek volna. Másrészt mindketten tudták, hogy erélyes és önféjű lényük nem alkalmas az együttműködésre. Károly így először a Pesti József Hengermalomban helyezkedett el mint főmolnár,²⁹ majd az Első Pest-Budai Gőzmalom Társulathoz szegődött előbb főmolnárnak, ezután rövidesen ő lett az 1866–67-ben épült pesti malomnak műszaki egyben kereskedelmi igazgatója.³⁰ Élete végéig ennél a vállalatnál dolgozott és mint vezérigazgató majd mint elnök fejezte be pályafutását.

A sors iróniája, hogy Henrik öteemeletes malma és az Első Pest-Budai Gőzmalom egyidőben, szinte versengve épült közvetlen egymás mellett, mivel a telkek a Szemere utca sarkán érintkeztek egymással. A magántőkével dolgozó Henrik a részvénytársasági tőkével építő Károllyal találta magát szemben, mint legnagyobb konkurensével. Családi hagyomány és fennmaradt levelezés szerint az így kialakult ipari verseny nem zavarta meg testvéri viszonyukat; ki-ki háborítatlanul ment a maga útján. A magántőke és a részvénytársasági tőke természetszerűen ellentétes magatartást követelt. Míg Henrik szerzett ipari tőkéjével, találmányai révén saját malmaiban növelte termelékenységét, addig a lényegében tőke nélkül indult Károly találmányainak eladása révén szerzett vagyont. Ezzel szemben Henriket csak 100 évvel találmányai ke-

letkezése után, az 1980-as években sikerült Pénzes István műszaki segítségével a feledés homályából kiemelni, míg Károly a Műszaki Nagyja-ink³¹ között szerepel. Kétségtelen azonban, hogy a két fivér versenyfutása a malomipar terén rendkívül előnyösen hatott a magyar malmászat fejlődésére.

Míg Henrik Winterthur ősi nemzetségéből származó, de kétkezi iparoscsaládból nősült, addig Károly pesti polgárleányt, Szalay Gizellát vette feleségül, aki valószínűleg az „Ágoston”-ág egyik oldalhajtásából származhatott. Míg Henrik 10 gyermeket nevelt fel, addig Károly házassága gyermektelen maradt. A sors különös szeszélye, hogy Henrik feleségéről sem fénykép, sem más emlék nem maradt fenn, addig Károlynak és feleségének életnagyságú arcképe ma is látható a „Németajkú Református Egyház” (Alkotmány u. 15.) fogadó-termében. A gyermektelen házaspár mindent megtett, hogy örökösöt biztosítson neve és vagyona számára. Károly nővére, Barbara 1889-ben a Württembergből származó Karl Maier felesége lett, akitől utóbb elvált. Két fia, Karl és Wilhelm, Haggenmacher Károly intencióinak megfelelően Magyarországra jött, ahol nagybátyjuk teljes támogatásában részesültek. Az egyik Maier-utód közlése szerint apját Károly nevelte és örökbe akarta fogadni, ami azonban nagyanyja ellenkezése miatt sajnálatos módon megghiúsult. Az utód nélküli sors lett Károly életének egyetlen kudarca.

Míg Henrik malmokat létesített, sörgyárat vett, 16 bérházat építtetett, majort vett a Hermina mezőn, addig Károlynak csak egyetlen bérháza volt, a Margit-rakpart 54. sz. alatt. Ő maga az 1873. évi Adressen Kalender szerint a Valerodamm 390 sz. házban lakott. Svájcban 1985-ben beszerzett végrendelete szerint vagyonát értékpapírokban tartotta. Teljes visszavonultságban, csakis munkájának élve került minden feltűnést. Egyedüli kivétel az Istenszeme villa³² volt, amelyet több mint 100 holdat kitevő erdő vett körül, ekként biztosítva magányát és nyugalját. Ez lett öreg korának menedéke. Ebbe fektetett bele minden elképzelhető: gyönyörű parkot létesített a kis tóra néző ház körül, utakat, gazdasági épületeket, erdészházat építtetett és a viharvert házat műértő ízléssel alakította át saját elképzelései szerint. Az a ház színes, berakott üvegablakaival, régi svájci kályháival olyan volt, mint egy ékszer az erdők mélyén. Valószínűleg maga sem tudta, hogy milyen történelmi értéket mentett át egy mindent

leromboló utókor számára. Mert az erdő a tenger-szem-szerű tóval, melyet oly nagy szeretettel és hozzáértéssel ápolt, valamikor Mátyás király kastélyához és vadászterületéhez tartozott. A villa eredetileg egy faoszlopos tornáccal ellátott kis ház volt. Díszítő elemét olyan embléma képezte, amelynek háromszögében egy napsugarak-övezte szem volt látható, mint tipikus szabadkőműves jel. A kis ház innen nyerte nevét. Történelmi nevezetessége, hogy 1837-ben itt fogták el az erdők mélyén rejtőzködő Kossuth Lajost.³² Amikor Károly a házat átépítette, tiszteletben tartotta az emblémát, annál is inkább, mert jelen kutatásig úgy látszik senkinek sem jutott eszébe, hogy ez valójában nem keresztény, hanem szabadkőműves jel. Zakariás G. Sándor szerint 1961-ben még megvolt az Istenszeme festett képe, sőt a márványból készült Kossuth emléktábla is a később Kossuth kollégiumnak nevezett ház gyűjteményében. Azóta nyoma veszett. A ház faláról levésték az Istenszeme emblémát, kidobták a színes üvegablakokat, a régi kályhákat, a falborításokat, tönkretéve a házat, a parkot, az erdőt. A gyönyörű kis tó helyét ma kiszáradt, esős időben mocsaras talaj jelzi.

1837-ben a ház majorral együtt a Stettner-család birtokában volt. „Herr Sebastian Stettner” mint festő, Buda polgárainak statisztikája szerint 1736-ban nyert polgárjogot, 1790-ben pedig Gabriel Stettner (ad fundus) telektulajdonos. 1839-ben a ház kovásznai Kováts Zsigmond tulajdonába ment át, aki mulatóhelyet és vízgyógyhelyet akart a Disznófő körül létesíteni. Valószínűleg ebben az időben történt³² a ház első átépítése. A történelmi múlthoz méltó formáját azonban Haggenmacher Károly adta meg mind a háznak, mind környezetének.

Károly 1873 óta sorozatosan beadott találmányaival, végül a világhírűvé vált síkszítáival hatalmas vagyonra tett szert. Örökös hiányában, a jótekonyságot és a mecénási tevékenységet tűzte ki élete céljául. Legjelentősebb magyarországi adománya az 1880-as évek elején a „Budapesti Német Református Leányegyház” részére telekvásárlásra juttatott 20 000 korona volt, amelyet 1887-ben újabb 50 000 koronával toldott meg, hogy Bethánia³³ néven árvaházat létesítsenek. Az árvaház a Bethesda-kórház közelében volt, de már nem tisztázható, vajon meglévő épületben, vagy pedig e célra épült házban helyezkedett el. Az alapítólevél, melyet a Németajkú Református Egyház (Alkotmány u. 15.) ma is őriz, 1893. március 23-án

kelt. Az árvaház a II. világháború során megsemmisült, a telket államosították de évkönyvei a Széchenyi-könyvtárban mind megtalálhatók. Károly a Haggenmacher nemzetség 500 éves történetének talán egyetlen, de világhírű tagja, aki mecénási szerepet töltött be. Svájcban ezt nyilván is tartják, míg Magyarországon 45 év történelem-pusztítása során feledésbe merült. Egyedül Cserey Éva múzeológus emlékezett meg róla „Rudolf Kuhn festett kályhacsempéi” című tanulmányában (1967).³⁴ Károly ui. ma már felbecsülhetetlen értékű, 53 darabból álló, 18. sz.-beli svájci, különleges kályhacsempéből álló gyűjteményt vásárolt 1885-ben Adolf Scheuchzer híres baseli műgyűjtőtől az Iparművészeti Múzeum részére. Az erre vonatkozó levelezés megtalálható a múzeum levéltárában; további adományai nem kerültek publikálásra. Ezzel szemben Svájc híven őrzi emlékét, minthogy vagyont majdnem teljes egészében svájci alapítványok létesítésére és Winterthur városára hagyta.³⁵ Végrendeleti mérlege 44 160 823.25 korona aktívát jelez, amelyben az Istenszeme villa és a hozzá tartozó erdősség mindössze 155 339.25 korona értékkel szerepel. Egyedül ezt örökölték Henrik utódai, azzal az indokkal, hogy az „örökölt vagyon nem serkent munkára”. A sok örökösre és egyéb problémákra tekintettel a család ezt az ingatlant az 1930-as években eladta a városnak. Míg Magyarországon minden magánvagyonuk elveszett, addig Svájcban Károly legkü-

lönbözőbb célú alapítványai kiválóan működnek és gyarapítják vagyonukat. Károly születésének 150-ik évfordulóján a „Der Landbote” (1985, Nr. 59, p. 13) még arról is megemlékezett, hogy amikor Svájc 1916-ban az első világháború idején nehézségekkel küszködött, Károly 1.000.000 svájci frankot juttatott három ottani alapítványának, hogy kamataiból a rászorultakat támogassák. Az évforduló alkalmából több méltató cikk jelent meg érdemeiről. Winterthur városa ma is nagy tisztelettel, – „Ein grosser Wohltäter an der Stadt” – emlékezett meg róla. Emlékét Winterthurban tábla őrzi a „Villa Sonnenberg” nevű öregek otthonának falán, amely szintén alapítványai közé számít. Csak mi töröltük ki nevét Budapest várostörténetéből. Szerencsére a malomipar híven őrzi munkássága emlékét. Pénzes István a „Műszaki Nagyjaink”-ban örököltette meg; a Malomipari Múzeum állandó kiállításon mutatja be találmányait és a múzeum igazgatója, Kirsch János, 1985-ben sírkoszorúzással egybekötött nagyszabású emlékművet rendezett születésének 150. évfordulóján.³⁶

– Haggenmacher Károly öregségére megvakult, és ezért 1921-ben önkezevel vetett véget életének, az Istenszeme villában. Nem tudott munka nélkül élni.

(Befejezés következő számunkban)

Pekár Zsuzsa

JEGYZET ÉS HIVATKOZÁS

1) Wegmann, Emil: Die geschichte der Familie Haggenmacher von Winterthur. In: Neujahrsblatt der Stadtbibliothek Winterthur, 288, 1957. 77. p.

Pekár-Pénzes: Heinrich Haggenmacher, Bahnbrecher der ungarischen Mühlenindustrie. In: Die Mühle und Mischfuttertechnik, Detmold 1985. 149. p.

2) Pekár Zsuzsa: A Magyarországra bevándorolt Haggenmacher család. Turul 1993/3. 23. p.

3-4) Vö.: 1. jegyzet

5) Wegmann: i.m. 103–105. és 115. p.

Henrich (2), 1855–1917

Viktor Alexander Géza 1857–1891

Walter 1859–1921

Kasper Róbert 1863–1921

Paul Árpád 1865–1914

Marie Martha 1867- nincs adat

Melanie Louise 1869- nincs adat

Frederika 1871–1898 (a)

Oskar 1874–1942

Bertha Louise (Lily) 1878–1970 (b)

A túl fiatal korban elhunytak itt nem szerepelnek.

a) a halálozási adat kiemelve: a Saxlehner leszármazási táblázatból in: „Vizkutatás” 1989 2. sz.

b) Pekár Zs.: a Dreher család története, kézirat. MTA Mezőgazdasági Kutatóintézet Könyvtárában, Martonvásár.

6) Kiemelve a Haggenmacher leszármazási táblázatból, kézirat.

7) Lorenz Liechti már 1454-ben toronyórát épít Solothurnban, 1514-ben egy másik Laurentius Liechtit bízzák meg, hogy a müncheni „Frauenkirche” részére asztronómiai órát készítsen, 1529-ben ugyanő szereli fel Winterthurban az 1870-ig fennállott tornyot (Marktgasse) olyan művészi órával, amely harangjátékán kívül a Nap és a Hold állását is mutatta. 19 toronyórája maradt az utókorra, amelyek közül egynéhány még ma is működik. Óráit hatágú csillaggal, évszámmal és „L.L.” monogrammal jelölte.; Schenk, Adolf: Die Uhrmacher von Winterthur und ihre Werke 72. p.; In: Neujahrsblatt der Stadtbibliothek, 290., Winterthur, 1959.; Frommer, I: Turnuhrmacher in Kanton Zürich, In: Zürcher Chronik 1970/4 183–186. p.; Frommer, I: Die Uhrmacher Liechti aus Winterthur, In: Zürcher Chronik 1976/4 183. p.; Klau, Hans: Die alten Winterthurer Geschlechter und ihre Wappen (Liechti) I.

und II. 1954. 266, 272. p.; In: Neues Winterthurer Tagblatt (NWT); Klau, Hans: Die Uhrmacher aus der Familie Liechti, In: Neujahrsblatt der Stadtbibliothek Winterthur, 290., 2959. 1. p. a) Allgemeines, Wappen; b) Einzelne Persönlichkeiten; Klau, Hans: Die alten Winterthurer Geschlechter und Ihre Wappen (Blum) In: NWT 54 Nr. 49.

8) Schenk, Adolf: Liechti leszármazási táblázat.

9) Pekár Zsuzsa: i.m. Turul 1993/3. 23. p.

10) Klau, Hans: Die alten Winterthurer Geschlechter und ihre Wappen. I. és II.p.

11) Pekár-Pénzes i.m.

12) BFL 11902 V.22/1863. 1. és 2. sz.; BFL IV: 1303 f II/17 1862.; H.H. 1861-62 és 1865 anyaga.; Sándor Vilmos: A Budapesti Nagymalomipar Kialakulása 345. p., in TBM XIII., k; 1959 ui. 350. p.

13) BFL 19658/486 Szépitési és Építési Bizottmány jk. Telekátírási jk 1862-66.; BFL VI-50/1863. 862. 1011/62

14) BFL/486. 1865. VIII. 11.; BFL 26594. 1865. X.31.; Pekár Zs.: Haggenmacher Henrik Lipótkörúti malma. Gabonaiipar, 1893. 1. sz. 24. p.; Sándor Vilmos: i.m. 369., 378. p.

15) Telekátírási jk. 1866-67; BFL 1867/64543; Buza Péter: Herminamező 1992. Haggenmacher Villa Helvetia, Edison u. 9., egykor Haggenmacher u. 21, 64, 134. p. 8.sz. kép.

16) BFL 35.900/1868, II/17 ill. V/22/1868

17) Lechner: Budapest Építőművészeti topográfiája 1917. 1. Sugár út.; Preisich Gábor: Budapest városépítésének története, Bp., 1964. 62. p.; Ybl Ervin: Ybl Miklós Bp., 1956. 141. és 58. p.; Varga László: Egy finantókéskarrier (Weiss) „Történelmi Szemle” 1983/1.; Genthon I. Mo. Műv. Eml. III. k.; Zakariás G.S. Bp., 1961.; Edvi Illés A.: Bp. műszaki útmutatója 1896. 185. p.; Népköztársaság útja 32. 44. 144. p.

18) Burchard Conrad: Rapport sur l'occasion de L'Exposition Nationale de Bp., 1885.; Bp., 1887. 46. p.

19) Pekár Zs.: Haggenmacher Sné gyűjtemény anyagában Széchenyi könyvtár, Kézirat osztály; Pekár-Pénzes: Gabonaiipar, 1987: Adatok és feljegyzések a hengerek történetének háttéréről. XXXIV/1, 2, 3, 4, és 1988. XXXV/1.

20) Anyagi érdekeink 1876/IX/30 VI. K. p. 87.

21) Adressen Kalender 1873. CXIV/94. kép 1. hirdetés.

22) Pester Ll. 1869. Nr 143 Ein Eröffnungsfest in Promontor.

23) Neue Züricher Zeitung 1712/1929 Aus Winterthur (Korr)

24) Sugár út 32., 36., 38., 40., 42., 44., 52.; Lipót körút (9), 11., 13., 15., 18.; Teréz körút 17., Szentkirályi u. 11., Kádár u. 7., Villa Helvetia, Katona J. u. 2b. (1. végrendelet); Vörös Károly: Budapest legnagyobb adófizetői 1873-1917. In.: TBM XVII. k. Bp., 1966. 157. p.

25) Fővárosi Tervtár 28666.; Borsos-Sódor-Zádor: Budapest építészettörténete, városképei, műemlékei. Bp., 1959. 262. p.; Sós Aladár: Die ungarische Baukunst am Ende des 19 Jh-es. Palais Haggenmacher. 246. p.

26) ML. 1907/I/22. 25. sz. 653. p.

27) Bachmann, Hans: Ein grosser Wohltäter der Stadt.; In: der Landbote Nr. 59. 13. III/1985. Stadt Winterthur

28) Wegmann, Emil: Geschichte der Familie Haggenmacher von Winterthur, 288. p. Neujahrsblatt der Stadtbibliothek Winterthur 1957. 79-80. p.

29) Uo. 80. p.

30) Sándor V., i.m. 394. p.

31) Péntes István: Haggenmacher Károly in: Műszaki Nagyjaink, Bp., I.k. 1967. 467. p.; Péntes István: Haggenmacher Károly malomgépészetéről születésének 150. évfordulóján, In.: Gabonaiipar XXXII/3. 1985.; Pekár-Pénzes: Neue Forschungsergebnisse über Carl Haggenmacher, der Erfinder des Plansichters In.: Die Mühle i.m. Nr. 32, 1985.; Pekár Zs.: Erinnerung an Carl Haggenmacher anlässlich seines 150. Geburtsjahres. In.: Die Mühle i.m. Nr. 44. 1985.

32) Pekár Zs.: Pusztuló történelem. Kézirat. Az Istenszeme villa emlékényaga: (Széchenyi Köyvtár kézirattár. Pekár Zs. H. Sné gyűjtemény.) Minden ezzel kapcsolatos kutatás pl. szabadkőműves jelek stb. itt lesz megtalálható a közeljövőben.

33) Buza Péter: i.m. 63., 64., 65. p.

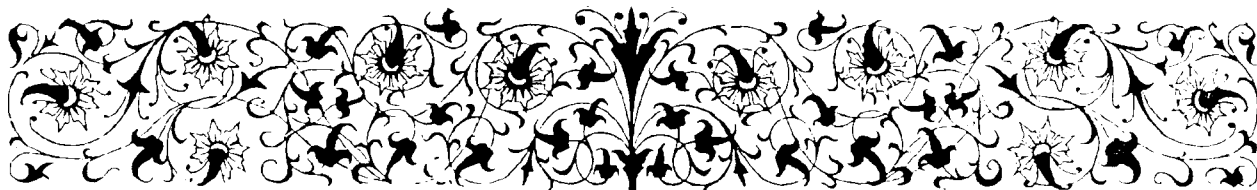
34) Cserey Éva: Svájci kályhacsempék a XVI-XVIII. századból, In: Iparművészeti Múzeum évkönyve XI., k. 1968.: „Haggenmacher Károly 1885-ben 53 db tárggyal gyarapította az Iparművészeti Múzeumot”. „A gyűjteményről beszámol a Művészi Ipar 1885.; Cserey annyiban téved (59. p.), hogy a kézzel írt német levelekben nem vette észre, hogy H.K. levelezése Radisits Jenővel 1855-ből származik, és azt R.J. még titkári minőségében folytatta és nem volt tudomása a Szalay Imrével (akire H.K. csak névvel, rang meghatározás nélkül hivatkozik) folytatott megbeszélésről. Meghatározott tárgyakat kért, akkor amikor a kályhacsempé gyűjtemény már útban volt Svájcól a múzeumba, Szalay Imre címére. A Szalay Imrével folytatott megbeszélés és barátság az egyedüli alap, miszerint feltételezhető hogy Károly felesége a Szalay családnak ehhez az ágához tartozhatott.; Cserey Éva: Rudolf Khun festett kályhacsempéi Iparművészeti Évkönyv VIII.k. 1965 ill. X. k. 1967. (A különnyomaton két kézzelírt dátum szerepel. H.K. ajándékozására vonatkozó levelezés az Ipm. Múz. adattárában van 207., 217., 221., 224., 242/1885. sz. alatt. Az ajándékozás 12 000 Ft értéket tett ki.

A fennmaradt számlák alapján megállapítható, hogy H.K. az állandó kiállításon látható vagyontérő kályhacsempéken kívül 45 további tárgyat küldött még a múzeumnak, amiről azonban hallgat a feljegyzés.

35) Neue Züricher Zeitung Nr. 438/1930. Kleine Mitteilun-gen. Ebben szerepel H.K. hagyatéka, amely csak özvegye halála után került svájci tulajdonba, a közbejött infláció folytán nagy veszteséggel. Az örökösök – a Hilfgesellschaft Winterthur, a Stadtgemeinschaft Winterthur, a Kantonal-Zürcherische Gemeinnützige Gesellschaft és a Schweizerische Gemeinnützige Gesellschaft – fejenként 240 000 F. értékhez jutott jótékony célú alapítványok létesítésére. Az erre vonatkozó végrendelet másolatát és levelezést Svájcól rendelkezésemre bocsájtották, sőt van olyan cég is, amely jelenkori mérlegét is megküldte. Tehát ma is virágozó vállalkozások. 1. Széchenyi kézirattár, P.Zs., H.Sné gyűjtemény.

36) Pekár Zs.: Megemlékezés Haggenmacher Károlyról születésének 150. évfordulóján. In.: Gabonaiipar 1985. 2. sz.; Kirsch János: Emlékünnepség Haggenmacher Károly születésének 150. évfordulója alkalmából. In.: Gabonaiipari Híradó 1. sz. 13. p.

A BUDAPESTI MAGYAR UTCA ÉS A NÉVADÓ CSALÁD

Pest Belvárosának szélén húzódik a fél kilométer hosszú, hajlott vonalú, szűk, egyszerű házakal talán aránytalanul magasra beépített Magyar utca, amely a nyüzsgő Múzeum körúttal párhuzamosan váratlan nyugalommal és csenddel fogadja a járókelőt. Mintha itt elkésett volna az idő egy évszázadot – talán a nyugdíjas színészek otthona is hozzájárul ehhez a hangulathoz, amely ma az utca legnevezetesebb intézménye. Pedig régebben rossz híre is volt az utcának, számos „előkelő” nyilvános házával. De nagyon régen, amikor a házdvarokban itt-ott most is megtekinthető városfal még eredeti céljainak szolgált, itt a beépítetlen falmenti sorról jutottak fel a védők a gyilokjáróra. Ezzel szemben húzódott akkor egy gyéren beépített, kisebb-nagyobb kertekkel megszagott házsor, melyet a törökök kiűzése után „Stadtmauergasse” (Városfal utca) néven írtak össze 1695-ben.

A fal menti sort a XVIII. század első éveiben engedték csak beépíteni; az apró telkeken napszámosok, kapások támasztották falusias házacskáikat a városfalhoz. Ez a szegényes település alkotta meg a kétsoros utcát, amely a legrövidebb irányban kötötte össze a Hatvani és Kecskeméti kapukat, és különböző nevekkel volt emlegetve: „Szabó rondella utca”, majd alsó részében „Bástya utca”, feljebb pedig „Városi bástya utca”, ugyanígy „Kecskeméti kapu felé” illetve „Hatvani kapu felé” is, míg 1750 után egyik része „Alsó bástya utca”, a másik, a Hatvani kapui részén pedig „Unger Gasse” lett.

Az első gondolat annak magyarázatára, hogy az utcanév magyar változata máig megmaradhatott, természetesen az, hogy az új név magyarok lakta utcát jelentett. De mivel az utca addig határozot-

tan a városfalakra vonatkozó neveket viselt, az ilyen egészen más értelmű névváltozást – az akkori spontán utcaelnevezés szokásai szerint – csakis valami igen figyelemreméltó új körülmény idézhette elő. Megemlítendő, hogy a betelepítések által egyre inkább elnémetesedő Pesten korábban egészen más helyen létezett egy „Hungar Gässl” a mai Bástya utca táján.

Érdeklődésünk tehát az utcanév keletkezését illetően elsősorban a Hatvani (ma Kossuth Lajos) és Reáltanoda utcák közötti szakaszra összpontosul. Itt történtek ugyanis nagyobb változások még a XVIII. század első felében, mivel az utca megnyitását 1719-ig a ferenciek kertje akadályozta. A már megnyitott utca kezdete eleinte más irányban haladt, mint ma: egy 1743-ban kelt városterv tanúsága szerint a Magyar utca betorkolása távolabb esett a Hatvani kaputól, mint a mai Semmelweis (egykor Újvilág) utcáé. Az utcarész végleges átépítése, közelebb helyezése a Hatvani-kapuhoz, tehát nyilván a negyvenes években történt, amikor itt új tulajdonjogok és házépítések valósulhattak meg. Új sarokházak hatása az utcanévek keletkezésére pedig nem ismeretlen dolog Pesten: a terézvárosi Mittermeyer (Király, Majakovszkij) utca régi neve is a Mittermeyer család sarokházának emlékére utalt.¹ A mi esetünkben ugyanezt Budapest Főváros Levéltárának 253/77. számú igen becses leveléből a következő idézet tanúsítja: „Unger Benedek kovácmester és felesége (keresztneven Cordula) 1740 júniusában vették meg az Újvilág utca (mai Magyar és Semmelweis utca) 364-es számú házát Muczsh Ferenctől. A telekadókönyv szerint már 1736-tól adót fizetett a házért, melyet 1738-ig birtokolt, mikor Török Antallal felcserélte házát a Hatvani kapuval szemben fekvő 345-ös sz.

háza. A teleklevelek jegyzőkönyve – ez a hihetőbb adatot tartalmazza – a cserét 1746-ra datálja... Ma a 345. sz. háznak a Magyar utca 1. (Kossuth Lajos u. 17.), a 364. sz. háznak pedig a Semmelweis u. 17. felel meg.”

Bár Unger Benedek személye és életkörülményei még nem mondhatók eléggé tisztázottaknak, az eddigi kutatások alapján életrajza a következőkben ismertethető:

Pinkafőn (Pinkafeld, Burgenland), az egykori Vas megyei iparosvároskában vagy ennek közvetlen környékén született, 1703 körül, ahol a családnév már a XVII. századból ismert. Feltehető, hogy a középkori magyar határőrök ivadékai kapták ezt a nevet; a XVI. századbeli török dúlások után megmaradt leszármazottaikat az utóbb betelepülő németek kezdték így hívni. Maga Benedek nyilván mesterlegényi vándorlása során került Pestre. A szokásos érdekházasságot a nálánál idősebb özv. Lambeckné Cordulával a felső-vizivárosi római katolikus plébániatemplomban 1740. február 14-én kötötte, majd 1740. augusztus 22-én pesti polgárnak fogadták, ami lehetővé tette számára a fent említett tranzakciót a Hatvani-kapu környékén. S itt, a mai Kossuth Lajos és Magyar utcák nyugati sarkán, nyilván a negyvenes évek vége felé épített új házában nyithatta meg kovácsműhelyét – amely elég feltűnést keltett ahhoz, hogy a kis utcát attól kezdve róla nevezzék.

Unger Benedek ettől függetlenül is elég jelentős személynek tűnik az akkori pesti viszonyok között. Kétségtelen, hogy igen tekintélyes polgárrá lett. Már a polgárjog elnyerését is nyolc pesti kézművesmester ajánlásával kérvényezte, majd 1755. április 24-én a választópolgárok százas testületébe is beválasztották. Miután gyermektelenül özvegyen maradt, a rézműves Hagen család fiatalon megözvegyült leányát, Letzianné Klárát vette másodszer feleségül 1762. április 25-én a Belvárosi főplébániatemplomban, amelynek anyakönyveiben tovább követhető a család genealógiája. Sőt Benedek már korábban is számtalanszor szerepel ott keresztapaként. Házasságkötésénél nem kisebb személyiségek tanúskodtak, mint Pest két első polgára: Mosel József városbíró és Scopek Ferenc tanácsjegyző. Mosel, aki Pest történetében először lett polgármester, keresztapja volt Benedek 1763 és 1778 között született mind a nyolc gyermekének. Három eladó leánya közül különösen az 1776. augusztus 19-én született Rozália életpályája érdemel figyelmet: miután első férjét, Taucher Mihály aranyművest túlélte, 1809-ben

Wurm (később Almay) József dúsgazdag pesti vaskereskedő, háztulajdonos, majd földbirtokos neje lett, Irma unokájukat pedig gróf Széchenyi István fia, Ódön vette nőül.

Benedek iparos tevékenységéről és vagyoni viszonyairól csak kevés ismeretes. Kovácsműhelyének kiváló, forgalmas helye a Hatvani-kapunál, de a Kecskeméti-kapu felől is jól elérhető, mindenestre gyors gyarapodást hozhatott neki. Utóbb telekpárt szerzett a várfal mindkét oldalán, a mai Reáltanoda utca torkolatával szemben. Nyilván jól végezvén dolgát, Benedek 1781. május 15-én tért örök nyugovóra az egykori Felső temetőben. Ekkor, vagy nem sokkal ezután – legkésőbb 1791 után – a Magyar utca már egész hosszában az ő nevét viselte.

Az utcanév ilyen magyarázatának hites bizonyítéka természetesen aligha fog valaha is előkerülni. Utcaneveket akkor még szokásból, nem pedig hivatalos dekrétumok alapján adtak; a nemzetiségre utaló hangzás pedig a város növekedése során hamar feledésbe meríthette az elnevezés családnévi eredetét. Ennek jele az is, hogy az utcanév „Ungar” formában is elő szokott fordulni. Az „Unger” forma a régi térképeken és irodalomban mégis félreérthetetlenül követhető, egészen a városegyesítésig. A zavarok onnan származnak, hogy minden attól függött, ki mit tartott helyesnek, vagy hogyan fülelt oda a jegyző. Sőt, az utcaneveket önkényesen fordították németről magyarra és ismét vissza is. 1872-ig az utcák kettős nyelvű táblákat viseltek, s csak azután léptek fel kizárólagos magyar elnevezések. Ekkor lett az „Unger-Gasse”-ből végleg *Magyar utca*, és nyilván ekkor szűnt meg egy ferencvárosi másik Magyar-utca párhuzamos neve is.

Lehetséges volna, hogy mégsem családnévről volt szó? Láttuk, hogy az utcanév keletkezésétől annak magyar etimológia szerinti rögzüléséig több mint egy évszázad telt el. Az egykor közismert „Schmied-Unger” család akkor már többé-kevésbé elmerült a rohamosan fejlődő főváros néptömegében, a név pedig könnyen félreértelmezhető volt. De Unger Benedek összes utóda, női leszármazás ágain is, az egymástól való elszakadás és kölcsönös feledés ellenére – sőt még az egyik távolra költözött család is, amely már nem is tudta, merre van egyáltalában az az utca – kivétel nélkül máig azt vallja, hogy a Magyar utca a család nevét viseli. Ez a mély gyökér elég bizonyíték kell hogy legyen ahhoz – ha írott nyoma nem maradt volna is – hogy a hagyomány eléggé reális. Az 1970-80-

as évtizedek alatt három irányból folytatott családkutatások, amelyek a családok kölcsönös egymásra találását eredményezték, nem hoztak napvilágra olyan adatot, amely ezt kétségessé tenné.

Lássuk most röviden a „Schmied-Unger” örökösök még igen sokáig a Magyar utca táján forgó sorsát: Benedek második neje, Klára, 1807 körül kiadta a hagyatékot gyermekeinek. Két fia volt: az ifjabbik, Ferenc kapta az ősi Magyar utca 1. számú sarokházat, az idősebbik, Antal pedig a Magyar utca – Országút közötti várfallal szétválasztott háztelek tulajdonosa lett. Mindketten érett férfikorukban voltak ekkor, s két ma is virágzó családi főág megalapítóivá lettek.

Unger főág:

I. *Unger Antal* (1771-1835), igen gazdag kovácmester volt, számos bérpalota tulajdonosa. Két leánya és két fia nőtt fel. A fiatalabbik fiú volt Henrik (1809-1877), nőtlen, jogász és fővárosi képviselő, Budapest egyik leggazdagabb magánzó háztulajdonosa. Megrendelése szerint a fiatal Ybl Miklós építész 1852-ben tervezte a Múzeum körút-Magyar utcai átjáró házat, amely ma műemlék. Ezt Aigner Borbála, Henrik nővére örökölte.

II. *Unger Antal* (1801-1868), vaskereskedő, Magyarország egyik legjelentősebb ilyen kereskedésének, az Arany Kaszának megalapítója. Neje, Magdolna a neves építész, Pollack Mihály leánya volt. Négy fiúk és egy leányuk nőtt fel. Két fiú, III. *Antal* (1835-1907) és *Leó* (1840-1881) örökölték a vaskereskedést. Antal gyermektelen volt, Leónak *Emil* fia (1878-1925) viszont nőtlen maradt. III. *Antal* és *Leó* testvére, *Emil* (1839-1873) Ybl Miklós oldalán építési pályát kezdett, de figyelemreméltó tehetségét korai halála derékba törte.

A negyedik fiú, I. *Unger Béla* (1843-1920) egyedüli folytatója lett a családnak. Halle-ban végzett gazdasz, tovább gyarapította a családi vagyont mind Pesten, mind a Pollack földbirtok megszerzésével Tahiban. 1918-ban nemességet nyert tahi előnévvel. Nekrológiájában a „Pester Lloyd” (V.4.) megemlíti a Magyar utcának az Unger családnévre vonatkozását. Két házasságából három fia és két leánya született és nőtt fel, így utána három Unger ág virágzik tovább:

Dr. *Unger Richárd* (1877-1928) jogász, miniszteri tisztviselő, majd magánzó, megalapítója és tulajdonosa az Astoria hotelnek, szintén a Kosuth Lajos és Magyar utcák sarkán. Nekrológia az „Újság”-ban (III.4.) megismétli a Magyar utca névszármazását. Első fia, *István* (1905-1934) gaz-

dász, nőtlen volt. Másik fia, *Ödön* (1918-) Budapesten és Oxfordban végzett jogot, két fiával Angliában él, ahol jelentős keleti műtárgy-gyűjteménnyel rendelkezik.

II. *Unger Béla* (1885-1945) mélyépítő mérnök, az első világháborúban szerzett rokkantsága miatt hivatását nem gyakorolhatta. Egyetlen fia, *Mihály* (1925-) főépítésvezető, Budapesten él leányával és fiával.

Unger Ervin (1886-1965) huszáralezredes, két fia és egy leánya van: III. *Béla* (1918-) plébános Németországban, *Kristóf* (1933-) vegyésztechnikus, fiával szintén Németországban él.

Unger-Magyar főág:

I. *Unger Ferenc* (1778-1861) gazdag kovácmester, nyolc bérház és kőbányai szőlők tulajdonosa. Két fia és két leánya nőtt fel. Mindkét leány, *Karolina* és *Krisztina*, Erkel Ferenc, a nagy zeneszerző testvéröccseihez ment férjhez. Unger Ferenc a Magyar utca 1. sz. ún. „Elefánt” házában² élt és halt meg, ahol Erkel Ferenc is sok évig lakott. Két fia két családi ágat alapított.

Unger ág:

II. *Unger Ferenc* (1814-1858) hadbíró százados, egy fia és két leánya nőtt föl.

I. *Unger Emil* (1848-1911) kulturmérnök, MÁV főfelügyelő és kir. tanácsos. Ifjúkorában még részörököse volt az „Elefántnak”. Egy fia volt:

II. *Unger Emil* (1887-1968) gépészmérnök, elektrotechnikai műszaki igazgató, növelte a család jólétét. Egy fia és egy leánya van.

Fia, III. *Unger Emil* dr. (1926-) az orvostudományok kandidátusa, nyugalmazott tudományos főmunkatárs. Budapesten él gyermektelenül.

Magyar ág:

Unger-Magyar Gyula (1830-1908) müncheni művészakadémiát végzett építész, magánzó és az I. kerület előljárója. Családnévét 1861-ben magyarosította. 1869-ben ő intézte az „Elefánt” eladását, amely később lebontott. Egy fia és két leánya, *Irma* és *Etelka* nőttek fel. *Etelka* második házasságát báró Máriássy Tiborral kötötte.

Dr. *Magyar Antal* (1857-1909) jogász, huszárszázados, eltávozott Magyarországról, és a dél-dalmáciai Zelenika faluban 1902-ben szállodát alapított, ami a mai Montenegró idegenforgalma megalapításának számít. Neje, szül. *Jaczkó Ida*, Madarász Viktor festőművész közeli rokona volt. Egy fia és egy leánya nőtt föl.

Magyar Adorján (1887-1978) Rómában és Firenzeben kapott képzőművészeti kiképzés után hoteltulajdonos lett, majd különösen a szálloda 1948-ban történt államosítása után népszerűséget szerzett hungarológiai írásaival. Három fia és egy leánya van.

Magyar Zoltán (1928-) nyugalmazott okleveles építészmérnök leányával és fiával Németországban él. Fiági unokája van.

Magyar Csaba (1930-) nyugalmazott építésztechnikus két leányával és fiával Kis-Jugoszláviában él.

Magyar Ákos (1932-) elektrotechnikus Horvátországban él, két házasságából egy leánya és egy fia van.

Magyar Zoltán

ÁBRA MAGYARÁZATA

1. Österreichisches Staatsarchiv – Kriegsarchiv G I h 67, Bécsben, 1743. év. Pest tervében utólagos bejegyzések: „a” = Hatvani kapu. Vonalkázva az akkor még nem így nevezett Magyar utca. Ennek betorkolása a Hatvani (Kossuth) utcába nem felel meg a későbbi helyzetnek. Unger Benedek krb. a terv felvételezése idejében szerezte meg az itteni saroktelkét.

2. Pallas Lexikon 1893, Budapest cikkely. Tervfelirat: „Pest sz.kir. városa 1758-ban”. A Szabó Rondella utca betorkolása a Hatvani utcába megfelel a mai Magyar-Kossuth utcák helyzetének. Unger Benedek a 345-ös saroktelek tulajdonosaként az 1743-1758 közötti időben érintve volt ezzel az átrendezéssel. Figyelemreméltó a két egészen más Magyar utca a város déli sarkában: a „Lipót” meg az „Alsó Duna” bástyákról.

3. Térképrészlet a Hatvani kapu lebontása után, még az „x”-el jelölt Astoria Hotel építése előtt, Halácsy 1872-ben készült Pest-város térképe után. Feketével jelölve a Magyar utca 1-es, beludvaros, „Elefánt”-nak nevezett ház, 1869-ig az Unger-Magyar család tulajdonában: épülhetett 1758 után a 345-538-624 számú telkek összevonásával. Pontozással jelölve az 1852 óta álló, átjáró „Unger ház” (múemlék), amely a 342-437-614 számú telkek meg a jóval előbb lebontott Szabó Rondella helyét foglalta el. A Magyar utca név itt már több mint egy évszázada használatos (v.ö. Schmall L. „Buda-Pest utcái és terei” Bp. 1906). Illetve nevét Unger Benedek sarki kovácsműhelye, vagy házépítésének körülményeivel nyerte, egyben a régi két Magyar utca elenyésztevel.

JEGYZETEK

1. V.ö.: Schmall Lajos: „Buda-Pest utcái és terei”, Bp., 1906; „Budapest története” III. kötet. Bp., 1975.)

2. Az „Elefánt” aránylag magas, kétemeletes, sarokerélyes ház volt, s a Nemzeti Színház régi képein kivehető a háttérben. Az exotikus név a házra akasztott cégérre vezethető vissza: 1834-ben léteztek bizonyos „Eder F.M. Fűszer anyag Festék árúk és bor kereskedésből az arany Elefánthoz” feliratú borosüvegcímkék. Ez a még rokokó ízlés szerint aranyozott cégér aztán biedermeier feketére lehetett festve, mert a „Magyar Hírlap”-ban (1851. év, 1814. old.) egy a „Fekete Elefánthoz” címzett fűszer, csemege és borkereskedés hirdette a Hatvani utcából. Közelebbit hoz – már a ház eladása után – a „Vasárnapi Újság” (1873. év, 127. p.) azzal, hogy a „Fekete Elefánt” a Hatvani és Magyar utcák sarkán található. A házat a megmaradt családi iratokban ezért nevezik egyszerűen „Elefántnak”. A ház lebontása után a közismert elefántos cégért egy lenvászonkereskedés szerezte meg, a Váci utca 2. számú ház emeletére akasztva, ahol a vastartói állítólag még láthatók. Mivel a kis méretű cégéren a címszalag ilyen magasságban nem volt olvasható, ezt is feketére mázolták. Innen került a cégér a két háború között a Kiscelli Múzeumba.

tett a Hatvani utcából. Közelebbit hoz – már a ház eladása után – a „Vasárnapi Újság” (1873. év, 127. p.) azzal, hogy a „Fekete Elefánt” a Hatvani és Magyar utcák sarkán található. A házat a megmaradt családi iratokban ezért nevezik egyszerűen „Elefántnak”. A ház lebontása után a közismert elefántos cégért egy lenvászonkereskedés szerezte meg, a Váci utca 2. számú ház emeletére akasztva, ahol a vastartói állítólag még láthatók. Mivel a kis méretű cégéren a címszalag ilyen magasságban nem volt olvasható, ezt is feketére mázolták. Innen került a cégér a két háború között a Kiscelli Múzeumba.

ADATTÁR A MAGYAR CSALÁD ÉS A MAGYAR UTCA TÖRTÉNETÉHEZ

Bács Gyula: Jugoszlávia utikönyv. Bp., 1977.

Budapest története. III. és IV. köt. Bp., 1978.

Ferdinándy, Michael de: Genealogie als Weltgeschichte. „Herold” évkönyv. I köt. Berlin 1972.

Ferdinándy Mihály: Az ellenszegülők. San Francisco 1980.

Hevesi Lajos: Budapest és környéke. Bp., 1873.

Hidvégi Violetta: Adatok az Unger-ház történetéhez. In: Ybl Miklós építész 1814-1891. A Hild-Ybl Alapítvány kiállítása a Budapesti Történeti Múzeumban 1991. dec. – 1992. márc. Bp., 1991.

Jászai Géza: München und die Kunst Ungarns 1800 bis 1945. Ungarn Jahrbuch, Mainz 1970.

Komárik Dénes: Brein Ferenc és a pesti Brein család. „Építés és építészettudomány”, IV. 1-2. Bp., 1973.

Magyar Zoltán: Egy művészremete. In: Duna 11/1974., Fahrwangen (CH).

U.ö.: Hotel „Plaza” Zelenika od 1902. do 1960. godine. In: Boka évkönyv 6-7. Herceg-Novi 1975.

U.ö.: Magyar Adorján 90 éves. In: Duna 13/1977. Fahrwangen.

3.

1.

Pest 2.

U.ő.: Magyar Adorján emlékezetére. In.: Duna 1-2/1979. Fahrwangen.

U.ő.: Tempora Mutantur. Duna, karácsonyi irodalmi melléklet. Fahrwangen 1981.; *U.ő.*: Die Unger-Magyar, eine pester Bürgerfamilie. : „A d l e r” 12. (XXVI) Bd. H. 9/1982. Wien. Megismételve a „Donauschwäbische Familienkundliche Forschungsblätter” Nr. 27/83. Darmstadt.

U.ő.: „Lokanda” kontra „Plaza”. In: Monitor 1993. XI. 5. (V.ő. Susic).

U.ő.: 90 éves magyar hotelipari kezdeményezés Dél-Adrián. Előkészületben 1994 tavaszára: Pavilon, építészet-művészet-történet. Budapest.

Magyar Zoltán – Unger Emil: Kovácsmesterből városi patricius. „História” 2/1983.

D. Nagy András – Márai György: Az Erkel család krónikája. Gyula 1992.

Pallos Jenő – Illyefalvi Lajos: Pest és Buda polgárjogot nyert lakosai. Bp., 1930. körül

Patuchich, Joseph: Die Bürger Pest's. Pest 1834.

Pesti és budai címkönyvek: 1822, 1827, 1866, 1870, 1871-72, 1873, 1874, 1875, 1881, 1885-86, 1888, 1907.

Scherer Ferenc: Erkel Ferenc. Gyula 1944.

Schmall Lajos: Adalékok Budapest székes főváros történetéhez. Bp., 1899.

Sisa József: Unger Emil (1839-1873). „Műemlékvédelem” 3/84.

Unger Ödön tulajdonában lévő „Keir Collection”-t feldolgozó könyvekben (London 1976); Géza Fehérvári: Islamic Metallwork of the Eighth to the Fifteenth Century; B.W. Robinson, Ernst J. Grube, G.M. Meredith-Owens, R.W. Sketon: Islamic Painting and the Arts of the Fifteenth Century.

Unger Emil: Egy nyugat dunántúli eredetű budapesti polgárcsalád története. In: A magyar Tudományos Akadémia Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottságának értesítője – A Dunántúl története V. (1900-1944) – Veszprém 1968.

U.ő. – Magyar Zoltán: Ungerek a Magyar utcában, „Budapest” 4/1982.

Unger Emil – Magyar Zoltán: Letopis jedne pestanske gradjanske porodice, doseljene u Zeleniku pre jednog veka: In.: Boka, évkönyv, 15-16/1984. Herceg-Novi.

Vörös Károly: Egy pesti ház regénye. „Élet és Tudomány”, XXIII. 1971.

U.ő.: Budapest legnagyobb adófizetői 1873-ban. In.: Tanulmányok Budapest múltjából, XVIII. Bp., 1971.

U.ő.: Budapest legnagyobb adófizetői 1888-ban. Uo. XIX. 1972.

Ybl Ervin: Ybl Miklós, Bp., 1956.

Zádor Anna: Polláck Mihály. Bp., 1960.

Vasárnapi Ujság 1901. VII. 28. (fénykép: Zelenika, a végső állomás) Budapest.

2. KISEBB ROVATOK

CÍMERESLEVÉL-GYARAPODÁS A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRBAN

A Magyar Országos Levéltárban őrzött eredeti, vagy formahű, hitelesített másolatban megtalálható címereslevelekről az 1980. december 31-i állapotot tükröző levéltári segédlet¹ megjelenése óta történt gyarapodás ismertetésének folytatása² az alábbi jegyzék.

A címereslevelekről a következő adatokat közöljük: a fő címerszerző nevét, azt, hogy az adomány mire vonatkozik (címer, nemesség, rangemelés, stb.), továbbá megadjuk azoknak a személyeknek a nevét, akik a fő címerszerző által az adományban részesültek. Ez után következik a címer heraldikai leírása. Megjegyzésként szerepel, ha hamisítás nyoma fedezhető fel, ha a címerkép helye üresen maradt az oklevélen, ha az oklevél szövege eltér a szokványostól. A tárgyalt oklevél levéltári jelzete zárja az ismertetést, előtte utalás olvasható, ha Áldásy Antal: A MNM Könyvtárának Címereslevelei c. kiadványban³ az oklevél szerepel.

1. Nagy alias Oláh Péter

1632. november 9., Várad

I. Rákóczi György fejedelem

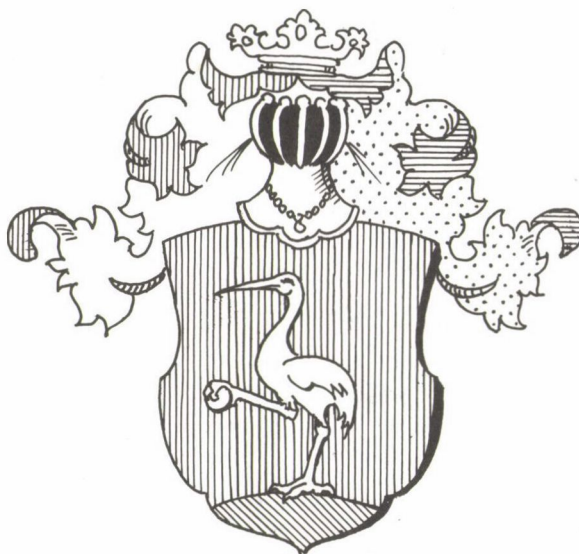
nemesség és címer

általa: fia János, Renes István és fia Péter, ennek felesége Damakos Ilona, lánya Renes Ilona, valamint menyé Lucza Ilona

Címerleírás: hegyestalpú tárcsapajzs vörös mezejének alján ezüst dombon jobbra fordult, felemelt jobbában arany követ tartó, arannyal vértezett ezüst daru. Sisak: szembe fordult, zárt, koronás. Takaró: vörös-ezüst, kék-arany.

Megjegyzés: az oklevél a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címert leírja, a plikán kihirdetési záradék. Az oklevél erősen sérült, hiányos, függő pecsétje töredékes.

Jelzete: R 319 Nagy al. Oláh család

1. Nagy al. Oláh Péter címere (1632)

2. Timár Demeter

1678. március 4., Fogaras vára

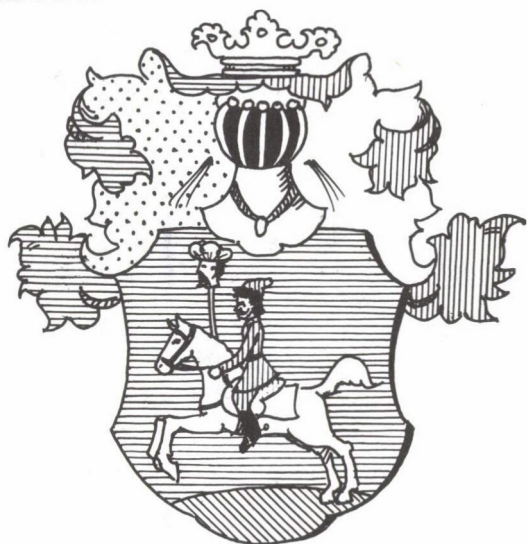
Apafi Mihály fejedelem

nemesség és címer

Címerleírás: ívelt talpú tárcsapajzs kék mezejének alján zöld talajon fehér lovon jobbra vágató, vörös kabátos és nadrágos, vörös-fekete süveges, fekete csizmás férfi, baljával a kantárt, jobbával cölöpös helyzetű kardot tart, melyre turbános török fej van tűzve. Sisak: szembe fordult, zárt. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: az oklevél a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címert leírja, a plikán kihirdetési záradék. A hártya ép, a függő pecsét sérült.

Jelzet: R 64

2. Timár Demeter címere (1678)

3. Füstös Miklós, csikszentgyörgyi

1671. augusztus 8., Radnót

Apafi Mihály fejedelem

nemesség és címer

általa: fiai István, Mátyás, Pál, Gergely, András, testvére János

Címerleírás – az oklevélen látható kép leírása: négyzetes keretben, kék háttérben, zöld talajon, fehér lovon balra lovagló, vörös kabátos, vörös-fekete süveges, zöld nadrágos, barna csizmás férfi baljával a kantárt tartja, felemelt jobbában pallos, a lovas mögött sárga szénaboglya(?).

– az oklevél szövege szerint katonai pajzs kék mezejében zöld talajon jobbra vágató fehér lovon jobbában szablyát tartó férfi. Sisak: zárt, koronás. Takaró: színeit nem adja meg, csak jelzi meglétét.

Megjegyzés: az oklevél élén látható rajz nem csak heraldikailag, de kivitelében is meghökkentő. Az oklevél szövege a címerszerző érdemeit nem részletezi, kihirdetési záradék nincs. A hártya ép, függő pecsétje kopott.

Jelzete: R 64

4. Végh alias Galgóczy Mihály

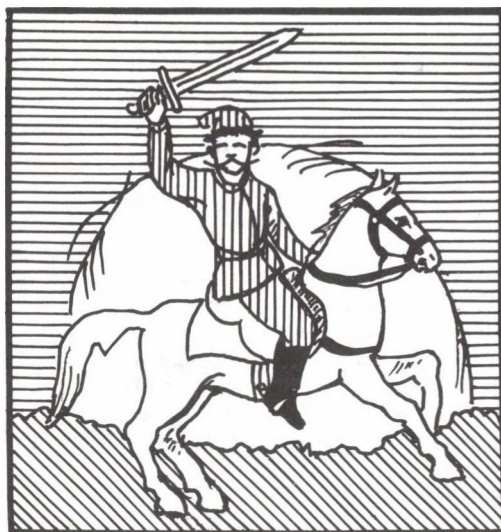
1687. szeptember 29., Bécs

I. Lipót

nemesség és címer

általa: fiai Péter, István, Tamás, testvére Menyhért

Címerleírás: álló, csücskőstalpú pajzs kék mezejében zöld hármashalom közepén arany koronából kinövő vörös ruhás, arany sujtásos és öves, vörös-arany süveges, szembe fordult,

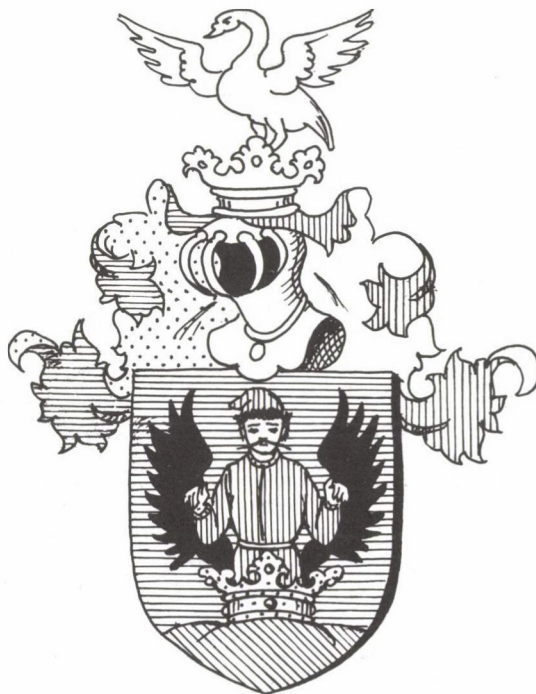

3. Füstös Miklós címere (1671)

bajuszos férfi két kezével a korona két szélén kinövő fekete sasszárnyat fogja. Sisak: jobbra fordult, nyitott. Sisakdís: koronában álló, jobbra fordult, kitejesztett szárnyú fehér hattyú. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: az oklevél a címerszerző érdemeit nem részletezi, a címert leírja, kihirdetési záradék nincs. A hártya sérült, az oklevél szövege nehezen olvasható, a függő pecsét elveszett.

Jelzete: R 64

4. Végh al. Galgóczy Mihály címere (1687)

5. Lorengo, Dominicus, bécsi kanonok

1715. április 13., Bécs

III. Károly

birodalmi nemesi rang és a „de Sulzberg” előnév

általa: rokonai Ferenc Antal, János Keresztély, és Jeromos, mind Lorengo

Címerleírás: álló, csücsköstalpú pajzs négyelt 1. és 4. arany mezejében lebegő helyzetben jobbra lépő, vörös, kétfarkú griff, felemelt jobbában egy zöld száron három arany liliom; 2. és 3. kék mezőben egy zöld száron három arany liliom lebegő helyzetben. Sisak: szembe fordult, nyitott, koronás. Sisakdísz: a pajzsbeli griff kinövő helyzetben, a koronából oldalt 2-2 zárt strucctoll hajlik ki, a jobb oldalon arany és kék, a bal oldalon vörös és ezüst. Takaró: kék-arany, vörös-ezüst.

Megjegyzés: az oklevél részletesen leírja a címerszerző és családjá érdemeit a 15. századtól, a címer szintén leírva, kihirdetési záradék nincs. A vörös bársonyba kötött, könyv formájú oklevél, valamint függő pecsétje ép, a lapok mindegyike díszített.

Jelzete: P 1881

JEGYZETEK

1. A Magyar Országos Levéltárban őrzött eredeti címereslevelek jegyzéke. Összeállította Nyulásziné Straub Éva. Forrástudományi segédletek 2. MOL Budapest, 1981. Kézirat.

2. Előző részek in: Turul 65.k. 1951-1992. Bp., 1992. 45-48. pp., 66.k. 1993/1-2. füzet. Bp., 1993. 29-32. pp., 66. k. 1993/4. füzet. Bp., 1993. 30-33. pp.

3. Áldassy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címereslevelei 1-8. k. Bp., 1904-1942.

5. Dominicus Lorengo birodalmi címere (1715)

Nyulásziné Straub Éva

FILKORN PÁL (1910–1993)

Nagy napon született: október 23-án... 1910-ben; 83-ik évét közelítette, amikor 1993. szeptember 16-án örök álomra szenderült. Alig két héttel elhunyt előtt láttam volt utójára, – először pedig 1971-ben, már jó két évtizednyi levelezést szublimálva ekként személyes ismerettségé. A szimpátia és barátság úgyszólván egycsapásra született a szívélyes szakmai levelezés töretlen folytatásaként.

Miről is leveleztünk e drótsövényes korszak zilált éveiben? – Afféle közös témákról, mint Zrinyi Miklós tizenkét gyermekének születésrendje, vagy az utolsó Báthoryak lengyel ősei, esetleg a horvát főurak magatartása a felszabadító háborúk után...

Csinján fogalmaztuk a leveleket, nehogy a lebzse cenzorok rejtvélet gyanítsanak a levéltári jelzetekben. Egy-egy OL/NRA – az újonnan lajstromozott középkori okiratok Bécsikapu-téri kulcs-rövidítése – miért is ne jelenthette volna a tankcsapdák dunántúli helyrajzát a hivatalból gyanakvók sanda és tömpe képzeletében?... A kapocs mégiscsak tartott: az egyébként hozzáférhetetlen OL-hivatkozások mind csak gyarapodtak Buenos Airesben, Párizsban, Genfben... Végülis eljött a személyes budapesti találkozás órája, 1971 novemberében.

Szívélyes egymásratalálás volt, mint már régi ismerősöké, a zuglói kincseskamrában. Ám ennek őrzői nem a néphagyomány

sárkánykígyói valának, hanem egy doromboló fekete cica és egy szabadon röpködő, szelíd veréb. Szívjósaágról kezeskedő keret a Tudomány egyszobás szentélyében. S ehhez egy csupamosoly háziasszony meg egy sürgő-forgó menyecske-leány.

E *mundus clausus* „Pali bácsi” körül sürgött és forgott, – aki most elment... Sem bölcs mindentudása nem nyugtat többé, sem huncutul mosolygó szeme nem villan már rám, amint nekifog: „Te, a könyvek alapján ugye azt hiszed, hogy az úgy volt, hogy... márpedig én az okmányokban bizony mást találtam, méghozzá azt...” – s ezzel máris fordult a világ, tákolmánná fitult a sziklaszilárdnak vélt genealógia, „átépültek” a családfák... Mert: Pali bácsi *dixit*... És amit mondott, az úgy is volt.

Ugyanazzal a szakmai pontossággal mérte fel a századok burkába ágyazott társadalmi struktúrákat, mint a MÁV főtanácsos – aki pályafutása során volt – a vágányok, váltók, menetrendek és hivatali ügydarabok útvesztőjét. Amíg ő vigyázta, nem siklott ki soha a vonat, de nem futottak vakvágányra a genealógia ágbogai sem.

Míndezt az ismeret-tömeget csak aligpár kurta tanulmánya érzékeltette. Rossz idők jártak a Duna-tájon a genealógiai szakismeretre: a kisebbrendűség esküdt ellenséget látott minden nagobbrendű szemléletben. – Pali bácsi tollából is csak

itt-ott bujtatva jelent meg egy-egy – szó se róla: borotvaéles és kristálytisza – cikkek: a *Levéltári Közlemények* (1976, 1981) az *Antik Tanulmányok* (1977), az *Új Auróra* (1980) hasábjain, avagy az ügybuzgó és bátor vidéki múzeumok és levéltárak valamely nagyszerűen jelentkező Évkönyvében. – Tudásának hatalmas mestergerendájáról elszórtan gyalult for-gácsok.

Ám a nemzetközi szakma még e kevéske kicsillanásra is felfigyelt. *Qualitus quantitatem superat...* 1985. évi ausztriai közgyűlésén, a császár/királytól olyannyira kedvelt Badgasteinban, a *Genealógiai és Heraldikai Társaságok Nemzetközi Szövetsége* által „Életmű-Díjat” nyert tíz kitüntetett egyike Filkorn Pál volt.

Hazatérvén sem pihent babérjain. Fáradhatatlanul dolgozott tovább, úgyszólván mindhalálg: tisztázott, rendezett,

lajstromozott. Hozzáférhető, közhasznú életművet kívánt hátra-hagyni. – Ez történt.

Tudott dolog, hogy a mindvégig csak az igaz utat járó genealógusoknak külön mennyország dukál. Ott találkoznak azokkal, akiket munkásságuk mentett meg a „második haláltól”, – az elfeledéstől. Akik archaeológiai lelet helyett régmúlt genealógiák láncszemeivé válhattak. – Egy emelettel feljebb pedig azok várják őket, akiknek élet-títkát mégsem sikerült megoldaniok. S együtt figyelik majd Pali bácsival, hogy az utódok, a barátok, a munkás életének példáját és szigorát követő újabb nemzedék jut-e vajjon előbbre – Néki is hála – a végnélküli kutatás ama labirintusában, amely az Élet láncolatát – a genealógiát – nemzedékeken és századokon át fonja tovább, a múlt tiszteletében, a jelen feladatáért és a jövőd tanúságára.

Vujay Szabolcs

EMBER GYŐZŐ (1909–1993)

Mély megrendüléssel értesültünk arról, hogy 1993. december 1-jén életének 85. évében elhunyt Ember Győző akadémikus, a Magyar Országos Levéltár nyugalmazott főigazgatója.

Ember Győző 1909. április 17-én született a Krassó-Szörény megyei Stájerlakaninán. Elemi iskolai tanulmányait Csanyteleken, a gimnázium nyolc osztályát Budapesten a Barsay utcai Állami Gimnáziumban (ma Madách) végezte el, majd egy évet házitanítóként szolgált a gr. Széchenyi család rumi kastélyában. Egyetemi tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatta történelem-latin szakon. Tagja volt a tehetséges hallgatók képzését erősíteni hivatott Eötvös Kollégiumnak. 1933-ban végzett és szerzett történelem-latin szakos középiskolai tanári, valamint újkori magyar történelemből doktori oklevelet. Szekfü Gyula volt a tanítómestere. 1933 őszétől 1934 nyaráig a Bécsi Magyar Történetkutató Intézet rendes tagjaként a császárváros levéltáraiban végzett kutatásokat. Elsősorban a Staatsrat anyagát tanulmányozta. Hazatérése után 1934. augusztus 21-én állás-talan diplomásként a Magyar Országos Levéltárba osztották be, ahol nyugdíjazásáig dolgozott. Végigjárta a teljes levéltári ranglétrát, miután 1936. július 1-jén az intézmény státusába került. Dolgozott a levéltár irodájában, a kutatótermi szolgálatban és a helytartótanácsi iratanyag referenseként. 1949. április 15-én jutott intézményi pályafutása csúcsára: ekkor kapta főigazgatói megbízatását, amelyet 29 éven át, 1978-ban történt nyugdíjazásáig megszakitás nélkül betöltött.

Ember Győző hosszú pályafutása alatt számos funkciót látott el a magyar tudományos közéletben. 1942-ben Szekfü mellett egyetemi magántanár lett, 1954-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező taggá választotta (1961-től rendes tag). Részt vett az 1949-től induló egyetemi levéltárosképzésben. 1964-től címzetes egyetemi tanár, 1967–1976 között a Magyar Történelmi Társulat elnöke, szerkesztette a *Levéltári Közleményeket*, tagja volt a Századok szerkesztőbizottságának.

Ember Győző jelentős történettudományi életművet hagyott az utókorra. Elsősorban az újkori magyar közigazgatás történetével, valamint gazdaság- és társadalomtörténettel foglalkozott. 1940-ben jelent meg A m.kir. Helytartótanács ügyintézésének története 1724–1848. c. munkája, amely a hivatal-történet mintaszerű alkotása. E mű eredményezte számára a

Baumgarten-díjat és a magántanárságot. A közigazgatás átszervezésének kormánybiztosa, Magyary Zoltán bízta meg az újkori magyar közigazgatás története Mohácsról a török kiűzéséig c. munka elkészítésével. Történelmi teljesítményéért 1949-ben Kossuth-díjjal tüntették ki. Számos önálló kötete közül csak néhányat emelek ki: Az 1848/49-i minisztériumok levéltára (1950), Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez (1951), A Habsburg abszolutizmus osztálypolitikája Magyarországon (1963), A Magyar Történelmi Társulat száz éve (1967), Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén (1988).

A gazdag történelmi természet mellett Ember Győző mint levéltáros is nagyot alkotott. Szervezési és szakmai vonatkozásban, valamint a levéltárban művelőjeként időálló teljesítményt ért el.

A levéltári anyag feldolgozásának céltudatos programját Ember Győző dolgozta ki és irányította a végrehajtást. Irányításával alakult ki az Országos Levéltár iratállományának ma is érvényes egységes rendszere, s a 70-es évekre megvalósult az intézmény teljes, közel 35 ezer folyóméteres iratállományának ún. középszintű rendezése. Jól használható segédletek készültek és jelentek meg. Az 50-es évektől kezdve sorra láttak napvilágot az intézmény négy sorozatba tagolt, forrásközléseket, hivataltörténeti, forrástudományi munkákat és ismertetőleltárakat tartalmazó közismert „sárga” kötetei. A történészek és más levéltárhasználók sokat köszönhetnek Ember Győzőnek azért, hogy igen sok ellenállást is leküzdvélve elvégeztette a felsorolt rendezési, segédletkészítési munkákat. Enélkül ma szinte elképzelhetetlen lenne a kutatómunka!

Ember Győzőnek elvévülhetetlen érdemei vannak a levéltártudomány hazai meghonosításában és művelésében. Olyan hűzaggótló művekért hálás neki a szakma, mint pl. a segédletkészítésről, a levéltári rendezésről és kiadványkészítésről írt munkák, vagy az 1982-ben megjelent *Levéltári terminológiai lexikon*. 1954-ben ő támasztotta fel a hosszú évekre elhallgatott *Levéltári Közleményeket*.

Az újkori magyar közigazgatás történetének tudós kutatóját, egyedülállóan nagy levéltárosunkat veszítettük el Ember Győző halálával. Már nem tudta megvalósítani az Államtanács 1761–1768 közötti magyar politikájáról tervbe vett munkála-

tát, amelyben az 1945-ben elpusztult bécsi iratanyagról készített kivonatait is közölte volna.

Ember Győző akadémikust 1993. december 21-én kísérték utolsó útjára családtagjai, pályatársai, tanítványai és más tisztelői a Farkasréti temetőben. Ravatalánál a Magyar Tudo-

mányos Akadémia nevében Benda Kálmán, a Magyar Országos Levéltár nevében e sorok írója mondott gyászbeszédet.

Néhai főigazgatónk emlékéit a Magyar Országos Levéltár kegyelettel megőrzi. Nyugodjék békében!

Lakos János

BENDA KÁLMÁN (1913-1994)

Kerek hat évtizedet töltött a történész pályán, ami emberéletnek sem kevés, váratlan halála mégis megdöbbenést keltett. Nyolcvanegy évével valahogy kortalannak tűnt, olyanak, mint akin nem fog a mulandóság. Akik koporsóját körülvették a Farkasréti temetőben, nehezen tudták elhinni, hogy az örök emberi sors rajta is beteljesült.

Gazdag, termékeny, eredményes történész pálya volt az övé. Pedig volt idő, amikor nemcsak hogy méltánylást és elismerést, de munkalehetőséget sem kapott. A Párizst és Bécsset megjárt Eötvös-kollégista, az egykori Szekfű tanítvány, a Teleki Intézet osztályvezetője éveken át szellemi inségmunkára kényszerült, és csak hosszú évek eltelte után lehetett ismét hivatásos történész. Neki, a született tanárnak, akkor sem jutott egyetemi katedra. Kései jóvátétel volt, hogy élete utolsó éveiben magkapta a Széchenyi-díjat és az akadémiai tagságot.

A mellőztetés nem szegte kedvét, és még a nehéz években sem panaszkodott. A tudomány művelését élethivatásnak tekintette. Nem tagadta, hogy témaválasztását érzelmi szempontok is motiválták. Bocskai István esetében a Lónyai utcai református gimnáziumból magával hozott protestáns öntudat, a magyar jakobinusoknál a nagyot akarással szembeni rokonszen, a csángóknál meg a nemzeti határokon kívül rekedtek iránti együttérzés. Tollát azonban nem az emóció, hanem a hívős tárgyilagosság és az elfogulatlan szakszerűség vezette. Amikor forráskiadványait készítette, nem valamiféle előzetes

elképzelés szerint válogatott, hanem a totalitásra törekedett, amikor könyveit és tanulmányait írta, a klasszikus történész hagyományokhoz igazodva a "hogy is történt tulajdonképpen" válaszolta meg. A tudomány mindig új forrásokat tár fel és a lezárt múlthoz mindig új nézőpontból közelít. A jövő történész nemzedékei számára azonban minden bizonnyal átélhetően lépcsőfok lesz mindaz, amit Benda Kálmán a 17. és 18. század magyar történelméről publikált.

A történész az utókor számára műveiben él tovább, de a kortársak szerencsésüknek mondhatják, hogy magát az embert is ismerhették. A sokoldalú, fáradhatatlan, önzetlen és kedves személyiséget. A magyar történettudomány utazó nagykövetét, aki éppúgy otthonosan mozgott Bécsben és Párizsban, mint Pozsonyban és Kolozsvárott. A tudományos közélet tapasztalt irányítóját, aki bölcs mérsékletével a kusza helyzetekben is mindig eligazodott és eligazított. A népfőiskolák és a tudományos ismeretterjesztés megszállottját, a rádió történész műsorainak legkedveltebb szereplőjét. A sokat próbált és sokat megélt kiegyensúlyozó személyiséget, aki ellentételtől szabadult világunkban, tekintet nélkül politikai, nemzeti és vallási hovatartozásra, mindig az értéket és a tisztességet tartotta egyedüli mércének. A történész társadalomban azoknak, akik ismerték és szerették – és ki nem ismerte és ki nem szerette? – amíg élnek, hiányozni fog.

Diószegi István

BOGYAY TAMÁS (1909-1994)

Bogyay Tamás, aki 1994. február 8-án hagyott itt bennünket, 1909. április 9-én született Kőszegen. Két világ határán: akkor a Dunai Monarchia osztrák és magyar karéjának ölelkező végvidékén, utóbb – alig 40 évre rá – Kelet és Nyugat zord választóvonalán. Mind a Monarchiát, mind a Vasfüggönnyet öröklétűnek szánták. Bogyay Tamás mindkettőjüket túlélte. Életének 85 esztendeje a magyar tudomány és kultúra szolgálatában telt: 1945-ig Magyarországon, 1981-ig Münchenben, attól kezdve pedig a szülőföld és a befogadó ország közötti megosztásban. Nem ritka embersors a XX. század dunatáji elitjében.

Bogyay művészettörténésznek indult, de nem kerülhetett ki anyai nagyatyjának, a századfordulón az Országos Levéltárt vezető Pauller Gyula szellemi hatása alól sem. Hovatovább rádőbent, hogy minden "történet" – legyen az művészettörténet, családtörténet, gazdaságtörténet, vagy társadalomtörténet –, közös nevezője a *Történelem*. S azon belül az Ember, aki e történelmet megéli. Az ember történelmi kivetítése pedig a

család és ennek folytatottsága: a genealógia. E felismeréssel jutott el a művészettörténész Bogyay "a szakmához", amely mindahány munkájának bemutató háttérül szolgált.

Középkolait a piaristáknál végezte, az egyetemet pedig mint Eötvös-kollégista. Tanárai *inter alia* Domanovszky Sándor, Szekfű Gyula, Eckhardt Ferenc és Moravcsik Gyula voltak. Francia, német és olasz tanulmányutak terelték a nemzetközi művészettörténet felé. Mindhárom nyelvet egyforma eleganciával beszélte, cikkeit is eredetiben írva, elkerülve így a fordítások megannyi kisiklását. Ösztöndíj nyertesként került 1933-ban a berlini *Collegium Hungaricum*-ba, majd 1934-ben Rómába.

Pályafutását Zalaegerszegen kezdte, ahol a középkori műemlékvédelmet tekintette fő feladatának. Hamarosan rádöbent ama kutatói egységre, amely a Délnyugat-Dunántúlt a szomszédos Kelet-Szlovéniával és Észak-Horvátországgal egyetlen kultúrtömbbé avatta. E nézetének a *Dunántúli Szemlé*-ben adott hangot, 1945 után pedig a *Deér József* szerkesztette *Új Magyar Ut* hasábjain. Ez utóbbinak kötdésében telepedett le

Münchenben. Átfogó történetiszemléletével nemzetközi dicsőséget és elismerést szerzett a magyar tudományosságának. Politikával sohasem foglalkozott. Világnézeti elkötelezettsége viszont félreérthetetlenül sorolta egy keresztény, magyar és demokratikus életszemlélethez. Messze fölötté állott a külföldön sem ritka magyar egyenetlenkedéseknek, miértis éppen őrreá bízták a Münchener Magyar Intézet tudományos vezetését, amit 1962-1969. között példamutatón látott el.

Közel félszáz műve közül említsük: *Lechfeld. Ende und Anfang* (München, 1955); *L'homme de l'Occident en face des incursions hongroises* (Modena, 1966); *Stephenus Rex* (Wien,

1975); *Grundzüge der Geschichte Ungarns* (Darmstadt, 1977); *A Szentkorona mint a magyar történelem forrása és szereplője* (Wien, 1983) és első ismét Magyarországon megjelent művét, amelyet olyan örömmel élt meg: *Magyarország története távlatból*. (Budapest, 1993). Ezenkívül mintegy 300 szakcikk, előadás, könyvismertetés, vagy lexikális címszó fémjelzi életművét.

Hazai földbe temették: április 9-i születésnapján, Badacsonyan. A *Turul* szerkesztői és olvasói meghatott emlékezéssel búcsúznak Bogvay Tamástól.

Vajay Szabolcs

KÖNYVISMERTETÉSEK

Zsigmondkori oklevéltár III. (1411–1412). MÁLYUSZ Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette BORSA Iván. Budapest, 1993. Akadémiai Kiadó, 869 lap, ISBN. 963 05 6448 3

A Zsigmondkori oklevéltár első és második kötetének megjelenését (1951, 1956 és 1958) követő ismertetések egyöntetűen kiemelték e vállalkozás epochális jelentőségét. Mályusz professzor ugyanis olyan közlési módszert dolgozott ki és alkalmazott sikeresen, amely reményt nyújtott arra, hogy a magyar medievisztika belátható időn belül leküzdhesse a továbbfejlődését egyre inkább fékező lemaradást a forrásfeltárás területén. Mályusz professzor ösztönösen ráértett a kor kívánalmára, amikor Fejérváthy múlt századi kiadási koncepcióját egy hosszú korszak újszerű oklevél-corporusának megteremtése irányában módosította. A második világháború utáni évtizedek osztrák, szlovák és román edíciós törekvéseinek ismeretében a magyar történettudomány – véleményem szerint – ma már tudatosan és sürgősen vállalnia kell a középkori Magyarország oklevél-corporusának összeállítását, vagy pedig le kell mondania a térség medievisztikájában elfoglalt központi helyéről, hogy ezután a szomszédok többé-kevésbé hiányos oklevél-corporusaira utalva végezze munkáját. Györffy György eredményes fáradozásai legrégibb okleveleink kritikai kiadása körül, az Árpád-kori királyi oklevelek Szentpétery Imre által kezdett kritikai jegyzékének befejezése Borsa Iván által, Kristó Gyula ígéretes kezdeményezése az Anjou-kor corpusának elkészítésére biztató jelek arra vonatkozóan, hogy a magyar középkorkutatás munkásai felismerték e feladat halaszthatatlanságát és vállalják is az országos corpus összeállításának terheit.

Ennek a várva várt országos corpusnak fontos alkotóeleme a Zsigmondkori oklevéltár. S ezért lehet hálás Borsa Ivánnak a középkori magyar história minden művelőjé, hogy Mályusz professzor halála után folytatta a Zsigmondkori oklevéltár munkálatait. Ezáltal ugyanis, akárcsak az Országos Levéltár családi levéltáraiban őrzött középkori anyag regesztázására évtizedekkel korábban indított vállalkozás esetében, újból megővta a magyar történetírást attól, hogy tudományos torzónak száma további befejezetlen vállalkozással szaporodjék.

A Zsigmondkori oklevéltár több évtizedes megszakítás után most megjelent harmadik köteté már csak két esztendő (1411–1412) anyagát öleli fel 3209 regeszta alakjában. Ezeket éppen úgy az edíciós munka gondossága és az információk gazdagsá-

ga jellemzi, akárcsak a korábbi köteteket. A középkori Magyarország teljes élete van jelen a kötet lapjain a maga sokszínűségében. Ma már szükségtelen felhívni a figyelmet e kiadvány nélkülözhetetlen voltára, akár a családtörténet számára is. Ezért erre a továbbiakban kísérletet sem teszek, hanem megjegyzéseimet azokra a kérdésekre korlátozom, amelyekben az örömdetesen szaporodó magyar regeszta-kiadványok kapcsán a kutatóknak ajánlatos lenne mielőbb egyöntetűsége jutniok.

Nincs olyan tökéletes módszer, amelyet több évtizedes munka rendjén ne lehetne tovább finomítani. Ezt érezte Borsa Iván is, amikor e kötet szerkesztése során néhány módosítást vezetett be az előző kötetek gyakorlatába, anélkül azonban, hogy ezek Mályusz professzor elképzeléseinek lényegét megváltoztatták volna. Ezekkel az újításokkal és az eredeti koncepciónak a korábbi ismertetőik által is érintett néhány kérdésével kapcsolatosan kívánok az alábbiakban véleményny nyilvánítni.

Teljes mértékben helyeselhető az új szerkesztő állásfoglalása az oklevéltárba felveendő iratok körének további bővítése mellett és a regesztákba bekerülő adatok szelektálása ellen. Azok a terjedelmi szempontok, melyek Mályusz professzort az ötvenes években álláspontra kialakítására készítették, ma már lényegesen kisebb súllyal esnek a latba. A kiadvány elindítója még 1980-ban is óvta a későbbi kötetek szerkesztőit attól, hogy „engedjenek bizonyos vélt levéltári érdekeknek”, azaz hogy „ne csak az érdemleges oklevelek nyerjenek helyet a következő kötetekben, hanem egy-egy sor erejéig valamennyi oklevél”. Ma azonban már többnyire úgy látjuk, hogy valóban kívánatos lenne a középkori Magyarország teljes iratanyagáról, a tudományos kutatás szempontjait érvényesítő, tehát a lényeges és lényegtelenebb információkat szétválasztó oklevéltár mellett olyan levéltári érdekű nyilvántartás elkészítése is, mely minden fennmaradt középkori iratot regisztrálna. Egy ilyen tervnek azonban jelenleg aligha van realitása. Nemcsak azért, mert szűkölködünk szakemberekben, hanem mert egylőre hiányzik az együttműködési készség szomszédjaink történetírói körében, ami pedig nélkülözhetetlen feltétele egy ilyen nagy feladat sikeres megoldásának. Egyetlen járható útnak tehát csak az országos corpus megteremtése marad

számunkra. Tudomásul kell végre venni, hogy szomszédainkat csak a saját államuk jelenlegi területére vonatkozó forrásanyag érdekli, és az egykori Magyarország egészének kutatása csupán a magyar medievisztika vizsgálódási területe.

Az 1918-as határok úgy szabdalják szét a régi történeti forrásanyagot, hogy mindegyik szomszéd állam gyűjteményeiben bőven akad számára érdektelennek vélt, más országok területére vonatkozó oklevél. Ahhoz, hogy a szomszédos népek a középkori magyar államban eltöltött évszázadaikat a jelenleginél tárgyilagosabban ítélhessék meg, lehetővé kell tenni történészeik számára, hogy múltjukat az egykori keretekbe helyezze vizsgálhassák. Nem hiszem tehát, hogy a magyar történettudomány kitérhetne a középkori (szerintem 1542 előtti) magyar állam teljes okleveles anyaga feltárásának valóban óriási feladata elől. Erre pedig egyetlen lehetősége még igen hosszú ideig egy regeszta formában megszerkesztett országos corpus marad. Legfeljebb erre ha futná a szakértelem és az anyagi erő. Ennek a corpusnak pedig, lehetőség szerint, minden okleveles emléket fel kellene ölelnie, hiszen – legalábbis az egykori ország keleti feléből nézve a dolgokat – a forrásokban szegény hódoltság területek vagy Erdély régebbi múltjának kutatói számára néha olyan iratok jelentik az egyetlen nyomot, melyek pl. a Dunántúl és a Felvidék vonatkozásában valóban figyelmen kívül hagyhatónak minősíthetők. Az Országos Levéltár DL és DF gyűjteménye egy ilyen vállalkozás révén válhat majd a magyar medievisztika élesztő kovászává, valóságos forradalmasítójává. Szerintem edíciós tevékenységünk a korszerű reprodukciós technika és a regeszta-művek összekapcsolásával mozdíthatja ki a kátyuból forrásfeltárásunkat. A regeszta-művek ugyanis elsegíthetik a kutatót az öt érdeklő oklevél reprodukciójához addig is, amíg az integrális szövegközlések felzárkózhatnak az igényekhez. Oklevéltárak közzétételében már bizonyára számíthatunk szomszédaink közreműködésére is, saját területüket illetően. Nekünk is érdekünk tehát, hogy segítsük szomszédaink edíciós munkáját a minél teljesebb tájékoztatással. Örvedetesnek tartom, hogy az új Anjou-kori oklevéltár szerkesztői hasonlóan ítélik meg a teendőket és – ha az eddig megjelent kötetekből jól következtek – szintén a teljes fennmaradt okleveles anyag feltárását vallják feladatuknak.

Örömmel üdvözölhető az új szerkesztőnek az a törekvése is, hogy a nyomtatásban már megjelent okleveleket „a rövidítési kényszer görcsétől mentesen” regesztázza. Ebben a tekintetben jó lenne a következő kötettől kezdődően tovább csökkenteni a kiadatlan és a kiadott oklevelek regesztái közötti különbséget olyan értelemben, hogy a személy- és helyneveket, illetve a tartalom legfontosabb elemeit ez utóbbiak is tartalmazzák. A nyomtatásban már megjelentek regesztáit főként az eredeti latin szövegrészleteknek, a peres eljárás időpontjai felsorolásának, lényegtelen mozzanatok stb. megemlítésének elhagyása kellene megkülönböztesse a kiadatlan oklevelek regesztáitól, különösképpen a belföldi oklevéladók szövegei esetében. Gondolni kell arra, hogy szomszédaink növekvő edíciós tevékenysége következtében egyre inkább szaporodni fognak az olyan közlések, amelyekhez a magyarországi kutatók nagy nehézségek árán, vagy sehogyan sem juthatnak hozzá.

A fentiekből következik, hogy az ismertetés írója az új szerkesztőnél is határozottabban foglal állást a kiadványnak azzal a korábbi gyakorlatával szemben, mely információ-kategóriákat említésre érdemesneként kirekesztett a regesztákból. Véleménye szerint, legalábbis kiadatlan oklevél esetében,

a regesztának a személyek nevét, tekintet nélkül társadalmi súlyukra, minden megkülönböztetés nélkül tartalmaznia kell. Szolgák, jobbágyságok, köznemesek esetében sincs helye a nevek közötti válogatásnak.

A határjárások kivonatolásával, magyarra fordításával, bizonyos elemei kiemelésével, mások elhagyásával sem lehet egyetérteni. Álláspontom szerint a határjárásokat teljes terjedelmükben és eredeti nyelvükön kell belefoglalni a regesztákba. Megjegyzendő, hogy ebben a kötetben található olyan jegyek, amelyek arról árulkodnak, hogy Mályusz professzor is foglalkozhatott korábbi eljárása felülvizsgálatának gondolatával. Egyes határjárásokat ugyanis már nem fordított vagy kivonatolt, hanem teljesen és eredeti szövegében adott (Pl 1733, 2232. sz.)

Mályusz professzor a Zsigmondkori oklevéltár historiájában (Századok 1982) maga emlékezett meg arról a vitáról, mely a kivonatok készítésének módjáról közte és lelkes munkatársa, Fekete Nagy Antal között folyt. Arról volt ugyanis közöttük szó, hogy a kivonatok a szövegrendjében haladva, az író gondolatmenetét követve „fényképszerűen” kell-e megszerkeszteni, vagy pedig „a mai ember logikája szerint”, és az oklevél lényegének összefogásával azt kiemelni, „ami a mai történész számára fontos”. E kérdést Borsa Iván is felveti, de maga nem nyilvánított határozott álláspontot. Nézetem szerint mindkét említett eljárásnak van jogosultsága, de csak a maga helyén. A terjedelmes ítéletlevelekben, összekuszált szerkezetű periratokban valóban csak „fényképszerű” eljárással biztosítható az adatok gyors visszakeresése az eredetiben. Az oklevelek többségében, az átlagos terjedelmű iratok esetében azonban „a mai ember logikája szerint” való kivonatolás teljesen kielégítheti a kutatói igényeket, egyben elősegíti a világos áttekintést és jelentős helymegtakarítást eredményez. Szükségtelen tehát a kettő közül bármelyik megoldást kizárólagossá tenni a regesztázás során.

Az oklevéltár első kötetének külföldi ismertetői közül többen kifogásolták, hogy e regeszták nem latin nyelvűek. Erre még maga Mályusz professzor megadta a választ, mellyel ma is egyetérthetünk. Különösen, ha a latin nyelvismeretnek az ötvenes évek óta is feltartóztathatatlan összeszűkülésére gondolunk. Ma már a történészek szélesebb köréhez is csak ezzel a kétnyelvű módszerrel juttathatók el a középkorra vonatkozó friss információk. Nézetem szerint a regeszták nyelvvel kapcsolatosan csupán az a vitatható kérdés, hogy a szélesebb körű informálás csak a magyar és a latin nyelv ilyen egybekeverésével érhető-e el? Nem a regeszták kétnyelvűsége ellen szólok, mert ez elkerülhetetlen, hanem a jelenlegi gyakorlat által létrehozott nehézkes öszvényelvezetet kifogásolom. Kívánatos lenne a latin szavak, egész szövegrészek beékelését a magyarul kezdett és megszakítások után így is végződő mondatokban ezután csak a tényleg elkerülhetetlenül szükséges esetekre visszaszorítani. A mostani gyakorlat éppen a latinul gyengén vagy egyáltalán nem értő olvasók számára nehezíti meg a szöveg megértését, akikért pedig létrejött ez a közlési mód. Tapasztalatom szerint ez a nyelvezet az említett olvasókat valósággal elriasztja e kötetek forgatásától. Magam a kétféle szövegrészek szétválasztásának vagyok a híve. Jobbnak tartom, ha a pontosítást szolgáló latin szövegrészek a mondatokban zárójellel elkülönítve kerülnek a tartalmukra néhány szóval utaló, kivonatos magyar fordítás mögé. Így biztosítható, hogy a mondat épkezláb szerkesztmény maradjon és az érdeklődő mégis hozzájuthasson a forrás eredeti

szövegéhez. Pontosan fordítható egyes latin szavak és kifejezések esetében kerülni kellene a zárójelben való közlést, hacsak valami különleges érdek azt nem kívánná.

Némileg a latin nyelvűséggel függ össze néhány apróbb megjegyzésem a keletek regesztázásával kapcsolatban. Kifogásolhatónak tartom a kiadványnak azt az eddigi gyakorlatát, hogy a szövegekben, főként a peres iratokban előforduló dátumoknak nem adja meg az eredeti latin szövegét is, hanem az ünnepnap nevét fordítja magyarra. A kutató számára csak a latin szöveg biztosítja a keletkezés feloldása helyességének ellenőrizhetőségét; az egyházi ünnepek magyar fordításával semmire sem megy, ezeket az ünnepeket ma már legtöbbször nem is ismerik időmeghatározóként. Kisebbségi nyelvek teret igényel, ha a regeszta szövegébe a keletkezés a mai naptár szerint kerül be és ezt a latin dátum követi rövidített alakban, zárójeltek között.

Feleslegesnek, sőt károsnak vélem azt az újítást, mely a regeszta keletkezésének latin változatában csak a határnapként szereplő hétköznapi (feria) esetében őrzi meg az eredeti római számait, de a határnaptól számított nap (dies) sorszámát már arab számjegyre írja át. Minthogy a XV. század közepétől fogva már az eredeti keletkezésben is előfordulnak arab számjegyek, ez a most kezdeményezett gyakorlat megfosztaná a magyarországi diplomatikát egy korjelző ismérvtől és akadályozná az arab számjegyek itteni elterjedésének pontos nyomon követését.

Hasonlóképpen megkérdőjelezhetőnek gondolom a latin szövegekben előforduló vulgáris szórványszavak dőlt betűvel való kiemelését a regesztákban, mert megbontja a nyomdai összkép harmóniáját. Minthogy ezeket a szavakat a mutató is tartalmazza, talán jobb lenne ottani kurzíválással jelölni a szó vulgáris nyelvű eredetét. Nyelvészeink azonban bizonyára azért lennének a leghálásabbak, ha az oklevéltár mindegyik kötetének végén betűrendes külön szójegyzék (glossarium) tüntetné fel – más diplomatáriumokhoz hasonlóan – a latin szövegekben előforduló, bármely nyelvű vulgáris közszavakat.

Kétségek támadhatnak abban a tekintetben is, hogy vajon az apparátusnak a felhasznált levéltári forrásokról tájékoztató terjedelmes és külön mutatóval is felszerelt fejezete (47–73) jelenlegi alakjában könnyítheti-e meg leginkább a kötet használatát. Talán egyszerűbb és gazdaságosabb lenne az általános mutatóba belefoglalni ezeket a tájékoztatásokat is. A jelenlegi egyszerű címjegyzéknél több haszonnal járna, ha az érdeklődő akár e felsorolásban, akár az általános mutatóban arról is kapna tájékoztatást, hogy az egyes levéltárak anyaga milyen számú regesztában található meg a kiadvány lapjain.

Határozott nyereséget jelent viszont az új szerkesztőnek a megoldása, hogy a regeszták sorszámának a margóra áthe-

lyezésével megszüntette az előző kötetek nyomdai képét jellemző zsúfoltságot. A szövegek áttekinthetősége, a lapok levegőssége jelentős mértékben megkönnyíti a kötet használatát. A nyomdai összehatás eleganciáját csupán a regeszta-szövegekből valósággal kikiabáló félkövér utalószámok zavarják. Jó lenne, ha a kifogástalan nyomdai munkával jeleskedő Akadémiai Kiadó ezt a felesleges hangoskodást, mintegy szepelőkét a szép arcra, a következő kötetekben eltávolítaná.

A kiadvány színvonalának további emelését jelenti Borsa Iván több más újítása is. Ezek közül első helyen kell említenem azt a döntését, hogy ettől kezdve minden további kötetnek legyen mutatója. Több kötet összevont mutatózása ugyanis nemcsak megjelenéséig, de később is nehezíti a kiadvány használatát, már csak a bonyolultabb kezelhetőség okán is.

Komoly előrelépést jelent a könnyebb használhatóság irányába a könyvészeti és egyéb rövidítések jegyzékének egyesítése. A kutatóknak nem kell többé különböző jegyzékekben való keresgéssel vesztegetnie az idejét. Öröndetes újítása e kötetnek továbbá, hogy a könyvészeti adatok között a folyóiratoknál most már feltünteti az idézett évfolyamon belül a közlemény teljes címét és a szerző nevét is. A szerző nevével pedig a jegyzékben utalás történik a periodikum vagy a gyűjteményes kötet megfelelő helyére.

A Zsigmondkori oklevéltár új kötetét többszörösen is biztató jel a magyar medievisták számára. Megnyugtató abban a tekintetben, hogy Mályusz Elemér öröksége jó kezekbe került. Borsa Iván eddigi munkássága, gyakorlottsága és személye biztosíték arra, hogy Mályusz professzor vállalkozása folytatódik, színvonala érintetlen marad, megoldásai tovább finomodnak. Tovább élhet tehát egy korábbi műhely, melyben a középkorkutatásnak újabb munkái formálódhatnak. Mindez reményt nyújt abban a tekintetben, hogy a középkori Magyarország oklevél-corpusának elkészítése, mely a legrégebb időkre, az Anjou- és Zsigmond-korra vonatkozóan már eredményeket mutathat fel, nem marad hiú ábrándozás, hanem több nemzedék egymásra épülő, folyamatos, tervszerű munkájával tényleg létrejön. Ebbe a távlatba állítva kell értékelni a Zsigmondkori oklevéltár legfrissebb kötetének megjelenését.

Az újabb kötetek mielőbbi kiadását várva kívánnak erőt a középkori Magyarország múltjának kutatói, magyarok és külföldiek, Borsa Ivánnak a Mályusz-örökség kamatoztatásához. Adottságait ismerve abban is bizakodnak, hogy új munkatársak nevelésével sikerül megalapoznia az 1412–1437 évek anyagának feltárását, a vállalkozás további folyamatosságát és a végső majdani elérését.

Jakó Zsigmond

Diplomata Hungariae Antiquissima. Volumen I, 1000–1131. Edendo operi praefuit Georgius GYÖRFFY. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1992. in-4° – 544 oldal, 6 facsimile képtábla 15 felvétellel; ISBN 963 05 4953 0

Igényes kiadvánnyal és rangos szerzővel lép a szakmai közönség elé a Magyar Tudományos Akadémia: a legrégebb eredetiben ismert magyarországi oklevelek, levelek és iratok kiadásával és a pecsétek ábráival. Az "Antiquissima" megjelölés az 1000–1196 közötti, azaz jobbadán a királyi kancellária megindultát megelőző időszakot fedi, amelynek az 1992-es kiadási évszámmal 1993-ban megjelent első kötet, az 1131-ig – azaz tíz uralkodónk

országlására – terjedő szakasza, 157 tételt és két – összesen 15 további felölöl – függelék mutat be.

Szenteljünk néhány szót e több mint 30 évi ernyedetlen munka eredményeként előállított mű létrejötté történetének. – Fejér György 1829-ben indult monumentális okmánytára óta a legrégebb okleveles anyag nem kerülhetett be egy fejlesztett, gyarapított, vagy javított kiadásba. A teljes okleveles anyag-

nak nemzetközi igényű szinten való új bemutatása nyilván meghaladja egyetlen szakember munkaerejét, s így Györfly György is neves kutatókkal vette magát körül: Borsa Iván, Hervay Ferenc és a munka megindultakor még közöttünk élő Kumorovitz Bernát és Moravcsik Gyula nagy tudományú professzorokkal. Az egységes irányítás és a megvalósítás mindazonáltal Györfly érdeme, míg a használhatóságot messzeemenően megkönnyítő két – személyi és tárgyi – index Fehértói Katalin és Déri Balázs hozzáértését dicséri (473–515, illetve 516–538 oldal).

A 157 + 15 tétel különböző történeti emlékek sommájából adódik: adományok, alapítások, kiváltságolások, megerősítések, misszilis levelek, intések, pecsétek... Ez utóbbiak, Péter és Salamon királyok ólombulláinak, valamint András, Béla, László és Kálmán királyaink pecséteinek, illetve I. András billogjiainak összefűzésével első ízben jelennek meg gyűjteményesen.

Ugyanezt a gazdagságot tükrözi a kibocsájtók listája is (468–472. oldal), holis az említett királyokon kívül Gizella királyné, 9 pápa, öt császár, két bizánci basileus, három velencei doge, számos hazai és külföldi egyháznagy – pápai legátusok, érsekek, püspökök, apátok – mellett világi méltóságok és külföldi előkelők, sőt városi közösségek – Trau, Spalato, Pisa – is szerepelnek.

A történeti politikai főtéma mellett olyasmikről is szó esik, mint a Szent István alapította zarándokházak, vagy a korabeli Európa távolsági kereskedelmét is szolgáló jeruzsálemi zarándokút. – Nem maradnak figyelmen kívül a tárgyalt korszakra vonatkozó kései hamisítások sem, amelyeket éppen a második függelék nyolc tétele sorol fel.

Területileg az ország terjeszkedése irányadó, azaz a XI. század végétől kezdődően a Száván túli horvát, „moesia” (boszniai) majd a dalmát társország is.

Az igényes és korszerű módszert követve említi mindegyes tárgyalt emlék netáni korábbi kiadását is, felsorolja esetleges szakirodalmát, szükség esetén kritikai jegyzetekkel helyesbít, illetve magyarázatokkal lát el. A szakirodalmi körütekintés fokozott gondosságról a bibliográfia 662 tétele tanúskodik (441–466. oldal).

A mű teljes szövege latin nyelvű, vagyis a középkor szakmai kutatóinak bárhol hozzáférhető. Ugyanakkor nem hanyagolja el a görög/szláv térséggel adódott hajdanvolt magyar kapcsolatokat sem, amelyeknek külön indexe (539. oldal) szintűgy említendő. – Ezekután abban kell bízunk, hogy az *Akadémiai Kiadó* serényen fogja szorgalmazni a mű külföldi szakmai terjesztését.

E kiadvány önmagábanvaló értékén túl, *hic et nunc* felvetjük a kérdést, mi is lenne a mű genealógiai/sigillográfiai kötődése? – A választ akként fogalmazhatnánk, hogy elengedhetetlen alapanyag az oly fájón hiányzó magyar *prosopográfia* létrehozásához. Ez az újmódi tudományág már számos alapvető kiadvánnyal csatlakozott a genealógiai felmérésekhez.* Lényege: az összefüggő leszármazások kialakulta előtti töredékes egybetartozások lajstromozása, amiből ha egy folyamatos leszármazás nem is pontosítható, de a „társadalmi bölcsők” behatárolása mégis kiderülhet, a társadalomfejlődés alaposabb ismeretét elősegítendő. Az itt tárgyalt *Antiquissima* anyaga mellett a prosopográfia felölelheti még a krónika- és gesta-szövegek utalásait, sőt a családi hagyományokat is. E lélektani hármának hol okiratilag adatolt, hol meg csak öntúlértékelt tükrözéséből végeredményként mégis kitűnhet az a bűvópatak szerű folyamat, amely rávilágít a társadalomalakulás szinte törvényszerű folyamatára, amely minden nemzet, illetve minden *potestas*, *genus*, vagy struktúra felködlő körvonalaiából következtetni enged az előidők nemzetformáló és államalkotó dinamikájára.

Íme hát genealógiai vonatkozása ennek a történelmileg és politikailag mindenképp elsőrendű forráskiadványnak, amelyért hála és elismerés jár Györfly Györgynek és mindahány munkatársának.

* Néhány alapvető kiadvány:

– J.R. Martindale (szerk.): *The Prosopography of the Later Roman Empire*, I–III. (260–641); Cambridge University Press, 1971–1992;

– J.-C. Cheynet et J.-F. Vannier: *Etudes prosopographiques*; Publications de la Sorbonne série „Byzantina Sorbonensia”, N° 5, Paris, 1986;

– E. Trapp (szerk.): *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, futó sorozat, jelenleg 9. köteténél (P-betű);

– E. Hlawitschka: *Franken, Alemannen, Bayern und Burgunder in Oberitalien (774–962)*, „Forschungen zur Oberrheinischen Landesgeschichte”, Bd. VIII., Freiburg im Breisgau, 1960.

és egy, az Egyesült Államokban 1979 óta kiadott évnegyedes egyetemi folyóirat:

– „Medieval Prosopography”, Western Michigan University, College of Arts and Sciences, Medieval Institute Publications; Kalamazoo, MI, 49008–3801, USA.

Vajay Szabolcs

Steven TÖTÖSY de Zepetnek: A Zepetneki Tötös család adattára Records of the Tötös de Zepetnek Family; József Attila Tudományegyetem, Történeti Segéd tudományok Tanszéke, Szeged, 1993; sokszorosított és kötés: Academic Printing and Publishing, Edmonton, Alberta, Canada; in-8°, 280 oldal, 91 képmelléklet (ebből 10 színes); megjelent 300 példányban; ISBN 963–481–914–1.

Minden emigráció kettős tudattal párosul: az odahagyott és a befogadó haza átfedő képzetével. Mihelyst e kettősség megszűnt – két, három nemzedék kérdése – megtörtént a beolvadás: új társadalmi helyzet állt elő. – Az átmenet nehéz korszaka az úttörőknél – példája a délamerikai conquistádorok, vagy az északi puritánok – éppannyira vajúdó folyamat, mint az utóhullámként érkező „allúviális emigráció” esetében, amely

politikai, vallási, vagy gazdasági törések eredőjeként sodródik egy másik világba, új társadalmi közegbe. E folyamat gyűjtőpontjában egy öntudati kérdés áll; a hajdanvoltak megőrzésének, avagy a végleges szakítás törésének választója.

E társadalmi szükségszerűséget példamutatón tükrözi Tötös István családtörténeti munkája. Kanadában írta, Szegeden adták ki, Edmontonban nyomták, szövege váltakozón ma-

gyar és angol, 91 illusztrációja pedig a magyar archetypusok ismert orcai mellett bemutatja az összeházasodások nyomán adódott azonos szintű, külső párhuzamokat is. – Mindez nemcsak a családtörténet, hanem a társadalomalakulás jeles dokumentuma is, amaz új gyökérverésnek számító véghatár esetében, ami egy elhatározott emigráció.

Maga a történet egyszerű: emberi megközelítése egy, a világtörténet sodrában találompróbnának tekinthető magyar köznemesi család sors-vetületének. – A hajdanvolt magyar társadalom tárházában ilyen család tizezrével akad, ezrével élte túl a XIX. század történelmi váltását és százával emigrált a honelhagyás XX. századi közel félmillió állagában.

Csak kevesük őrizte meg a „Tudatot”, – az identitást – mert csak kevés Tötösy István akadt közöttük, aki a felmérést vállalta volna. Hála jár neki ezért és elismerés; nemcsak családjától, hanem a magyar társadalomkutatás tudományszakától is.

Miről szól ez a tanulmány? – Bemutatja a Tötösy nevű családokat, függetlenül az összekapcsolás lehetőségétől, azaz mindahány névviselőt 1358 és 1587 között. Ennyiben a mű prosopográfiai jellegű, aminek fontossága messze nem elhanyagolandó. – Az említett két dátum előbbje a név első feltűnését, az utóbbi pedig az egyik névviselő ág címerszerzését jelzi, vagyis a magyar nemesi társadalomba való beüzülésüket. Zepethneki Tötösy György és gyermekei II. Rudolftól 1587. február 22-én Prágában kelt címeres nemeslevelet nyertek. – A magánkézen fennmaradt eredeti hártya és épen maradt függőpecsétje a kötet színes műmellékleteinek egyike.

Ezzel indul a tulajdonképpeni családtörténet, amelyet a mikrobiográfiák hol anekdotikus, hol pedig történelem-illusztráló sorozata társadalomtörténetét avat: embersorsok 1848/49, 1914/18, 1939/45, vagy 1956 forgatagában, illetve az e határ-dátumok térközét kitöltő „politikai divatok” – Abszolu-

tizmus, Kiegyezés, Milléneum, Trianon, Horthy-korszak, összeomlás, hiú remények eltiprásának – egyes szakaszaiban.

További járuléka e sorozathoz: az emigráció. Ezzel „tör be” az új társadalmi elem az eladdig homogén összképbe. Az élet rendje, a kanadai házasságok révén, angol eredetű, szintűgy emigráns családokkal hoz létre többszörös kapcsolatot: Grant, Squire, Barting, Toms, Smith... Ám nem hanyagolja el a szerző a Magyarországon maradt, illetve a még az emigráció előtt létrejött oldalági kapcsolatokat sem, amelyben a hajdanvolt köznemesség csakúgy részletetett – Ötömösi Szirányi, Vittnyédy, Seregély – mint a feltörő polgári elem: Haidekker, Bíró, Daempf és így tovább. Megannyi értékes rögzítése oly mostohán kezelt polgári genealógiáinknak.

Függelékül egy névazonos – már kihalt – *bene possessionatus* család is bemutatásra kerül az onomasztikai körkép keretében: az Egyházassfalvi és Bástifalvi Tötösyek, akiknek kötődése a hasonszintű Fánchy, Spissich és Vigyázó családokkal mutatható, inter alia, ki.

Mind ehhez számos illusztráció. Az ilyenkor megszokott díszmagyaros ősök és fogatfelhajtós kúriák helyett a magyar nemesi zöm olykor szemérmesen kendőzött, valós képeit pillantjuk meg: a XIX. század merev „családi felvételeit”, a kisvárosi lakóházakat, egy-egy szerényebb úrilakot, az ünnepi asztal körül poharazó családot... Az életet. Az illúziók aranyfüstjét levetkező társadalmat.

Ha e jeles kiadvány itt-ott talán igényelhetne némi adat-egészítést, vagy pontosítást, Tötösy István műve mindenképp példás útmutató egy mai családtörténet módszertanához. Az emigrált családok tekintetében pedig kétségkívül úttörés.

A bibliográfia és az átnézett levéltári anyag 171 tétele szintűgy tükrözi a körültekintő előkészítést.

Vajay Szabolcs

„Erdélyi Történelmi Adatok”, az Erdélyi Múzeum kiadása,
Kolozsvár 1993. VI. kötet 1. füzet: Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603–1678.
Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi WOLF Rudolf, 100 oldal.

Hatodik kötetével harmadszor lendül küzdelmes útjára az Erdélyi Történelmi Adatok forrásközlő sorozata. Gróf Mikó Imre 1855. évi kezdeményezésére az Erdélyi Múzeum-Egyesület gondozásában megjelent első szakasza már negyedik kötetével 1862-ben elakadt, hogy a Jakó Zsigmond szerkesztette ötödik kötetel csak 1945-ben éledjen időlegesen újjá. Ugyancsak Jakó Zsigmond neve fémjelzi a negyvennyolc évi kényszerűszünetelés után 1993-ban „harmadik nekifutásra” megjelent hatodik kötetet is. Ennek Wolf Rudolf gondozásában és kommentárjaival megjelent első füzeté Torda város jegyzőkönyvét mutatja be az 1603–1678 időszakból.

Méltó forráskiadványi folytatása a már korábban közzétett krónikák, emlékiratok, oklevelek, országgyűlési végzések, naplók és levelezés felbecsülhetetlen forrásértékű sorozatának.

Említésre érdemes, hogy az új sorozat is mecénási kezdeményezésnek köszönheti létét, Gróf Kornis Gabriella jóvoltából.

A kitűnő mutatóval ellátott első monográfia mindég betűhív, hol magyar, hol latin szövegének mintaszerű bemutatása a Basta-vész utáni Torda újjáéledő városi strukturáját, napi problematikáját és az országos gondok helyi vetületének bemutatását tükrözi; a genealógiák „élet-hátterét”.

Újabb szép példája ez a sorozat ama áldozatos célkitűzésnek, amely az erdélyi magyar forráskutatás távlati koncepciójaként összegezhető. Mind a továbbiak a feltárás nehéz munkáját vállaló szakembereken és az eddigieknél talán kedvezőbb kiadási lehetőségek reménységén múlik. Ennek jegyében várjuk az „Erdélyi Történelmi Adatok” további füzeit.

Vajay Szabolcs

BENDA KÁLMÁN Emlékkönyv – A Tudomány Szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. (szerk.: GLATZ Ferenc) MTA Történettudományi Intézet. Budapest, 1993. 451. oldal. ISBN 963-8312-02-5

Dr. Benda Kálmán akadémikus 80. születésnapját barátai és tisztelői Emlékkönyv kiadásával ünnepelték. Miként ilyenkor szokásos, a legkülönbözőbb szakmai témákkal hódoltak a sokoldalú jubilánsnak. Adódik a Benda-Emlékkönyvben a Turul olvasóit érdeklő genealógiai és prosopográfiai téma is:

1.) *Jakó Zsigmond* (Kolozsvár): Csáki Mihály (1492–1572) erdélyi kancellár számozásáról (41–46. oldal).

A Dunántúlon honos Csák nemzetség Kisfaludy ágával törzsközös Mihályi Csáki családnak a kettős királyválasztás után Szapolyai-párton Erdélybe került ágának bemutatása.

2.) *Heckenast Gusztáv*: A Rákóczi-szabadságharc tábornokai (163–174. oldal).

Életrajzi adattár a kuruc-sereg legfelsőbb vezetőségének 27 tagjáról. A főrendiek jelentős számaránya az elit-kutatás

adattárát bővíti, nevezetesen – hogy csak a mindmáig virágzó családokat említsük – az Andrassy, Csáky, Esterházy, Forgách, Károlyi, Mikes és Sennyey életrajzok esetében. Képviselet a bene possessionatus nemesség is, a Bagossy, Bertóthy, Ebeczky, Gyürky, vagy Orosz családok egy-egy tábornoki rangú tagjával.

A miscellanea – kiadványok genealógiai és heraldikai anyagának figyelése és jelzése szakmai tekintetben messze nem elhanyagolandó. E tekintetben az Emlékkönyv közli Benda Kálmán eddigi teljes bibliográfiáját is (1935–1993), amely szintén figyelmet érdemel (415–451. oldal; Soós István összeállítása).

Vajay Szabolcs

STEINER, Jörg C.: Das Feldpilotenabzeichen. (A Táborigilóta-jelvény.) Edition S. and H. kiadása Wien 1992. (Militärhistorische Themenreihe, Band 4.) 130 oldal, 37 illusztráció. ISBN 3-901215-05-0

A szerző rövid áttekintést ad az Osztrák-Magyar Monarchia katonai repülésének múltjáról, majd beszámol az 1912-től kezdődő dinamikus fejlődéséről.

A publikációból megismerhetjük a táborigilóták kiképzését, valamint a Táborigilóta-jelvény megszerzésével kapcsolatos előírásokat.

Az osztrák-magyar Táborigilóta-jelvény 1913-as, 1917-es típusai, illetve előállítási (emlék) variánsai – a későbbi készítményekre is tekintettel – részletes bemutatást nyernek.

A kiadvány értékét emeli, hogy összesítést közöl a jelvényt elnyert személyekről is az 1913. március 1. – 1918. szeptember 18. időhatárok között. E névsorban számos a magyar. Az adományozási statisztika rendfokozatok szerinti bontásban is szerepel.

Az anyagot számos fénykép egészíti ki: ú.n. viselési képek, sőt repülőgépek, ezeknek részletei stb.

Sajnálatos a forráshivatkozások hiánya.

Pandula Attila

BORDA ANTIKVÁRIUM – 17. Katalógus. Ajánlójegyzék – Kéziratos emlékek és ritka nyomtatványok XV-XX. század. Borda Antikvárium kiadása Budapest, 1993; gazdagon illusztrált.

Az igényes kivitelű katalógusban több érdekes címereslevél, adománylevél is található. Így a Jabukai Nemeshegyi család, finom kivitelű címereslevele (1837) – V. Ferdinánd – az erdélyi Ványai Teleki Mátyás és fiai, István és Lőrinc címereslevele

(1583) – Báthori Zsigmondtól. E dokumentumok színes képe is megtalálható a különleges anyagokat kínáló katalógusban.

Pandula Attila

TRENČAN, Ludovit: Rady a vyznamená Slovenskej republiky 1939–1945. (A Szlovák Köztársaság rendjelei és kitüntetései 1939–1945.) Zápodoslovenské Múzeum kiadása; Trnava, 1992. 64 oldal, 80 illusztráció. Angol- és német nyelvű összefoglalással. ISBN 80-85556-02-2

Hiánypótló kiadvány, a szakirodalomban eddig alig érintett témáról; a szlovák állam (1939–1945) rendjeleiről és kitüntetéseiről.

A szerző megemlíti valamennyi korabeli elismerést: Pribina Rend, Szlovák Kereszt Rend és Érem, valamint a Katonai Vitézségi Kereszt kitüntetését. Ismerteti a különféle emlékérmeket, emlékkereszteket, katonai jelvényeket. Elosorolja a kitüntetés rendszerének jellegzetességeit, továbbá az úgynevezett szimbólikus kitüntetések is.

E rendjelek, kitüntetések, emlékérmek motivum-kincsében központi szerep jut a XIX. század derekától szlovák nemzeti szimbólumnak számító kettőskeresztnek is.

A kiadvány egyébként gazdag képanyaga – különösen színes illusztrációi – még nyomdatechnikai kivánnivalókat hagyunk maguk után.

Pandula Attila

HAZAI ÉS NEMZETKÖZI HÍREK

1993. szeptember 28-án nyílt meg Bécs 18. kerülete (Währing) Városházának kiállítóhelyiségében az *Österreichische Gesellschaft für Ordenskunde* által szervezett „Orden und Ehrenzeichen der österreichisch-ungarischen Monarchie” című jelentős szakmai bemutató. Az Egyesület jelentékeny magángyűjteményekkel rendelkező tagjai állították ki az Osztrák-Magyar Monarchia fontosabb rendjeleit és kitüntetésait, közöttük több egyedülálló példányt és ritkaságot. Különösen a Katonai Érdemkereszt változatainak gazdag sorozata érdemel figyelmet.

* * *

1993. október 2-án nyitották meg a Bécs melletti Deutsch-Wagram Helytörténeti Múzeumában az 1. Osztrák Rendjel- és Kitüntetéstúdmúzeumot. Az intézmény az *Österreichisches Gesellschaft für Ordenskunde* részlege. A megnyitó kiállítás az Osztrák Köztársaság kitüntetésait mutatta be – „Die Bundes- und Landesauszeichnungen der Republik Österreich” címmel.

* * *

1993. október 25-én nyitották meg Budaörsön a Jókai Mór Művelődési Központban *Polgár Mariann* grafikus „Magyar főpapi címerek” című kiállítását.

* * *

A *Magyar Numizmatikai Társulat*, a szegedi *Móra Ferenc Múzeum*, a *Magyar Nemzeti Múzeum* és a *MTA Régészeti Intézete* 1993. október 25–26-án Szegeden „A numizmatika és a társtudományok” címmel tudományos konferenciát rendezett. Több előadó foglalkozott elméleti jellegű kérdésekkel, az egyes történeti segédtudományok kapcsolatával, a tudományterületek rendszerezésével. Pl.: Kállay István: Történeti segédtudományi alapvetés; Pandula Attila: Falerisztika, egy alig ismert történelmi segédtudomány; V. Székely György: Megjegyzések Árpád-kori éremleleteinek keltezéséhez.

* * *

Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata és a *Városi Levéltár* a Diploma Leopoldinum 1703. kiadásának 290. évfordulóján 1993. október 28-án tudományos konferenciát rendezett, ahol a következő előadások hangzottak el: *Farkas Gábor*: A fehérvári jog és a fehérvári jogcsalád; *Gajári István*: Buda sz. kir. város kiváltságlevele; *Ortutay András*: Esztergom sz. kir. város privilégiumai; *Benczéné Nagy Eszter*: Pest sz. kir. város kiváltságai; *Kállay István*: Székesfehérvár sz. kir. város: jogi, önkormányzati és gazdasági kiváltságok; *Pandula Attila*: Buda, Esztergom, Pest és Székesfehérvár sz. kir. városok címerei.

* * *

Az *ELTE Történelem és Segédtudományi Tanszék* és a *Szentpétery Imre Tudományos Diákkör* 1993. november 2-án „Bemutatkozik az ifjúság” címen kilenc egyetemi hallgató tudományos eredményeinek bemutatására adott lehetőséget. Az előadók történeti-, jogtörténeti-, tudománytörténeti-, genealógiai-, egyháztörténeti-, művelődéstörténeti témákat dolgoztak fel.

* * *

Az *Österreichische Gesellschaft für Ordenskunde* 2. Nemzetközi Rendjel- és Kitüntetéstörténeti kongresszusát 1993. november 26–28. között tartotta Deutsch-Wagram-ban. A hazai és külföldi előadók – közöttük magyar szakemberek is – elsősorban az Osztrák-Magyar Monarchia rendjeivel, kitüntetéseiével kapcsolatos előadásokat tartottak. De szöbakerültek módszertani-, illetve elméleti jellegű kérdések is.

* * *

Január 20-án védte meg *Dr. Engel Pál* a Magyarország világi archontológiája 1310–1457 témakört tárgyaló nagydoktori értekezést. Opponensei *Jakó Zsigmond*, *Kubinyi András* és *Kristó Gyula* professzorok voltak; az ülésen *Györffy György* akadémikus elnökölt. A még az év folyamán kiadásra kerülő mű előzetes bemutatásául *Jakó Zsigmond* professzor magvas és alapos opponensi véleményéből ragadunk itt ki egy-egy értékelő, ill. elvi jelentőségű szakaszt: „A disszertáció komoly nyeresége a magyar medievistikának, alapvető segédkönyve lesz nem csak Magyarországnak, hanem szomszédjai történetkutatásának is. Úttörő vállalkozás, mert új távlatokat nyit a magyarországi archontológia előtt és megteremti a szilárd alapokat a középkor vizsgálatában annyira nélkülözhetetlen személytörténet korszerű felvirágoztatásához. Meggyőződésem szerint komoly segítséget fog nyújtani a szomszéd országok történetkutatóinak ahhoz, hogy a körükben meggyökerezettnél realisabb képet alakíthassanak ki magukban a középkori magyar államról és annak szervezetéről.”

Ezen ígéretes szakvélemény után tegyük szövé *Jakó Zsigmond* egy lényegbe vágó, általános érvényű kijelentését is:

„Úgy gondolom, hogy egyre halaszthatatlanabb követelmény a magyar történettudomány távlati kutatási koncepciója kialakításakor azzal is számolni, miszerint a Kárpát-medence múltjával a magyaron kívül ma már a szlovák, ukrán, román, szerb és horvát történetírás is foglalkozik. Egyelőre talán szomszédaink részéről ebben a foglalatosságban még több az indulati-érzelmi elem, mint a szakértelem, és fontosabb a politikum mint a tudományos megismerés, de talán részben a magyar tudományosságon is áll, hogy mikor következhet kedvező fordulat ebben a tekintetben. Ahhoz ugyanis, hogy szomszédaink történetírása egyáltalán továbbléphessen és az ősi prioritások vagy történeti jogok bizonyításának védőügyvédjéből a közös múlt vizsgálatának tudományos eszközévé válhasson, a magyar történészeknek – határokon innen és túl – még nagyon sok feladatot kell megoldani. Olyan feladatokat, amiket valójában csak ők tudnak kielégítően megoldani, sőt amelyeket nekik kötelességük megoldani, hiszen vizsgálódásuk főtárgya az 1918 előtt időszakokban mindenkor az egykori Magyarország marad. A történészeknek mindenek előtt vizsgálódása tárgyát kell minél hitelesebben rekonstruálnia. Ez a szomszédokkal közös kutatási tárgy pedig az 1918 előtti Magyarország múltja. Valóban nem lehet szomszédainktól elvárni, hogy a régi Magyarország világi és egyházi szervezetének, politikai elitjének stb. rekonstrukcióját ők végezzék el helyettünk. Az ilyen feladatokra nyilvánvalóan a magyar historikusoknak kell vállalkozniuk. Reméljük, hogy ha a közösek lesznek legfontosabb munkaeszközeink, ha egyaránt hitelesnek tekinthetők a kutatási tárgyak rekonstrukciói, ha nagyjá-

ból azonosak lesznek vizsgálódási módszereink, akkor az értékelésben jelentősen csökkenni fognak a vitás kérdések, szünni fog a gyanakvás, megnő a magyar történettudomány súlya és tekintélye a térségben. Ezek a fenti feladatok tehát magából a tényleges múltból hárulnak a magyar történettudomány határokra inneni és túli egészére; vállalásuk elől historikusaink ha akarnának sem térhetnek ki.

- Nem hiszem, hogy a szerző akárcsak gondolt volna is a fenti szempontokra, amikor értekezése tárgyát kiválasztotta. Bizonyára pusztán a magyar medievisztika szükségleteinek ismeretében dönthetett így. Ez is kellően indokolhatja a témaválasztás időszerűségét és helyességét. A fentiekből azonban talán az is kiderült, hogy e témaválasztás pontosan abba az irányba tett fontos lépés, amerre a magyar kutatási koncepciónak a jövőben tudatosan haladni kellene. A témaválasztást tehát nem csak helyesnek, előremutatónak ítélem, hanem nagyon is kívánatosnak tartom, hogy akadjanak kutatók e kezdeményezés folytatására és készüljön el mielőbb a középkori Magyarország teljes archontológiája.”

Legyen Jakó Zsigmond tapasztalati útmutatása iránytszabó a Kárpát-medence egészének szenvedélyektől mentes és egyedül csak a történeti való kiderítését célzó szakmai kutatá-

sa számára, a térségben közösen élt és tovább élő népek mindegyike javára.

Ezt a nemzetfeletti objektív együttműködést tűzte ki céljául a Turul szerkesztősége is, a jószándékú népek tudományos megbékélésének előmozdítására.

* * *

1994. február 10–22. között a világ számos országának, egyes tagállamoknak stb. címereit, zászlóit bemutató érdekes kiállítás volt látható a Józsefvárosi Galériában, *Balogh László* (Budaörs) magángyűjteményről. A közelmúltban függetlenné vált országok szimbólumai is láthatók voltak e bemutatón.

* * *

Hoppál Dezső győri tervező-építészmérnök, ismert heraldikai gyűjtő folyamatosan közreműködik település és közületi címerek tervezésében. Figyelemreméltó, hogy tevékenységében nagy hangsúlyt kap a klasszikus heraldika, az igényes formanyelv tiszteletben tartása. A napjainkban elburjánzott jószándékú, de sokszor szakmailag sajnos vitatható túltagolt címerek jó ellenpéldái kerülnek ki keze alól.

Szerkesztőségi hírek

Helyreigazítás

A 1993/3. sz. 36. oldalán sajnálatosan lemaradt „A 110 éves Magyar Heraldikai és a Genealógiai Társaság emlékülése” című írás szerzőjének, Radácsi Imrének neve.

Kérjük a szerzőket, hogy ismertetés céljára munkájukat juttassák el a Szerkesztőséghez.

Kérjük T. előfizetőinket, hogy amennyiben a Turul egy-egy számát a naptári év június, illetve december hónapjának végéig nem kapják meg, azt a szerkesztőségnek jelezni szíveskedjenek, mert sajnálatos módon nem minden egyes postázott példány érkezett el a címzetthez. Értesítés esetén az elkallódott számot szívesen pótoljuk.

Kérdezz – felelek rovat

FELELETEK:

Válasz az 1993/5. kérdésre:

Báró *Perényi Imre* (1685–1730) valóban két házasságot kötött. Nagy Iván (IX. 230.) a *Perényi-stemmán* csak a *második* feleséget, gróf *Keresztes Klárát* tünteti fel. Ismeri pedig első feleségét is: Csebi *Pogány Krisztinát*, akinél Imrét harmadik férjként említi (IX. 378.). Krisztina szülei: Csebi *Pogány Menyhért* máramarosi alispán és *Sarmasághy Katalin*; első férje *Ippi és Bélmezei Fráter István* huszti várnagy, † 1703 (Nagy Iván IV. 257.); a második *Dolhai és Petrovai Dolhay György*, † 1708, akitől lánya, *Borbála* született. – Ennek a *Dolhay Borbálának* báró *Perényi Imre*, mint *mostohaapa*, 1708-ban gyámja volt (Turul XI. 1893, 176.). – A kérdező feltételezése tehát helyes volt. Tegyük még hozzá, hogy *Perényi Imre* meghalt Nagyszőlősen, 1730. november 13-én, „kora 45. évében” (azaz 1685-ben születhetett). – Említsük azt is, hogy *Imre* második felesége, gróf *Keresztes Klára*, 1730-ban megözvegyülvén, 1732-ben újabb házasságra lépett *Banczai Károly* aranyosszéki köznemesselel. Nagy Iván tud e második házasságról (VI. 219.), de a férj kilétét nem ismeri. *Klára* asszony 1743-ban még élt.

Válasz az 1993/6. kérdésre:

Semsey „Zsófiának” – aki előbb *Jármy Miklós*, majd *Bilkey Miklós* hitvese – keresztneve helyesen: *Júlia*. Apja az *Abaúj megyei Sáczán* birtokos *Semsey György*, aki házassága révén *Erdélybe* származott, feleségül véve báró *Hadadi Wesselényi Krisztinát*, akitől született *Júlia*. – Ezt a *Wesselényi/Semsey* házasságot Nagy Iván csak a *Wesselényieknél* említi (XII. 159. p.); *Júlia* mindkét házasságából gyermektelen. Végrendelkezett (*Nyir-Madán*, *Szabolcs megyében*, 1713. január 19-én.

KÉRDÉSEK

1994/1.

Kik voltak szülei *Ajtics-Horváth Ferdinánd/Nándornak*, aki *Nagyróczén* (*Gömör és Kishont vm.*) 1850 május 11-én halt meg 38 éves korában (r. k.) a *Szász-Coburg hg.* murányi uradalmának főheredezeként?

Családja a XVIII. században *Ipolykeszin* (*Hont vm.*), *Fülek-kelecsényen* (*Nógrád vm.*) és *Szentiványon* (*Nógrád vm.*) volt birtokos; éltek tagjai a *Csallóközben* (*Komárom vm.*), *Vágvescsén* (*Nyitra vm.*) és *Esztergomban* is. Elhagyva az eredeti *Ajtics* családnevet, gyakran csak *Horváth* néven fordulnak elő.

Köszönettel vennék e családra vonatkozó minden egyéb adatot is.

1994/2

Sorkikisfalud (*Vas megye, vasvári járás*) római Katolikus anyakönyvezése 1734-ben indult. – *Hol* jegyezték be *azelőtt* a *Kisfaludon* születetteket, vagyis melyik szomszédos parókiának volt leányegyháza *Sorkikisfalud* 1734-ig? – A község mai neve *Sorkifalud*, amely *Kisfaludon* kívül *Dömötöri* és *Szentléránt* egyesítéséből alakult.

1994/3

Két *Perényi Éva*? – *Szuhányi Márton* helytartósági tanácsos felesége báró *Perényi Éva* (*Pál* és báró *Károlyi Zsuzsanna* leánya). Özvegykét állítólag újból férjhezett volna, *Ibrányi Istvánnal*. – *Ibrányiné Perényi Éva* elhunyt valóban anyakönyvezve *Oroson*: elhunyt 1759 március 11-én *Ibrányban*. Ám erről a második házasságról a *Szuhányi* utódoknak semmi tudomása. – Ugyanarról az *Éváról* van-e tényleg szó?

1994/4

A *Paczolaji Hellenbach* bárókat Nagy Iván műve két helyen is tárgyalja: V. 86–87, pp. és pótkötet 173–274. pp. Úgyszintén a *Magyar Nemzeti Zsebkönyv* I. kötete is. – Mindazonáltal egyikük sem köti össze a családnak címerszerző – már kihalt – felvidéki ágát a még virágzó horvátországi ággal, amelynek ismert leszármazása *Lázár* báróval (1827–1887) kezdődik, aki még a *Nyitra-megyei Pacolajon* született 1827 szeptember 3-án. Kérdés: miként kapcsolódik e *Lázár* a Nagy Iván közölte családfához?

ZUSAMMENFASSUNG

Prof. Iván Bertényi setzt die Bewertung der historischen Hilfswissenschaften in der Periode 1951-1991 fort. Er untersucht die Entwicklung der Paleographie und Epigraphie, die Wichtigkeit des von István Hajnal bearbeiteten allgemeinen Repertoriums und der von Sándor Schreiber zusammengestellte Sammlung betonend. Die altungarischen Kerbschriften wurden von Prof. András Róna-Tas bewertet. Frau Annamária Németh ist die Autorin einer wertvollen sigillographischen Bibliographie, d.h. einer Disziplin, deren Forschungsgebiet und Neuformulierung von dem kürzlich verstorbenen Professor Bernát L. Kumorowitz vervollständigt wurde (siehe Turul XLV, 1951-1991. S. 49-50.), dessen postumes Werk neulich erschienen ist (Turul XLVI, 1993. S. 36.) Eine beträchtliche Zahl sigillographischer Identifizierungen sind dem Prof. András Kubinyi, Dr. Géza Érszegi und Dr. József Holub zu verdanken. Im vergangenen Zeitabschnitt war eher die Kommunalsigillographie bevorzugt; das das Bauerntum betreffende Material ist das Ergebnis der durch Lajos Horváth verrichteten Untersuchungen. Demgegenüber war die Heraldik als "verwünschte Wissenschaft" verpönt. Unter diesen Umständen konnte die letztgenannte Disziplin nur auf die Analyse von Motiven beschränken (z.B. László Magyar: die Vögel; Károly Huszár: die Jagd, usw.), bzw. auf die Zusammenhänge mit den bildenden Künsten (Dr. Dénes Radocsay), mit der Archeologie (János Kalmár), oder mit der Literatur (Dr. Iván Bertényi). Wichtige Einzelheiten waren durch Mária Szentgyörgyi, Ernő Tompos und Péter Nagybákay (Bahnbrecher der Heraldik der ehemaligen Zünfte) analysiert. Seit den 1970er Jahren wurden die früher getroffenen Massnahmen irgendwie gelockert, so kam es das erstmal zur Veröffentlichung des Werkes eines im Ausland lebenden Spezialisten (S. de Vajay, 1973.). Als neue Erscheinung galt die Rückgliederung der Heraldik ins strukturelle System der Wissenschaften mit dem Werke von Frau Éva Nyulászi-Straub, Redakteurin unserer Zeitschrift; die umfangreiche Darstellung umfasst 1173 Wappenbriefe, die im Staatsarchiv aufbewahrt sind. Unter den archontologischen Werken sollen die Studien von Dr. Kálmán Benda, Lajos Gecsényi und Dr. Zoltán Fallenbüchl erwähnt werden, während für die Nomenklatur des öffentlichen Dienstes in der Periode 1848-1980 das Werk weiland des Professors József Bölöny massgebend ist. Was die Studie der verschiedenen Orden anbelangt, hat die Faleristik ihren Spezialisten in der Person von Dr. Attila Pandula, Mitredakteur von Turul gefunden. Er war der Beförderer des ersten internationalen Kongresses, der in diesem Themenkreis zu Keszthely (Ungarn) veranstaltet wurde, infolge der Mitwirkung des Abgeordneten Dr. László Czoma. Damit endet sich die von Prof. Iván Bertényi gegebene Übersicht, die sich zugleich über gewisse Sektoren verwandter Disziplinen ausbreitete, welche mit dem Profil unserer Zeitschrift in keiner direkten Verbindung stehen. Diesem Bereich gehören Studien über verschiedene Insignia (z.B. die ungarische Königskrone), sowie onomastische, vexillologische und numismatische Themen. Das sind Wissenschaftszweige, die glücklich genug waren – zwar nicht ohne Schwierigkeiten und Opfer – die kärglichen Jahre der Verpönung von allen Disziplinen zu überleben, welche mit den Traditionen der nationalen Identität zu tun gehabt hatten.

Dr. Zsigmond Nyáry gibt eine Übersicht seiner im Spätmittelalter auftretenden Familie. Im Laufe voriger Jahrhunderte waren zahlreiche ungarische Geschlechter ihrer eigenen Her-

kunft nicht mehr bewusst. Das soll keineswegs als Zeichen einer Nachlässigkeit betrachtet werden; es ist eher den massiven Zerstörungen im Laufe der ottomanischen Eroberung des Landes zuzuschreiben, wobei Schlösser, Herrenhöfe und Archive in Brand gesteckt, Friedhöfe verwüstet wurden. Diese Umstände haben die Kontinuität und die Traditionen einfach verwischt. Im 17-ten Jahrhundert sollte auch die Vergangenheit dieser Adelsgeschlechter rekonstruiert werden, was in Mangel verlorener Urkunden gelegentlich mittels fragmentarischer mündlicher Überlieferungen geschah, welche manchmal auch durch die Phantasie verschönert waren. Man könnte solche Erscheinungen einfach mit Achselzucken ausser Acht lassen, aber die zeitgenössischen Untersuchungen sind nun bestrebt diese Mängel zu ersetzen, durch Wiederauffindung von vermissten alten Urkunden und die Verwendung neuer Forschungsmethoden. Die Familie Nyáry von Bedegh und Berencs gehört dem ungarischen Uradel, welche vermutlich aus der zur Zeit der ungarischen Goldenen Bulle (1222) neu aufstrebenden gesellschaftlichen Schicht stammt – eine soziale Bewegung, die der Gesellschaft der alten Clans ein Ende bereitete. Dieser Tatsachen bewusst strebten Familientraditionen die Abstammung eines Geschlechts mit einem fiktiven Ahnherrn verknüpfen; in diesem Fall mit einem János (Johann) de Nyáry, der angeblich um das Jahr 1457 leben sollte. Der Autor dieser Studie ist bestrebt diese fromme Tradition seiner Familie zu berichtigen, und mit Erfolg führt er die mit Dokumenten unterstützte Abstammung bis in die letzten Jahrzehnte des 14-ten Jahrhunderts zurück, als die Brüder Petrus, Nikolaus und Stephanus de Nyáry erscheinen, die im letzten Jahrzehnte des 14-ten Jahrhunderts geboren sein sollten. Die jetzt lebenden Mitglieder der Familie – die seit 1655 bzw. seit 1723 den Grafentitel führte – stammen von dem obigen Petrus ab, während die übrigen Familienzweige im Laufe des 16-ten Jahrhunderts den Kriegen und Verwüstungen zum Opfer fielen. Auch Abkömmlinge von Familientöchtern waren damals bestrebt den Familiennamen weiterzuführen, aber diese Versuche waren zum Scheitern verurteilt. Des weiteren legt der Autor eine neulich aufgefundene Urkunde vor, um die berichtigte Genealogie seiner Familie zu unterstützen und die Unklarheiten bezüglich der Abstammung der Familie zu beseitigen.

Márton Szluha gibt eine Übersicht von zwei gleichnamigen und oft verwechselten transdanubischen Familien, welche sich nur nach ihrem Prädikat unterscheiden: d.h. die Familien Káldy von *Alsókáld*, bzw. von *Felsőkáld*. Die erste, die 1266 erscheint, stammt von *militēs castrenses* ab; die zweite, die seit 1256 bekannt ist, blühte schon damals in verschiedenen Zweigen. Der Autor berichtet die Unsicherheiten der Abstammung und schildert die Geschichte beider Familien. Die Káldy von *Alsókáld* erreichten 1521 den Höhepunkt ihrer Blütezeit; dann führt eine Periode der Dekadenz zum Erlöschen der Familie im 19-ten Jahrhundert. Die nach heutzutage blühende Familie Káldy von *Felsőkáld* hat sich als Erwerber beträchtlicher Landgüter erwiesen, hauptsächlich mittels vorteilbringender Eheschliessungen. Als Zeichen des gesellschaftlichen Aufstieges erhielt die Familie 1581 ein neues Wappen mit geviertem Schild. Die Abstammung beider Familien folgt im zweiten Teil der Studie, wobei auch die im klassischen Werk

von Iván Nagy 1860 veröffentlichten Genealogien beider Familien berechtigt werden.

Frau Zsuzsa Pekár setzt die Geschichte der Familie Haggemacher, dieses alten Bürgergeschlechts, das in Ungarn eine glänzende Karriere gemacht hatte, fort. Nach der Schilderung des bescheidenen Debüts der Familie, widmet die Autorin den zweiten Teil ihrer Studie den Familienstiftern in Ungarn: den Brüdern Henrik (Heinrich, 1827-1917) und Károly (Carl, 1835-1921), die zwar Träger von sehr verschiedenen Charakterzügen waren, haben trotzdem einen gleichen Erfolg in ihrem Leben gehabt. Sie haben miteinander sogar rivalisiert: mittels neuer technischer Erfindungen ist es ihnen gelungen das alte Müllergewerbe – das in Ungarn als ein Überbleibsel aus der Vorzeit galt – erneuern und zum neuen Blüten helfen in der Gestalt einer modernen und wettbewerbsfähigen Industrie. Die Anwendung des Doppelzylinders, des mit Buffer versehenen Plansiebes und die Einführung der Schalmühle sind mit ihrem Namen verbunden. Diese Einrichtungen haben eine Rentabilität ermöglicht, die die rasche Verbreitung des ungarischen Getreides auf dem Weltmarkt zur Folge hatte. Henrik und seine schweizerische Frau, die der Familie Liechti aus Winterthur entstammte, deren Mitglieder seit 1454 nachweisbar durch viele Generationen Uhrmacher waren, haben eine zahlreiche Familie in Ungarn gestiftet. Ohne die im Kindesalter verstorbenen Nachkommen in Betracht zu nehmen, haben sie zehn Kinder erzogen, deren die Mehrzahl sich in die Elite der ungarischen Gesellschaft integriert hatte. Was Károly anbelangt, heiratete er eine Ungarin, hatte aber keine Nachkommen. Henrik beendete seinen Laufbahn als Generalkonsul der Schweiz in Budapest. Das Konsulat hat er in seinem Palais eingerichtet: das Gebäude steht auch heute, an einem wichtigen Pulsader der ungarischen Hauptstadt. Károly hat den Mangel an Erben mit philanthropischen Stiftungen kompensiert, teils in der Schweiz, teils in Ungarn. Die in Winterthur gegründeten Stiftungen existieren auch heute, während jene, die in Ungarn errichtet wurden, sind aufgelöst oder konfisziert worden, im Laufe der vier Jahrzehnte der kommunistischen Wirtschaft im Land. Auch die prachtvoll eingerichtete Wohnung von Károly in einem Wäldchen in der Umgebung der Hauptstadt wurde zugrunde gerichtet. Henrik dagegen ist es 1945 gelungen sein Industrievermögen ins Ausland zu retten, wo es mit Erfolg neugestiftet werden konnte. Die genealogischen Verbindungen der Familie Haggemacher mit Ungarn sind aufrechterhalten geblieben, und werden im dritten Teil der Studie behandelt werden.

"Magyar" als Bezeichnung einer Strassenname oder einer Familiennamen führt uns zur toponymischen Onomastik der sich entfaltenden ungarischen Hauptstadt im 18-ten Jahrhundert. Um das Jahr 1740 ist eine aus Westungarn stammende Familie Unger in der Stadt Pest ansässig geworden und Vermögen gesammelt. Mit der Zeit hat die Familie ihren Namen magyarisiert, indem sie den bisher geführten Familiennamen Unger ins entsprechende ungarische Synonym Magyar übersetzte. Der Strassenname richtete sich nach dieser Namensveränderung. Der Bezeichnung Magyar bedeutet also keineswegs eine deutsche bzw. ungarische Mehrheit der Bewohner, sondern ist die Folge der Namensänderung eines vermögenden Bewohners des Quartiers. Die Familie blühte auch danach in zwei Linien: die erste hat den alten Familiennamen bewahrt, wobei sie teils in Budapest, teils in Deutschland und England wohnhaft waren; während die zweite – genauso wie die Gasse

wo sie wohnte – seit 1861 Magyar hiess und den ungarischen Adel erworben hat. Sie blüht in Ungarn, Deutschland, Kroatien und Montenegro.

Die Rubrik In Memoriam wird diesmal vir kürzlich erfolgten Todesfällen gewidmet. Die ungarische Fachwissenschaft hat in der Person von Pál Filkorn (1910-1993) einen unermüdeten und rigorösen Forscher, einen Kritiker strengen Urteils verloren. Den ungünstigen Verhältnissen von damals zufolge ist sein Lebenswerk unveröffentlicht geblieben, aber durch seine rege und breite Korrespondenz konnten seine tiefgehenden Kenntnisse doch verbreitet werden. Seine Kenntnisse hat er im In- und Ausland einem jeden, der an ihn wandte, wirklich grosszügig zuteil werden lassen. Im Jahre 1985 hat ihn die Internationale Genealogische und Heraldische Konföderation für sein Lebenswerk und für die Beförderung der Wissenschaft mit der Ehrenmedaille für Senioren ausgezeichnet.

Győző Ember (1913-1994) hatte durch lange Zeit den Posten des Direktors des Ungarischen Staatsarchivs inne, in den höchst unheilverkündenden Jahren, wo das Fortbestehen dieser einzigartigen Sammlung nur mit Mühe und Not, manchmal mit Mut, manchmal durch List gerettet werden konnte. Er war den nationalen Traditionen und den dokumentarischen Werten der Sammlung treu ergeben. Seine Persönlichkeit wird von seinem Nachfolger, Dr. János Lakos, Generaldirektor des Ungarischen Nationalarchivs gewürdigt.

Der Akademiker Kálmán Benda (1913-1994) war überall besonders in Frankreich bekannt: er war vertraut mit den Universitätsinstitutionen von Paris, Tours, Orleans, Toulouse und Aix, die seine immer richtige und massgebende Auffassung, seine Analysierung von scharfem Verstand und sein fehlerloses Französisch hochschätzten. Sein Fachgebiet war die Geschichte des ungarischen Protestantismus und den Geschichte von Siebenbürgen in den XVII-XVIII-ten Jahrhunderten, sowie die Periode der Aufklärung. Herr Benda war ein Bahnbrecher der ungarischen Historiker in der Welt, er war "ein reisender Botschafter" von Ungarn. Der Tod traf sich am 13-ten März am Flughafen aus Frankreich zurückkehrend unerwartet. Sein Tod bleibt ein deueruder Verlust im ungarischen Geistesleben.

In der Person von in München verstorbenen Tamás Bogyay (1909-1994) verlor Ungarn einen bedeutenden Historiker. Er hat in allen Zweigen der Geschichtswissenschaft den historischen Kern erkannt. Während der langen Verbannung zwischen 1945-1981 kämpfte er ununterbrochen – auch in der kritischen Periode – um die Verbreitung und Bekanntmachung der ungarischen Kultur. Er hatte das Glück die dynamische Wiedergeburt von Ungarn sein letztes Werk mit dem Titel "Geschichte Ungarns aus der Perspektive" im Jahre 1993 in Budapest erschien. Seine aus 300 Stichwörtern stehende Bibliographie bereichert das Schatzhaus der ungarischen Kultur.

In der bibliographischen Rundschau werden sechs neue Veröffentlichungen behandelt: (1) Der dritte Band (1411-1412) der Urkundensammlung aus dem Zeitalter des Königs Sigismund von Luxemburg. Das ist die Fortsetzung einer monumentalen Dokumentenreihe, die seit geraumer Zeit erwartet, von Dr. Iván Borsa fortgesetzt und ergänzt wurde. Die Sammlung und Veröffentlichung von Urkunden aus diesem Zeitalter wurde 1951 von weiland Prof. Elemér Mályusz in Gang gesetzt. (2) Der erste Band der Diplomata Hungariae Antiquissima (1000-1131) als Ergebnis der fortdauernden Unter-

suchungen im Laufe von drei Jahrzehnten des Akademikers György Györffy. (3) Die Fortsetzung der Siebenbürgischen Dokumentenreihe durch Prof. Zsigmond Jakó (Cluj-Klausenburg). (4) Eine in Kanada erschienene Monographie über die ungarische Adelsfamilie Tötösy de Zepetnek, deren Mitglieder nach zwei Weltkriegen ihr Heimatland verliessen und zerstreut im Ausland leben. (5) Eine faleristische Studie über das erste Emblem der österreichisch-ungarischen Luftstreitkräfte

im ersten Weltkrieg. (6) Ein illustriertes Werk von Ludovít Trancsán über die Ehrenzeichen und Medaillen der ersten Slowakischen Republik (1939-1945.)

Die doppelte Nummer der Zeitschrift (1-2./1994) wird auch diesmal mit der fortlaufenden Rubrik Frage-Antwort ergänzt.

Letztens wird die Festschrift des Akademikers und Historikers Kálmán Benda (1993) analysiert.

TURUL (LXVII) N° 1-2 RÉSUMÉ

Le Prof. Iván Bertényi continue l'évaluation des sciences d'appui de l'histoire pendant la période 1951-1991. Il passe en revue la *paléographie* et l'*épigraphe*, soulignant l'importance du répertoire général préparé par István Hajnal et du recueil des inscriptions hébraïques dû à Sándor Schreiber. Les tailles proto-hongroises ont eu comme interprète principal le Prof. András Róna Tas. – D'autre part, Mme. Annamária Németh fut l'auteur, en 1960, d'une bibliographie raisonné de *sigillographie*, discipline dont l'étude fut entièrement renouée par feu le Prof. Bernát Kumorovitz (voir: *Turul*, LXV, 1951-1992, p. 49-50) et dont l'oeuvre posthume vient d'être publié (voir: *Turul* LXVI, 1993, p. 36-37). Un bon nombre d'identifications sigillographiques se doivent aussi, *inter alia*, au Prof. András Kubinyi, au Dr. Géza Érszegi et au Dr. József Holub. L'époque révolue favorisait surtout l'étude de la sigillographie communautaire; celle de la paysannerie est redevable aux recherches de Lajos Horváth. – En revanche, l'*héraldique* fut durement frappée par l'interdit des „sciences maudites”, devant ainsi se réduire à l'analyse des motifs (László Magyar: les oiseaux; Károly Huszár; la chasse, etc.) ou a ses corrélations avec les beaux-arts (Dr. Dénes Radocsay), avec l'archéologie (János Kulmár) ou avec la littérature (Dr. Iván Bertényi). Certains détails d'importance ont pu être mis au point par Péter Nagybakay, pionnier de l'héraldique des corporations. Dès vers 1970, l'interdit ralâcha, signalé aussi par la première publication en Hongrie d'un spécialiste expatrié (S. de Vajay, 1973). Comme corrolaire de la réintégration de l'héraldique à l'organigramme des sciences „acceptées”, passe la publication, en 1987, du recueil encyclopédique de Mme. Éva Nyulászi-Straub, rédactrice en chef du *Turul*, répertoriant les 1173 octrois armoriés conservés en original aux Archives Nationales. – Parmi les travaux d'*archéologie*, il convient de signaler ceux du Dr. Kálmán Benda, de Lajos Geccsényi et de Zoltán Fallenbüchl, ainsi que pour l'époque contemporaine, la nomenclature ministérielle 1848-1980 due au feu Prof. József Bölöny. – En ce qui concerne l'étude des ordres et des décorations, la *phalléristique* trouva son spécialiste en la personne du Dr. Attila Pandula, co-rédacteur du *Turul*. Il fut aussi le promoteur du premier congrès internationale organisée sur ce thème à Keszthely, grâce à l'accueil du député Dr. László Czoma. C'est là que s'achève le tour d'horizon du Prof. Iván

Bertényi, tout en signalant l'existence d'autres secteurs scientifiques voisins, sans être attachés „en direct” au thème de *Turul*, telles les études à propos des *insignia* (notamment la Sainte Couronne), de l'onomastique, de la vexillologie ou de la numismatique. Sciences qui ont réussi à leur tour – non sans grandes peines et sacrifices pourtant – à survivre les „années maigres” de la mise en bas des sciences attachées aux traditions de l'identité nationale.

Le Dr. Zsigmond Nyáry présente la proto-histoire revue de sa lignées. – Plus d'une des souches notables de l'élite hongroise perdirent les coordonnées de leur origine véritable. Point par négligence, sinon à la suite des destructions massives perpétrées lors des invasions ottomanes qui firent flamber châteaux et archives, anéantissant les nécropoles effaçant la continuité et les traditions. – Tout fut donc à reconstruire dès le XVIIe siècle, processus guidé, à défaut de documents, par les traditions orales défaillantes, embellies par l'imagination. La recherche moderne s'efforce donc à remédier à ces carences, profitant des nouvelles découvertes documentaires et mettant en jeu une approche méthodologique plus raffinée. – Les Nyáry de *Bedegh* et *Berencs* constituent une vieille race issue sans nulle doute de „l'ère de la Bulle d'Or”, point de départ de la stratification, dès 1222, de la société archaïque des clans. Conscient de ce fait, les traditions familiales s'efforçaient, dès le XVIIe siècle, à se rattacher à une généalogie fictive, basée sur un certain János (Jean) de Nyáry dont l'existence en 1457 est effectivement documentée. – L'auteur rectifie cette pieuse tradition. Mais aussi réussit-il de démontrer la généalogie solidement documentée de sa lignée jusqu'aux dernières décennies du XIVe siècle, lorsqu'apparaissent les frères Petrus. Nicolaus et Stephanus de Nyáry dont l'aîné vit le jour vers 1395. La famille actuelle – titrée comte dès 1655 – descend dudit *Petrus*, les deux autres branches s'étant éteintes lors du XVIe siècle dévastateur. Elles cherchaient pourtant de „prolonger” le patronyme en le faisant passer par la quenouille. Or, ces „rallonges” disparaissaient aussi, à leur tour. – En plus d'abondantes références d'archives, le Dr. Zsigmond comte Nyáry présente aussi *in-extenso*, un document récemment découvert à l'appui de la généalogie rectifiée, faisant ainsi disparaître toute ambiguïté quant aux véritables origines médiévales de cette vieille souche.

Le destin de deux familles homonymes et souvent confondues, en Transdanubie, est mis au clair par M. Márton Szluha. Elles ne se distinguent que par leur prédicat: les *Káldy* d'*Alsó-káld* ou de *Felső-káld*, respectivement. Les premiers rappelés dès 1266 remontent aux *Milites castrenses*, les seconds sont connus depuis 1256, alors déjà en plusieurs branches. – L'auteur rectifie les confusions filiatives et retrace le destin parallèle des deux lignées. Ceux d'*Alsó-káld* atteignent leur apogée en 1521, puis suit la décadence s'étalant jusqu'à leur extinction au XIXe siècle. Ceux de *Felső-káld*, toujours existants, s'avèrent comme grands amasseurs de terres, au moyen surtout d'heureuses alliances. Leur promotion sociale a été consacrée en 1581 par l'octroi de nouvelles armoiries parties, symbole en Hongrie d'une réussite. – L'auteur opote parties la filiation corrigée, des uns et des autres, et présente aussi les généalogies rectifiées par rapport à l'esquisse contrefaite publiée en 1860 dans l'oeuvre classique d'Iván Nagy.

Madame Zsuzsa Pekár poursuit le saga des *Huggenmacher*, vieille bourgeoisie suisse appelée à une éclatante carrière industrielle en Hongrie, dès 1852. – Après avoir présenté les modestes débuts pourtant fort anciens, l'auteur consacre cette seconde tranche aux „fondateurs” en Hongrie, les frères Heinrich (1827–1917) et Carl (1835–1921). – Deux caractères essentiellement différents, porteurs pourtant d'un succès égal. Leurs génies rivalisaient: au moyen d'inventions techniques, ils ont réussi à renouveler et à faire éclore le métier de meuniers resté archaïque en Hongrie, en le transformant en une industrie moderne et compétitive. – Le moulin à double cylindre, le tamis plat en place, favorisant grâce à la rentabilité ainsi accrue l'irruption du blé hongrois au marché international. – Henrik fonda en Hongrie une famille nombreuse avec son épouse suisse, issue des *Liechti* de Winterthur, vieille souche d'horlogers, de père en fils, depuis 1454. Sans compter les morts en bas âge, ils avaient élevées dix enfants dont la plupart s'intégrait par la suite à la société d'élite hongroise. Quant à Károly, il resta sans postérité d'avec son épouse hongroise. – Henrik termina sa carrière publique en tant que Consul général de Suisse à Budapest, le consulat étant installé dans son hôtel particulier toujours existant sur l'une des artères principales de la capitale. – Károly compensait l'absence d'héritiers par des fondations philanthropiques, tant en Suisse qu'en Hongrie. Celles créées à Winterthur prospèrent toujours, tandis que celles fondées en Hongrie furent dissoutes, ruinées et expropriées lors de quatre décennies de mainmise communiste sur le pays. Ruiné fut aussi la splendide demeure de Károly, en pleine forêt, aux environs de la capitale, tandis que la fortune industrielle de Henrik réussit à prendre le chemin de l'exile dès 1945, pour être reconstituée en d'autres pays plus heureux. Néanmoins, les attaches généalogiques hongroises des *Huggenmacher* subsistent toujours en Hongrie et seront présentées dans la troisième tranche terminale de l'étude.

„La rue *Magyar* et la famille éponyme” nous amène à l'onomastique toponymique de la capitale hongroise naissante. Dès 1740, une famille *Unger* originaire des confins occidentaux du pays, s'établit à Pest et y fait fortune. Elle ne tardera pas de „hungariser” son patronyme, traduisant de l'allemand *Unger* en son correspondant sémantique *Magyar*. La rue, elle aussi, suit cette alternance. Par conséquent, la dénomination ne reflète point la prépondérance d'une ethnie, mais correspond au patronyme changé d'un propriétaire opulent établi

dans le quartier. – Les *Unger* fleurissent toujours, sur deux branches, l'une d'elles ayant conservée le patronyme original (établis encore à Budapest, ainsi qu'en Allemagne et en Angleterre), tandis que l'autre – suivie aussi par „leur rue” – s'appelle depuis 1861 *Magyar*, ayant aussi accédée à la noblesse, et qui fleurit en Hongrie, en Allemagne, en Croatie et au Monténégro.

Dans sa rubrique *In memoriam*, la communauté scientifique hongroise déplore quatre décès récents. En la personne de M. Pál Filkorn (1910–1993) elle perd un chercheur infatigable, d'une grande rigueur, et d'une analyse critique sans appel. Dû aux circonstances adverses, le plus clair de son oeuvre demeure inédite, bien qu'au moyen d'une correspondance abondante, le disparu sut répandre, très généreusement son grand savoir par toute la Hongrie et même à l'étranger. En 1985, la *Confédération internationale de généalogie et d'héraldique* a honoré ses mérites par l'octroi d'une de ses *Médailles à nos Aînés*, récompense d'une oeuvre de vie au service et à la promotion de nos sciences.

Monsieur Győző Ember (1913–1994) se trouvait à la tête des Archives Nationales Hongroises pendant la période la plus sinistre de l'existence de cette collection unique. Il sut la sauvegarder avec une fidélité exemplaire, ne manquant point ni de courage, ni de ruses. Il servait de toute dédicacion la cause des traditions nationales et la sauvegarde de leur trésor documentaire. – Sa mémoire est évoquée par son successeur actuel, le Dr. János Lakos, Directeur général desdites Archives.

L'Académicien Kálmán Benda (1913–1994) a été bien connu en France: Paris, Tours, Orléans, Toulouse et Aix académiques ont su apprécier ses vues toujours justes et mesurées, ses analyses sagaces et son français impeccable. – Spécialiste de l'histoire du protestantisme hongrois, de la Transylvanie et de l'histoire des Lumières en Hongrie aux XVIIe et XVIIIe siècles, il a frayé de nouveaux chemins dans l'historiographie contemporaine de son pays dont il a été aussi "l'ambassadeur culturel” le plus en vue. La mort inattendue l'a frappé à l'aéroport, le 13 mars, rentrant d'une mission en France, pays qui lui a été des plus chers. Il avait 81 ans. – Il sera bien difficile de combler la lacune qu'il laisse –; l'absence de cette activité polyvalente qui a été la sienne, pendent plus de six décennies de carrière d'historien.

En Thomas de Bogay (1909–1994) la Hongrie perd un historien de marque qui, résident à Munich, fit preuve d'une performance interdisciplinaire entre l'histoire d'art, l'histoire sociale et culturelle, et l'histoire, tout court. – Il était de ceux qui pendant un long exile, entre 1945 et 1981, n'a jamais lâché le flambeau de la culture hongroise mise en périle par les adversités de nos temps. Il eut le bonheur de se voir réintégré à la dynamique renaissante de la Hongrie à nouveau libre où son dernier oeuvre global, *L'histoire hongroise en perspective*, venait d'être publiée, en 1993. Les quelque 300 titres de sa bibliographie enrichissent le trésor culturel hongrois du XXe siècle.

Les *Nouvelle en bref* analysent le *Festschrift* dédié à l'Académicien Dr. Kálmán Benda (1993) et annoncent la publication, en 1994, de l'Archéologie médiévale hongroises du Dr. Pál Engel, quant à sa tranche 1301–1457. – Quelques nouvelles d'actualité – expositions et colloques – complètent la rubrique.

La *Revue bibliographique* traite de six publications récentes; (1) le tome III (1411–1412) du *Cartulaire des temps de Sigismond de Luxembourg*, continuation très bienvenue présentée par le Dr. Iván Borsa de la série monumentale entreprise dès 1951 par le Prof. Elemér Mályusz; (2) le volume I. des *Diplomata Hungariae Antiquissima (1000–1131)*, rassemblés grâce à des recherches assidues pendant trois décennies, et plus, par l'Académicien György Györffy; (3) la reprise d'une série de *Documentation transylvaine*, relancée par le Prof. Zsigmond Jakó (Claudiopole); (4) une monographie pub-

liée au Canada à propos d'une famille de noblesse moyenne hongroise, dispersée par la tourmente de deux guerres hors de ses frontières d'origine: les Tötösy de Zepetnek; (5) une étude phalléristique concernant *Le premier enseigne des forces aériennes austro-hongroises* lors de la Grande Guerre 1914–1918; et finalement (6) le répertoire des *Décorations et Médailles* de la première République Slovaque (1939–1945), oeuvre illustrée de M. Ludovit Trenčan.

La rubrique permanente des *Questions et Réponses* complète ce double fascicule (N°s 1 et 2 de 1994) du *Turul*.

TARTALOM

1. Értekezések, önálló cikkek

Bertényi Iván:	A történeti segédtudományok fejlődése Magyarországon 1951-1991 között – Második, befejező rész 1
Nyáry Zsigmond:	Adatok a Bedeghi és Berencsi Nyáry család történetéhez 12
Szluha Márton:	A Káldy család (heraldikai rajz: ifj. Bogdán István) 24
Pekár Zsuzsa:	Haggenmacherek Magyarországon. Az első nemzedék (Második közlemény) 35
Magyar Zoltán:	A budapesti Magyar utca és a névadó család 42

2. Kisebbségi rovatok

Címereslevél-gyarapodás a Magyar Országos Levéltárban – összeállította Nyulásziné Straub Éva, heraldikai rajzok: ifj. Bogdán István 48
Filkorn Pál 1910-1993 (Vajay Szabolcs) 50
Ember Győző 1913-1994 (Lakos János) 51
Benda Kálmán 1913-1994 (Diószegi István) 52
Bogyay Tamás 1909-1994 (Vajay Szabolcs) 52

Könyvismertetés

Zsigmondkori oklevéltár.III. (1411-1412). Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. (ism.: Jakó Zsigmond) 53
Diplomata Hungariae Antiquissima. Volumen I, 1000-1131. Edendo operi praeuit Georgius Györffy. (ism.: Vajay Szabolcs) 55
Steven Tötösy de Zepetnek: A Zepetneki Tötösy család adattára (ism.: Vajay Szabolcs) 56
„Erdélyi Történelmi Adatok”; Torda város tanácsi jegyzőkönyve 1603-1678 (ism.: Vajay Szabolcs) 57
Benda Kálmán Emlékkönyv 58
Steiner, Jörg C.: Das Feldpilotenabzeichen (A Táborigilóta-jelvény) (ism.: Pandula Attila) 58
Borda Antikvárium – 17. Katalógus (ism.: Pandula Attila) 58
Trenčan, Ľudovít: Rady a vyznamenania Slovenskej republiky 1939-1945. (A Szlovák Köztársaság rendjelei és kitüntetései 1939-1945.) (ism.: Pandula Attila) 58
Hazai és nemzetközi hírek 59
Szerkesztőségi hírek 60
Kérdezz-felelek rovat 61
Deutschsprachige Zusammenfassung (Nyáry Zsigmond) 62
Résumé en français (Vajay Szabolcs) 64

